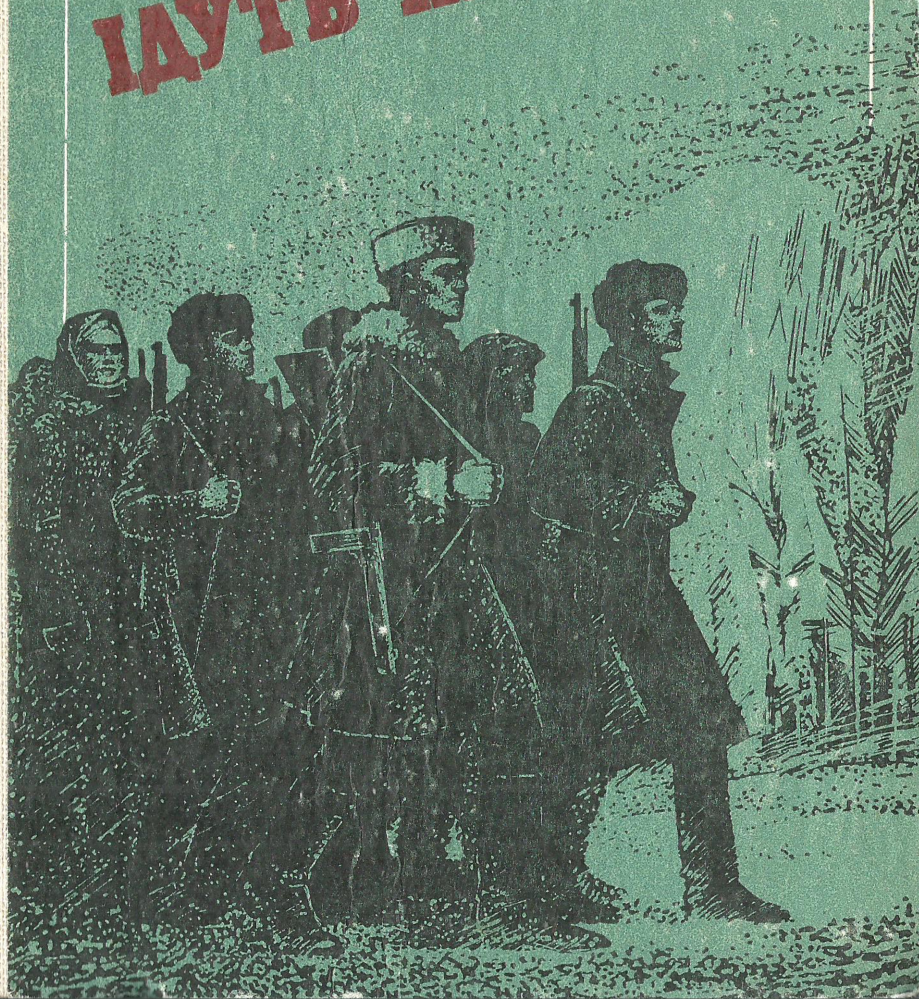

9/с2/2
В 65

В. О. Войцехович

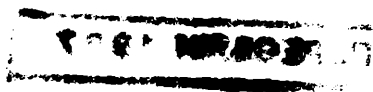
ПАРТИЗАНИ ІДУТЬ НА ЗАХІД

В. О. Войцехович

Герой Радянського Союзу

**ПАРТИЗАНИ
ІДУТЬ
НА ЗАХІД**

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНИ

1982

Книга воспоминаний Героя Советского Союза В. А. Войцеховича «Партизаны идут на запад» является продолжением двух предыдущих его книг — «Фронт на Поліссі» (Політвидав України, 1975) и «Сто днів зв'язки» («Радянський письменник», 1970).

В форме дневника бывший начальник штаба 1-й партизанской дивизии имени С. А. Ковпака рассказывает о подготовке партизан к новому рейду в глубокие тылы противника, о беспощадной борьбе с гитлеровцами и их прихвостнями на территории западных областей Украины, о подрывной работе на вражеских коммуникациях.

Книга охватывает период с октября 1943-го по апрель 1944 года.

Рецензенты:

ЕРЕСОЛІМ доктор исторических наук В. С. Коваль,
кандидат исторических наук Д. П. Григорович.

1034226

KO

Войцехович В. О.

B65 Партизани ідуть на захід.— К.: Політвидав України, 1982.— 256 с.

Книга спогадів Героя Радянського Союзу В. О. Войцеховича «Партизани ідуть на захід» є продовженням двох попередніх його книг — «Фронт на Поліссі» (Політвидав України, 1975) та «Сто днів зв'язки» (Радянський письменник, 1970).

У щоденниковій формі колишній начальник штабу 1-ї партизанської дивізії імені С. А. Ковпака веде розповідь про підготовку партизанів до нового рейду в глибокі тили противника, про нещадну боротьбу проти гітлерівців та їхніх прихвостнів на території західних областей України, підривну роботу на ворожих комунікаціях.

Книга охоплює період від жовтня 1943-го по квітень 1944 року.

0505030202
B3.29.2.81
M201(04)—82

63.3(2)722.5

ХУТІР КОНОТОП

21 жовтня 1943 року

Ще тримається тепла, сонячна погода. В позолоченому осінню лісі багато грибів, горіхів. Скрізь лунає пташиний гомін. Полісся завжди чарівне, та найкраща пора року тут — осінь, особливо в ці ясні, лагідні дні, які називають «бабиним літом».

Правда, на плечі штабників звалилося стільки невідкладної роботи й усяких клопотів, що не було коли милуватися природою — бракувало часу так-сяк перекусити, а спали по чотири-п'ять годин на добу і то не регулярно. Вчора завершили роботу над звітом про похід у Карпати. Відпочинок! Вирішив перевірити якість навчання в підрозділах, оглянути лінію оборони. Цікавило, які є зрушення у відновленні кінноти.

Командир кавескадрону Олександр Ленкін хоче якнайшвидше посадити своїх розвідників на коней. Копак поділяє його бажання, але не визнає будь-якої примітивності — вважає партизанів вершниками лише тоді, коли вони у сідлах, а на конях пристойна зброя. «Інакше, — каже він, — це не бойовий підрозділ, а «ісусова кіннота». Заходами Ленкіна справа просувається. Селяни роблять лучки, ковалі кувають дуги, чинбарі готують шкіру для сидел. Повсюди в Сашка свої «військпреди». «Надзвичайний і повноважний» представник ескадрону — старшина Іван Леонт'єв — весь час знаходиться при штабі Олевського партизанського загону, яким командує К. Л. Федчук. Костянтин Лаврентійович — літній чоловік, за фахом інженер, родом з Москви. Чим може, допомагає Ленкіну. Думаю, сідла у вершників скоро будуть. Та, на жаль, немає такої «дрібниці», як коні. Розвідники обстежили місцевість на сотню кілометрів навкруги, але марно.

...Рано-вранці трапилось несподіване — як тільки зішло сонце, примчав вершник від глухівчан. Начштабу 2-го батальйону І. Є. Лисиця доповідав, що досвіту в Будки-Собичинські вдерлося до батальйону добре

озброєних есесівців. Звідти одна група пішла на Соби-
чине — Млинок, а друга на Радробель — Сущани. За
годину з Олевського партизанського загону підтвердили
донесення Лисиці. Батальйон ворожої піхоти великої
небезпеки не становить, проте чекати, доки німці набли-
зяться до Конотопа, і приймати бій неподалік табору
недоцільно. Командир вирішив винести оборону кіломет-
рів на двадцять південніше й зустріти карателів на лінії
Хочин — Журжевичі — Купель.

В Хочині стала заставою рота 4-го батальйону й без-
перервно веде розвідку в селах Перга, Юрове, Сущани,
Радробель та в місті Олевську. На перехресті доріг
Хочин — Собичине і Хочин — Войткевичі¹ виставила
заставу рота 2-го батальйону. Напрямок їх розвідки —
Примиканіє, Собичине, Будки-Собичинські, Олевськ.

Виділивши чергові підрозділи, ми разом з Ленкіним,
в супроводі двох автоматників — Віктора Бабичева
й Мишка Зінченка — вирушили перевірити оборону.

Малоїжджений, травою порослий шлях вужем звива-
ється між деревами. Словиті вранішнім серпанком галя-
вини змінюються похмурим ялиником. Після темної хащі
пронизаний сонцем старий бір виглядає ще прекраснішим.

Вибравшись з лісу, ми рушили до зруйнованого гіт-
лерівцями Хочина. На місці села — згарища й руїни,
тут-там чорніють димарі колишніх осель. Пустка. При
наближенні людини лише здичавілі коти кидаються
в бур'ян. Вціліла від пожежі хіба що обсаджена тополями
школа.

Тут стоїть заставою рота Ф. А. Сивопляса. Два роки
війни, й особливо похід у Карпати, багато чого навчили
бійців і командирів. Федір Андрійович виставив охорону
в Рудні-Хочинській та в лісництві вздовж дороги на
Собичине, замінував шлях Хочин — Рудня й закінчував
обладнувати вогневі позиції. Прямуючи до застави 2-го
батальйону, я мав намір послати звітіль когось у Хочин
для запозичення досвіду, але й у роті П. М. Вислого, що
зайняла рубежі на роздоріжжі, було не гірше. Видно,
стала в пригоді наука колишнього комроті Коровченка,
в якого Вислий служив політруком. Лейтенант Коровчен-
ко закінчив славнозвісне військове училище імені ВЦВК.
Був вимогливий, тактично грамотний командир. Прига-
ду, з яким невдоволенням бійці сприйняли його наказ

¹ Тепер с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Ровенської обл.

риту в мерзлому ґрунті окоп для кулемета!.. То було навесні. А згодом партизани на власному досвіді переконалися, що заздальгідь побудована оборона може зберегти не одне життя. І бійці охоче будують дзоти. Ось і тепер на роздоріжжі споруджують бліндаж з круговим обстрілом. В Журжевичах — бойова охорона, дорога контролюється патрулями, Рота готова дати відсіч карателям. Похваливши бійців і командирів, ми рушили далі.

Додому приїхали вночі. У таборі все без змін. Помічник командира Олевського загону С. А. Хвощевський і Лисиця повідомили, що карателі, пограбувавши населення Собичиноґо й Будок, вернулися до Олевська.

22 жовтня

Надії на те, що після завершення звіту вдасться хоч трохи перепочити, не справилися — накопичилось багато невідкладних справ.

Так, нещодавно поблизу села Єльного Рокитнянського району з'явилася буржуазно-націоналістична банда «Тхора». Оунівці¹ не лише грабували населення, а й чинили опір нашим диверсійним групам, що діють на залізниці в районі станції Рокитне. Сидір Артемович наказав очистити контрольовану нами територію від жовто-блакитних запродавців. Для їх ліквідації було виділено 4-ту роту П. С. П'ятишкіна, 5-ту роту С. Ффремова й 100 бійців 3-го батальйону, всього 300 чоловік під командуванням комбата-3 Ф. Д. Матюшенка.

Сьогодні Федот Данилович доповів, що операція пройшла успішно. Партизани знищили десятків зо два найбільш активних оунівців, які вступили в бій. Захоплено кулемет, кільканадцять гвинтівок, патрони, запаси харчів, наґрабованих у населення. Серед убитих і сам верховода «Тхір». Жоден з полонених бандитів не знає його справжнього прізвища. Відомо лише, що «Тхір» родом з Галичини. Решта учасників зґраї розбіґлася і, як кажуть люди, подалася на південь, в райони, де звили собі гнізда «бульбівці».

Ковпак багато уваги приділяє Волочиському й Проскурівському² підпіллю Кам'янець-Подільської області.

¹ ОУН — «Організація українських націоналістів» — створена у 1929 році. Першим керівником її був кат «Арсеналу», петлюрівський полковник Є. Коновалець.

² Проскурів Кам'янець-Подільської обл. Тепер — обласний центр м. Хмельницький.

Минулого тижня туди рушила розвідувально-диверсійна група Михайла Накутного з раціями Маші Афанасєвої і Врама Аванесяна.

Командир дбає про майбутню зимівлю мешканців спалених гітлерівцями сіл, які тимчасово поселилися в лісових таборах, і вимагає, щоб йому особисто доповідали про хід будівництва землянок. Та найбільше привертає увагу Сидора Артемовича залізничя Коростень — Сарни, яку постійно контролюють наші розвідники.

Сьогодні я відклав усі інші справи й вирішив дати лад організаційним питанням. Ще після виходу з Карпат, коли групи зібралися в Гуті-Броницькій, було намічено заходи щодо організаційного зміцнення з'єднання. Спирячись на досвід бойових операцій в ході Карпатського рейду, командування вирішило укрупнити насамперед роти 1-го батальйону. Тепер таку роботу слід провести в масштабі всього з'єднання.

Роти 2-го, 3-го і 4-го батальйонів чисельністю 60—70 бійців мають на озброєнні по 3—4 кулемети. Ковпак поставив перед штабом і керівництвом батальйонів завдання терміново готувати командирські кадри і, як тільки вийдемо в рейд, довести кількість бійців у ротах до 120—150 чоловік, тобто створити повноцінні партизанські роти, а взвод розвідки батальйону реорганізувати в розвідроту із взводом підривників-диверсантів. Наказом скорочено обслуговуючий персонал. Є розпорядження передати коні в батарею, яку доручено укомплектувати С. В. Анисимову. До одержання матеріальної частини — чотирьох гармат — особовий склад батареї використовуватиметься як піхотний підрозділ.

Дотепер нічого невідомо про долю комісара з'єднання С. В. Руднева.

В розпал битви під Заріччям 4 серпня хтось із хлопців передав Ковпаку, що Руднев, тяжко поранений під час Ділятинського бою, лежить під горою Рахів. На допомогу комісару Сидір Артемович послав автоматників і бійців комендантського взводу на чолі з помічником начштабу з'єднання О. Ф. Деркачем.

То була остання звістка про Руднева. Ні Семен Васильович, ні Деркач на збірний пункт не вийшли. Не вернувся і комендант штабу Скрильник, що супроводив комісара.

При виході з Карпат розвідники доповідали, що між населенням шириться чутка, ніби якась група партизанів

прямує на північ. Хлопці несуть пораненого командира середніх років, красеня з чорними вусами.

За описом цей поранений партизан схожий на Руднева, і Ковпак не втрачає надії на повернення Семена Васильовича, а поки що сам займається питанням політмасової і виховної роботи. Багато уваги він приділяє роботі серед населення і підготовці особового складу до нових походів.

Сьогодні Радінформбюро передало важливі повідомлення і, зокрема, про бойові дії дивізії імені Тадеуша Костюшка:

«На одній з ділянок радянсько-німецького фронту успішно діють частини 1-го польського корпусу під командуванням генерал-майора Берлінга. Виконуючи бойове завдання радянського командування, польські піхотинці частин дивізії імені Тадеуша Костюшка і танкісти танкової частини імені «Героїв Вестерплатте» в районі містечка Л. прорвали оборону німців і навальною атакою вибили їх з кількох населених пунктів. Ворог зазнав великих втрат у живій силі й техніці. Близько 300 гітлерівців, у тому числі 13 офіцерів, здалися в полон полякам».

Нашу увагу привернули події на фронтах, які щойно одержали назву Українських, бої на мелітопольському напрямі, де по річці Молочній гітлерівці збудували потужну смугу укріплень, щоб зупинити просування радянських військ. Повідомленню про дії дивізії імені Костюшка ми не надали належного значення. Ковпак узяв у Васі Мошкіна його книгу записів, уважно перечитав і окреслив червоним олівцем рядки, в яких ішлося про польську дивізію.

— Це, хлопці, велике діло! — вигукнув Сидір Артемович. — Щоб я вмер, коли цей бій не стане віхою в історії нових відносин між радянським і польським народами! Наше братерство скріплено кров'ю. Про це треба розповідати населенню і насамперед польському.

В лісові табори, де оселилися мирні жителі, вирушили наші політпрацівники, комуністи-агітатори. В район села Копищі, спаленого карателями в липні цього року, Ковпак послав М. О. Москаленка з завданням розслідувати звірства фашистів і скласти відповідний акт. Недавно Микола Олексійович вернувся до штабу. Його розповідь вразила навіть тих, кому довелося побачити Нову Сло-

боду й Велику Березку на Сумщині. Та надамо слово документові.

«Я, політрук в/ч 00117 Москаленко М. О., бійці Кузнецов А. Г., Савінкін М. А. в присутності громадян села Копище Олевського району Житомирської області Бондарчука Данила Івановича, Скрита Григорія Івановича, Скрит Теклі Федорівни, Чорнухи Парасковії Панасівни склали цей акт про звірячі знущання фашистських загарбників з мирних громадян села Копище.

10 липня 1943 року в Копищі було проведено каральну експедицію. Німці розмістилися в селі та навколишніх населених пунктах. В ході розправи було вчинено таке:

а) усі 360 будинків Копищі німці спалили, майно з колгоспних будівель пограбували, решту — знищили.

б) німці пограбували і спалили школу-семирічку. Спалено також два магазини, церкву.

Внаслідок фашистського терору від села залишилися лише ознаки його розташування.

Нацистські мерзотники вчинили масову розправу над мирними жителями. Два дні вони розстрілювали і спалювали мирних громадян. В результаті було закатовано і спалено 1400 чоловік, у тому числі стариків, жінок, дітей. Вдовольняючи свої садистські потреби, здичавілі карателі вивели на вулицю понад 20 малолітніх дітей і на очах батьків затоптали їх кінями.

Понад 70 громадян села гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Забравши всю птицю й худобу, спустошили Копище...

Люди, які випадково врятувалися від розправи, блукають в лісах без харчів і притулку».

В короткому акті всього не скажеш. Микола Олексійович розповідає подробиці, й від жаху холоне кров. Ось до яких звірств вдаються фашисти.

24 жовтня

Розрекламований геббельсівською пропагандою «Східний вал» тріщить по всіх швах. Наші війська форсували Десну, Прип'ять. Ще в кінці вересня підійшли до Дніпра й захопили плацдарми на Правобережжі. Радінформбюро сповістило, що 14 жовтня визволено Запоріжжя. Визволено також П'ятихатки, Жовті Води й багато міст і містечок на правому березі Дніпра. В результаті десяти-

денних запеклих боїв учора визволено перетворений гітлерівцями на фортецю Мелітополь, Москва салютувала двадцятьма залпами із 220 гармат!..

Ковпак пильно стежить за зведеннями й довго засиджується над картою. Вчора увечері, підкреслюючи червоним олівцем визволені міста, він промовив:

— Здорово йдуть! Треба рушати далі на захід, бо можемо опинитися в оточенні... Червоної Армії. Хіба не гріх закінчити війну в білоруських пущах і болотах?

Заступник командира М. І. Павловський зауважив, що зараз, після Карпатського рейду, партизанам не соромно зустрітись з нашими військами.

— Зараз — це одне, — посміхнувся Ковпак, — але та зустріч відбудеться місяців через три-чотири. Тоді, братіку, доведеться пекти раків за те, що сиділи без діла.

Правда, без діла ми не сидимо. Хоч боєприпаси, якими поділилося з нами з'єднання В. А. Бегми, бережемо для оборони, — проте ганяємо оунівських запроданців, збираємо відомості про залізницю Коростень — Сарни, проводимо навчання особового складу, готуємо землянки для жителів спалених фашистами сіл. В «цивільних таборах» наш начальник санслужби Мирослав Зима чим може допомагає поліщукам.

Якось, підписуючи нагородні листи, Ковпак, ніби між іншим, запитав начальника спецслужби П. М. Воронька:

— Ти, Платоне, над чим зараз працюєш?

— Навчаємо людей, товаришу генерал. Робимо ящики для портативних мін. Як тільки одержимо вибухівку — відразу ж на залізницю.

— Та ні, я не про те, — зрушив плечима Сидір Артемович і, вказуючи на нагородні листи, уточнив: — Треба, щоб це стало поезією. Ти, Василю, — повернувся до мене, — розвантаж Платона. Хай пише про наших хлопців. Вони гідні найвищої поезії!

Усе ж Ковпак невдоволений. І насамперед невдоволений становищем, в якому ми опинилися. Бомбардує начальника УШПР Т. А. Строкача радіограмами, вимагаючи вибухівки, зброї, патронів, карт, медикаментів. Кожне повідомлення про те, що залізниця працює, сприймає як особисту образу. Чекати подарунків з Великої землі він не може. Сьогодні наказав П. П. Вершигорі збиратися для поїздки в Москву із звітом про рейд у Карпати, а нам — готувати людей до наступних походів і операцій.

Скрізь у підрозділах проходять збори, на яких зачитують підсумковий наказ, відзначають кращих бійців і командирів.

Сьогодні в 1-му батальйоні відбулися відкриті партійні збори. Комуністи підбили підсумки рейду, намітили чергові завдання партійної організації. Доповідь зробив секретар парткомісії Я. Г. Панін.

В основу доповіді ліг наказ по з'єднанню. Яків Григорович навів яскраві факти, які свідчать про широкий розмах нашої політмасової та агітаційної роботи серед населення. В ній брали участь командири й комісари, партійні активісти, розповсюджувачі листівок і радянської літератури. До цієї важливої справи було залучено 150 комуністів і комсомольців з'єднання! Особливу роль відіграли тут партизанські розвідники. Вони перші несли людям слово правди про події на фронтах. Під час рейду було розповсюджено понад 50 тисяч листівок, з них п'ять тисяч виготовлено в нашій похідній друкарні.

Стоденний рейд з'єднання був суворим випробуванням нашої боєздатності, виучки і моральних якостей бійців і командирів. Під час виходу з Карпат, коли ворог десятки разів намагався оточити і знищити наші підрозділи, особливо відзначилися комуніст П. П. Вершигора, кандидат в члени ВКП(б) Олександр Тютєрев, комсомольці Радик Руднев, який загинув, Михайло Семенистий, Костянтин Стрілюк, Леонід Прутковський, Віктор Бабичев, Петро Гаркавенко та багато інших.

Наголошуючи на масовому героїзмі комуністів і комсомольців, які особистим прикладом надихали бійців і командирів на високі вчинки, доповідач назвав імена й тих, хто віддав життя за Батьківщину. Під час рейду загинули комісари 2-го і 3-го батальйонів Петро Григорович Шульга та Федір Сидорович Фесенко, політоуки Покровський, Шпорталюк, командир 8-ї роти Горланов... Ми втратили близько сотні комуністів і комсомольців. Майже половина партійного і комсомольського активу вибула з строю. Багато хто потребує лікування, а про долю декого ми ще нічого не знаємо. Дотепер невідомо, що сталося з нашим комісаром генералом Рудневим. Та незважаючи на великі втрати, бойовий наш колектив вижив, вийшов з рейду ще більш згуртованим і монолітним.

Змістовно виступив Ковпак. Коротко зупинився на доповіді Паніна. Тоді, звертаючись до присутніх, запитав:

«Чи варто було йти в Карпати, де загинуло стільки бойових побратимів?» І відповів: «Так, варто!»

Найголовніше з виступу командира:

В західних областях республіки підготовлено ґрунт для розвитку партизанського руху. В цьому районі економіці ворога завдано великих втрат, а населення наочно переконалося, що гітлерівці не такі вже й сильні, якщо окупаційні установи цілих областей евакуюються під натиском одного партизанського з'єднання.

Ворог завдав нам відчутного удару, проте основних наших сил він не розбив і бойового духу не зламав.

Українські партизани довели ділом, що здатні виконувати самостійні стратегічні завдання.

Вихід з рейду групами є свідченням внутрішньої міцності, згуртованості особового складу. Командири довели, що можуть самостійно водити війська і виконувати важливі завдання. Завдяки рейдові значно розширився район партизанських дій.

Збори пройшли активно. Виступило багато комуністів. Усі як один підтримали доповідача й командира з'єднання і заявили про готовність своїх підрозділів до нових бойових дій.

Вертаючись до штабу, Ковпак сказав:

— Ну, хлопці, годі про Карпати. Що було, то було. Треба думати про нові подвиги.

25 жовтня

Червона Армія веде наступ. Радінформбюро сповістило, що визволено Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ. Захоплено величезні трофеї.

У нас все без змін. Літаків і досі немає, хоч погода стоїть чудова. Командир захопився будівництвом землянок, та, видно, мовчанка УШПР хвилює його. Ковпак не знаходить собі місця. Лише повідомлення Радінформбюро про розвиток бойових дій на півдні України дещо розвіюють кепський настрій.

У штабі кипить, як у казані. Завтра Петро Петрович Вершигора має вилетіти до Москви з матеріалами рейду. Сидір Артемович вносить виправлення в документацію, щось уточнює. Нарешті все погоджено, і нам лишається тільки накреслити схеми боїв, оформити фотоальбом, підібрати нагородні листи, заявки.

...Зрештою всьому приходиться кінець. Віддавши на передрук останній аркуш, я вийшов з прокуреної кімнати на подвір'я. Від свіжого повітря, напоеного пахощами лісу, запаморочилось у голові. Зібрався до їдальні, щоб поснідати, коли на дорозі від Войткевичів помітив вершників. Хвилин через п'ять до штабу під'їхав заемаглий чоловік з посмішкою на обличчі. Зіскочив з коня. Лише тепер я впізнав його. Це був Сергій Григорович Сеген.

Партизанська біографія інструктора ЦК ЛКСМУ, відповідального працівника УШПР Сегена розпочалася у квітні цього року, коли він у складі групи ЦК, яку очолив секретар Центрального Комітету КП(б)У Дем'ян Сергійович Коротченко, висадився з літака в розташування ковпаківців. За два місяці перебування у з'єднанні Сеген встиг потоваришувати з багатьма партизанами, в тому числі з помічником комісара по комсомолу Михайлом Андросовим, який ще раніше прибув до нас разом з групою ЦК ЛКСМУ. Коли ми вирушили в Карпатський рейд, Сергій залишився у з'єднанні В. А. Бегми.

На війні чотири місяці — це великий строк. І ось ми знову зустрілися. Гарячі потиски рук, дружні обійми. Я хотів послати зв'язкового в «цивільні табори», щоб розшукав Андросова, та Сергій поспішав і не міг затримуватись. Ми обмінялися новинами. Я коротко розповів про Карпатський рейд, ознайомив Сегена із звітом. Сергій охарактеризував обстановку на Поліссі.

Доки хлопці нагодували і напоїли коней, ми встигли поговорити.

26 жовтня

Приземлився літак. Значить, Петро Петрович побуває в Москві, передасть в УШПР звітний матеріал і уточнить завдання на майбутнє. Разом з ним відправляться на Велику землю Аня Аніновська і Микола Смирнов.

Вранці Ковпак поїхав на партизанський аеродром. Павловський разом з Паніним відправились на партійні збори в 2-й батальйон, і в штабі після гамору якомсь незвично тихо й спокійно. Крім мене, тут залишився Василь Новиков — двадцятип'ятирічний комсомолець-кулеметник з кавескадрону, нещодавно призначений діловодом штабу з'єднання. Колишній технік-інтендант, начальник ОВС полку, він охоче приступив до своїх нових обов'язків. Новиков комплектує для тимчасового збере-

ження примірник відправленого до Москви матеріалу. Все непотрібне спалює у грубі.

Переді мною — карта, всілякі зведення та інші матеріали. Намагаюся розібратись у величезній кількості розвідувальних даних, якими обмінюємось із сусідніми загонами і з'єднаннями. Найбільше турбує залізниця Коростень — Сарни. З наявної інформації складається враження, начебто вона — найнапруженіша магістраль у Європі.

Щойно повернувся з розвідки Григорій Дорофеев. Дві доби він спостерігав за роботою залізниці в районі станції Сновидовичі. Зібраний матеріал дає чітке уявлення про те, як насправді працює дільниця магістралі.

28 жовтня

Сидір Артемович повернувся з аеродрому вчора надвечір. Він задоволений подарунками з Великої землі. На цей раз ми одержали 240 пар черевиків, 5 пар чобіт, 40 шинелей та бушлатів, 60 пар рукавиць і ще дещо з одягу, мило, нитки, голки тощо. Правда, Ковпак бурчить, що нам не прислали зброї, патронів і вибухівки, але й присланому, особливо взуттю, ми раді.

Командир розпорядився видати черевики кулеметникам, мінометникам і обслузі протитанкових рушниць. Чоботи одержали «босі» командири Федір Горкунов, Федір Божченко й Олександр Тютєрев. Дві пари Ковпак лишив про запас.

В цьому ж літаку прибув до нас лікар-хірург, капітан медичної служби Дмитро Федорович Скрипниченко — високий на зріст, стрункий чоловік з чорним кучерявим чубом і розумними карими очима. Щоб не виглядати юнаком в очах суворих, бувалих у бувальцях партизанів, він тримався вельми поважно й усіляко приховував свою юнацьку безпосередність. Як незабаром з'ясувалося, Дмитру Федоровичу у вересні сповнилося лише двадцять два, та, незважаючи на молодість, він устиг закінчити Ленінградську військово-медичну академію і навіть стати її ад'юнктом.

Зваживши на все це, Ковпак вирішив призначити Скрипниченка начальником медсанслужби з'єднання і тут же розпорядився, щоб ми підготували відповідний наказ.

— Молодий він ще, Сидоре Артемовичу,— зауважив з цього приводу М. І. Павловський.— У Мирослава Зими досвіду, мабуть, більше.

— Молодий? — посміхнувся Ковпак.— Коли тобі, Михайле Івановичу, задовго до тридцяти довірили постачання цілої армії в громадянську, теж, певне, були такі, що казали «молодий». А що стосується Мирослава, то він чудовий лікар і я нічого не маю проти нього. Такого терапевта поставити б головлікарем у Путивль чи навіть в обласну лікарню! Та на війні головним має бути хірург.

Сьогодні готуємо ще один наказ — про відрядження Платона Воронька в УШПР. Видно, Ковпак хоче зберегти життя талановитому юнакові, щоб він як безпосередній учасник подій розповів людям про подвиги партизанів.

Платон передав своїх вихованців-підривників Володі Дубіллеру, гаряче попрощався з нами й вирушив на аеродром.

30 жовтня

Погода зіпсувалася. Важкі чорні хмари вкрили небо. Іноді вони спускаються до самого лісу. Сіється холодна мжичка, і в хаті стає темно. Видно, поліська осінь з її дощами й туманами вступила у свої права; на льотну погоду можна не розраховувати, а отже, залишилось без зимового одягу, боеприпасів і вибухівки.

Ковпак нервує, лає постачальників з УШПР, «небесну канцелярію». Навіть визволення Генічеська — міста, з яким пов'язані роки його молодості, не розважило Ковпака. Правда, він уважно стежить за подіями на річці Молочній.

Обстановку дещо розрядило повернення І. Т. Сердюка. Кілька тижнів тому помічник командира по тилу вирушив з прохальним листом Сидора Артемовича до секретаря Поліського підпільного обкому БРСР Івана Дмитровича Ветрова (він же командир білоруського з'єднання) допомогти нам харчами. Сердюк привіз хліба, картоплі, пригнав кільканадцять бичків та ялівок. Наш давній знайомий Антон Міщенко, загін якого вже виріс у бригаду, передав кілограмів триста прип'ятської риби. І. Д. Ветров надіслав Ковпаку теплого листа. Привітав нас із завершенням рейду в Карпати й обіцяв допомогти, чим зможе.

Сьогодні вернувся з поїздки до Прип'яті і старшина 9-ї роти Микола Боголюбов. Пінські партизани теж допомогли нам хлібом і картоплею.

Приїзд Сердюка, Боголюбова і дружній лист Ветрова — усе це відвернуло сумні думки. Ковпак збадьорився.

Надвечір приїхав вершник з аеродрому. Анисимов сповістив, що найближчим часом літаків не буде. Прислав записку й Платон Воронько. Він сидить і чекає погоди.

6 листопада

У штабі панує піднесений настрій. Новиков додруковує наказ про посилення охорони табору в святкові дні. На подвір'ї юрмляться зв'язкові, очікуючи розпоряджень. Сидір Артемович такий зосереджений і заклопотаний, наче перед боєм. Він радиться з Павловським і Сердюком, вникає в усі подробиці, хоче, щоб свято було радісним і урочистим. Серед хутора, на поляні, побудовано трибуну й сцену для партизанських артистів. На мітинг і концерт ми запросили мешканців «цивільних таборів». Одне слово, 26-у річницю Великого Жовтня зустрінемо так, як годиться зустрічати всенародне свято.

У з'єднанні проведено атестацію. 157 бійцям і командирам присвоєно сержантські й старшинські звання. Кращі медпрацівники удостоєні значка «Відмінник медичинської служби». Знято дисциплінарні стягнення.

Наприкінці дня відбулася коротка нарада командирів і політпрацівників, на якій Сидір Артемович оголосив порядок святкування. Усе до подробиць було погоджено, проте присутні не розходились. Ми жваво коментували останні новини. Вчора наші війська визволили передмістя Києва — Святошин, Берківці, Біличі, Пріорку й перерізали шосе Київ — Житомир. Ми з нетерпінням очікували вечірнього повідомлення Радінформбюро. І все ж, коли до приміщення прибіг Вася Мошкін і з порога крикнув: «Визволено Київ!» — у мене перехопило подих. Три дні тому, 3 листопада, почалася битва за столицю України — і ось Київ уже визволено, німців відкинуто аж за Васильків!

Павловський на radoшах приніс баклажку спирту. Випили за Київ, за Червону Армію, і командири розійшлися по підрозділах. Скрізь ідуть мітинги з нагоди ви-

звolenня столиці України. В штабі залишились ми з Ковпаком. Розговорилися.

Сидір Артемович вважає, що зустріти знаменну дату в урочистій обстановці у ворожому тилу — це не лише наш обов'язок як громадян, патріотів Батьківщини. Чотири місяці неймовірного напруження не минули безслідно, люди конче потребують фізичного й психічного перепочинку, і цей перепочинок повинен бути активний. Такі заздалегідь продумані заходи, як будівництво землянок, тактичне навчання, дрібні бойові операції, концерти художньої самодіяльності, організовані очолюваним Дорофєєвим «Товариством веселих диваків», служать насамперед зміцненню боєздатності з'єднання. І, зрештою, переможний акорд — визволення столиці України напередодні 26-ї річниці Жовтня.

Ковпак схилився над картою і щось міряє лінійкою. Він довго мовчить пускаючи клуби тютюнового диму. Потім підводить голову:

— Треба виходити на залізницю. Завтра оформимо наказ, а восьмого — за роботу.

8 листопада

Свято пройшло чудово. Поляна, осяяна сонячним промінням, була заповнена вщерть. На мітинг, крім партизанів, прийшли жителі навколишніх сіл і хуторів. Люди одягнули свою найкращу одягу. На трибуну піднявся Ковпак в генеральській формі, з орденами й медалями на грудях. Це справило на людей надзвичайно сильне враження. В урочистому привітанні Сидір Артемович поздоровив усіх присутніх із святом Жовтня і визволенням Києва від фашистів, розповів про героїчну боротьбу радянського народу, про перемоги Червоної Армії, яка добилася корінного перелому в ході війни і тепер жене ворога з нашої землі.

На заклик командира — не давати ворогові спокою ні вдень, ні вночі, мстити за кров і смерть, нищити скажених людоджерів до остаточної перемоги — бійці відповіли таким голосним «у-р-р-а-а!», що згряя круків здійнялася з високого дуба й з голосним криком полетіла до лісу. Жінки плакали.

Потім було зачитано наказ Верховного Головнокомандуючого і наказ по з'єднанню. Салют струсонув повітря, знаменуючи кінець мітингу.

Святковий концерт вдався на славу. Дотепний Григорій Дорофеев був у центрі уваги. Сподобалось глядачам і те, як партизани на сцені відтворили епізоди з бойової діяльності з'єднання.

Додивитися концерт не пощастило — вернулися розвідники, які ходили на залізницю, й мене викликали до штабу.

Скрізь по підрозділах — святково накриті столи. Старий Хенек, бригадир «ковбасного цеху», підготував делікатес — закоптив передану Міщенком рибу.

Ковпак запросив командирів на святковий обід. Лунали тости, пісні. Давид Бакрадзе виконав «Суліко» грузинською мовою. Сидора Артемовича я давно не бачив таким веселим.

Висловивши свої міркування щодо операції, Сидір Артемович, Павловський і Панін поїхали до Бакрадзе. Сердюк вирушив у розташування 5-ї роти.

План дій на залізниці обговорювався уже не раз. Уздовж залізничного полотна фашисти побудували доти й тримають під обстрілом усі підступи. Та й вибухівки, боєприпасів у нас обмаль. Крім того, виникла необхідність забезпечити лівий фланг з'єднання — після визволення Києва наші війська, очевидно, наступатимуть на Овруч, і в гітлерівців лишаться, найімовірніше, два шляхи відступу — на південь або лісовими масивами на Словечне — Пергу — Олевськ.

З цього виходить план наших дій, вірніше, перша його частина. Підрозділи наближаються до залізниці Рокитне — Олевськ — Білокоровичі. Ведемо активну розвідку. Щоб прикрити лівий фланг з'єднання, 4-й батальйон перетинає дорогу Словечне — Перга й разом з підрозділами 2-го батальйону займає оборону вздовж річки Уборть, від Рудні-Хочинської до села Радробель. 3-й батальйон виходить в район Озерян для активних дій на дільниці Білокоровичі — Олевськ. Штаб з'єднання з резервом командира — 9-ю ротою, кавескадром і артбатареею — розташовується у Собичиному. В Конотопі тим часом лишаются лише бійці, які не мають відповідного взуття та одягу. На них покладається завдання охороняти наші бази.

Завтра підрозділи вирушать у дорогу. 10 листопада вранці займуть намічені рубежі. Дальші дії залежатимуть від обстановки й розвіданих.

10 34226

ЗШИТОК ДРУГИЙ
ОПЕРАЦІЯ «ОЛЕВСЬК»

13 листопада

Залізниця Коростень — Сарни набуває дедалі більшого значення. По ній на захід мчать ешелони з металоломом і награбованим добром, на схід — з військами і технікою. Згідно з розвідданими документи окупаційних установ, різне обладнання і майно підготовлені до евакуації. Та гітлерівцям бракує паровозів.

Стрімко розвиваються події на фронті. Частини Червоної Армії вийшли на лінію річки Тетерів, а сьогодні навальною атакою визволили Житомир. До Олевська прибувають нові фашистські підрозділи, споруджують бункери й вогневі точки для оборонних боїв. Ворог укріплює підступи до залізниці.

Паралізувати роботу магістралі на цій ділянці дуже важко. Ми пробували висаджувати рейки, та німці щоразу пускають ремонтно-відбудівний поїзд і зварюють вирвані шматки. Отже, колію треба пошкодити капітально і не давати ворогові відбудовувати її.

Штаб і резерв командира до сьогоднішнього дня стояли в Конотопі. Сидір Артемович чекав літаків з вибухівкою, але погода зіпсувалася. Трохи допоміг В. А. Бегма, трохи — І. П. Федоров, і вранці ми вирушили до Собичиноного.

Собичине — велике поліське село, розташоване кілометрів на двадцять північніше від Олевська. Перед війною тут, очевидно, був центр лісопромислового району. З Собичиноного до Олевська веде залізниця, по якій колись возили ліс. Тепер село майже порожнє. Переважна більшість населення знайшла притулок в «цивільних таборах», і тільки в деяких хатах під лісом переховуються старі люди з дітьми. При першій тривозі вони зникають в задалегідь підготовлених криївках.

В будинку, де розмістився штаб, на нас чекають помічник командира Олевського загону по розвідці С. А. Хвощевський, командири взводів розвідротти В. Богданов та І. Маркіданов. Істотних змін в обстановці немає. Всі під'їзні колії станції забиті ешелонами. Місцеві підпільники налічили до тисячі гітлерівців і кількасот поліцаїв.

Разом з Хвощевським йдемо до генерала. Доповідаю обстановку і передаю план міста.

Через Олевськ протікає Уборть. Власне, місто лежить за рікою. Там були радянські установи, школи, лікарня, редакція. На нашому (лівому) березі — залізнична станція, лісгосп, ліспромгосп, будівлі колишнього військмістечка прикордонників. Тепер центр перемістився ближче до залізниці. Тут знаходяться гебітскомісаріат, жандармерія, в'язниці. В казармах прикордонників розташовані німецькі підрозділи. За річкою, в центрі міста, — шибениця, райуправа, банк, пошта. В середній школі — підрозділ есесівців.

Сидора Артемовича цікавить насамперед зарічна частина міста. Він уточнює ряд питань і звіряється з кілометровою.

— Слухай уважно, Сергію Аркадійовичу, — звертається до Хвощевського. — П'ятнадцятого листопада ми розпочнемо операцію. Великі надії покладаємо на підпільників. Перед тим, як підемо в наступ, треба посяяти в місті паніку. Нехай хлопці організують пожежі і кілька вибухів. Що там горітиме і вибухатиме — не має особливого значення. Головне — паніка. Зрозумів?

— Так точно, товаришу генерал!

— От і добре. Як тільки хлопці виконають завдання — негайно в ліс.

В Олевську діє підпілля на чолі з майстром лісозаводу Федором Беленковим і рахівником лісгоспу Франком Бочковським. Їхня згуртована і боездатна група діє активно.

Домовляємось про знаки розпізнання підпільників. Пароль — «шістдесят шість», відзив — «Север». Пожежі повинні розпочатися 15 листопада, вдосвіта, о четвертій сорок.

Коли Хвощевський пішов, я запитав:

— Невже братимемо Олевськ? Місто підготовлене до фронтової оборони. Там великий гарнізон. З нашого боку це просто самогубство!

— Стривай, братіку! Хто тобі сказав, що брати маємо Олевськ?

— Ви сказали.

— Тобі?!

— Не мені, а Хвощевському.

— Хвощевському натякнув, це вірно. Павловський з мого натяку пустив таку чутку. Тепер усі їздові про

це тільки й балакають. Може, дійде і до німців. Так і треба, бо на Олевськ не наступатимемо.

План операції був досить простий. Закладаємо на залізниці фугас, місце вибуху мінуємо і не даємо німцям ліквідувати пошкодження. Та оскільки в нас мало боеприпасів і протриматись на одному місці важко, диверсію вчинимо на різних ділянках.

Обговорили подробиці.

4-та рота П. С. П'ятишкіна, діючи на правому фланзі, ударом з півночі захопить станцію Сновидовичі, знищить усе шляхове господарство й стрілки і розбере залізничне полотно на захід від станції. Рейки партизани затягнуть до лісу. Після цього бійці займуть оборону.

2-й батальйон П. Л. Кульбаки, зайнявши вихідне положення на південний захід від села Городище, ударом з півночі, північного сходу й північного заходу захопить станцію Олевськ і вивезе звідти якнайбільше боеприпасів. Бійці сплять вагони і висадять у повітря паровози. Щоб відвернути увагу ворога від місця проведення диверсії, група розвідників у складі 20—25 чоловік завдасть удару зі східного боку по лісозаводу і військмістечку. Тим часом підпільники влаштують в Олевську пожежі й вибухи. Кульбаці підпорядковується рота Олевського загону з помічником командира по розвідці Хвощевським.

9-та рота Бакрадзе з приданою йому ротою Олевського загону ударом з півночі перетне залізницю на перегоні Олевськ — Сновидовичі між Кам'яною Будкою і Ламаною Будкою, тоді виставить заслони і під їх прикриттям розбере полотно. Якщо розтягти рейки і шпали не вдасться, бійці замінюють залізницю — закладуть кілька фугасів. На місці прориву роти окопаються. Головне для П'ятишкіна й Кульбаки — не дати гітлерівцям можливості полагодити залізницю.

Операція на всіх ділянках почнеться одночасно — о 5.00. Резерв — 5-та рота і артбатарея. Наш КП на хуторі Бельово (3 км від Олевська). Тут же й МПЗ (медпункт з'єднання).

15 листопада

Вчорашній день минув швидко. Розпочався він з наради командирів. Я зачитав наказ. Разом уточнили завдання кожного підрозділу, місця засідок і заслонів. Ковпак звернув увагу присутніх на труднощі, які можуть виникнути в ході операції. Наша мета — перерізати єдину

на цьому напрямку залізницю й не дати ворогові можливості вивозити награбоване добро й перекидати підкріплення до лінії фронту. Звичайно, гітлерівці докладуть усіх зусиль до того, щоб відновити рух. На відбудову можуть кинути фронтові частини, й нам доведеться вести тяжкі оборонні бої в несприятливих умовах, з обмеженою кількістю боєприпасів і вибухівки.

Дощова погода з холодними вітрами ще більше ускладнює обстановку. Партизани мерзнуть в благодійній одежині — розбите взуття не піддається ремонту, й багато хлопців ходить у личаках. А попереду — зима, морози, можливо, доведеться затриматись в обороні біля залізниці. Кожен командир думає, як зберегти життя та здоров'я людей і в той же час виконати бойове завдання.

...Того ж ранку в село почали вертатися жителі. Обірвані, закіптюжені біля нічних багать, люди заходили до своїх осель якось несміливо, наче до чужих. Хоч у нас з харчами не густо, та хлопці діляться з поліщуками останнім шматком хліба. Важко дивитися на бідних жінок і дітей, вимушених кидати отчий дім і блукати в холодному осінньому лісі. Надія єдина — на скоре зволення.

Підготовка до операції в цілому закінчена, і бійці відпочивають перед нічним переходом. Немає спокою лише лікарям. До партизанської санчастини йдуть і йдуть хворі, поранені під час «каральних акцій» старі й малі, що десь там, у звітах есесівців, значаться «партизанами». Начальник медсанслужби Д. Ф. Скрипниченко не відмовляє в прийомі. Якщо це необхідно, тут же робить операцію, в аптеці хворому дають ліки, а коли їх немає, то колеги Дмитра Федоровича навчають пацієнтів користуватися лікарськими рослинами.

Помічник командира по тилу І. Т. Сердюк займається ремонтом ліспромгоспівської бані. Між іншим, баня — це наш порятунок. В тому, що у партизанів немає нужі, велика заслуга наших господарників.

Як тільки смеркло, підрозділи рушили на вихідні рубежі й одразу ж канули в непроглядну мряку. Ковпак застудився, та, незважаючи на те, що в нього підвищилась температура, вийшов нас проваджати. М. І. Павловський буркнув Політусі, щоб якось утримати командира в хаті, та марні зусилля. Хвилюючись за бійців, Сидір Артемович з нетерпінням чекатиме повідомлень про хід операції.

На командний пункт, влаштований у Бельово, прибули на початку першої. О 3.00 підрозділи зайняли вихідні позиції і встановили з нами зв'язок. Про це доповіли Ковпаку. А о 4.40, як і було домовлено з Хвощевським, в Олевську почалася пожежа. В небо злетіли пасма трасуючих куль, спалахнули ракети. Аж ось пролунали вибухи, й одразу ж в багатьох точках міста замиготіло полум'я. Передали командирю чергове повідомлення.

До початку операції ще двадцять хвилин. Час наче зупинився.

О 5.00 над залізницею спалахнули ракети, й сторожку тишу сполошили кулеметні черги і вибухи мін. Особливо жорстокий бій розгорівся на станції Олевськ. Канонада наростала з кожною хвилиною. Навіть на КП, за три кілометри від міста, задзижчали осколки, й усю місцевість освітила заграва велетенської пожежі. Зв'язатися з Кульбакою неможливо. До охопленої полум'ям станції тепер не підійти. Схоже, вибухають бомби великого калібру. Дерев на узліссі посічені осколками. Павлуша Лучинський підібрав неподалік КП ще теплий уламок металу вагою з півкілограма... Ковпак весь час запитував нас, що там в Олевську. Лише о сьомій ранку зв'язалися з Кульбакою.

...На станції стояли чотири ешелони з гарматами й документами фашистських установ та ремонтно-відбудівний ешелон, в якому були спеціалісти з інженерним майном для ремонту залізниць. Після перших пострілів спалахнули цистерни з паливом, потім вибухнув вагон з порохом. Полум'я миттю перекинулось на інші, й відразу ж «заговорили» авіабомби у вагонах. Територію станції охопила велетенська пожежа. Кульбака ледве встиг відвести бійців до лісу. Правда, вже по дорозі осколками від авіабомб убило двох партизанів.

Фашисти в паніці залишили станцію. Та втікати їм не було куди — на півдні, в місті, готили пожежі. Фашисти побігли до ріки і, зайнявши оборону, очікували підмоги. Бомби вибухали до десятої ранку. Станція Олевськ перестала існувати. Навколишні будівлі, водокачка, шляхове господарство зникли. Замість них курилася купа брухту.

Успішно пройшла операція і в Сновидовичах. Коротким, сильним ударом рота П'ятишкіна вибила гітлерівців і підірвала станційне господарство, 370 метрів колії, знищила всі стрілки й захоплений паровоз. Невдовзі

ворог перекинув у Сновидовичі підкріплення. Після півторагодинного бою рота, виконавши поставлене завдання, відійшла до лісу.

Тим часом 9-та рота Бакрадзе і придані підрозділи Олевського загону захопили залізничну дільницю в районі Ламаної Будки, висадили на кривій 350 метрів колії з рейками та шпалами, замінували підходи до місця вибуху і, виривши на узліссі окопи, зайняли оборону.

На сьому ранку залізниця була паралізована. Бакрадзе й П'ятишкін лишилися на місцях. В районі Олевська зупинилися розвідники, а в Будках-Собичинських стала рота Єфремова, готова в будь-яку мить виступити на допомогу П'ятишкіну або Бакрадзе.

Про наслідки операції доповіли Строкачу. УШПР схвалив нашу ініціативу й зобов'язав Ковпака утримувати залізницю. Віднині йому підпорядковано Олевський і Рокитнянський партизанські загони.

Сьогодні близько сімнадцятої години до Ламаної Будки підійшов ремонтно-відбудівний ешелон з рейками, робочою бригадою і охороною. 9-та рота, що лишалася на місці вибуху, кулеметним вогнем розігнала ремонтників. Тоді фашисти перекинули сюди підкріплення з Олевська і при підтримці мінометів з ешелону потіснили партизанів до лісу. На місце бою поспішила 5-та рота, і наші позиції були відновлені. Оборона пролягла вздовж залізниці.

Центр подій перемістився в район Ламаної Будки, де тримав оборону Бакрадзе разом з ротою Єфремова. В Будки-Собичинські був направлений Олевський партизанський загін і 3-й батальйон Матющенка, відкликаний з Озерян.

21 листопада

Коли вщухла пожежа, на станцію Олевськ прибуло фашистське начальство, а надвечір німці почали розчищати територію. Однак, між бруктом лишилися розкидані міни, які вибухали від найменшого дотику. Десь за годину гітлерівці припинили роботи й покинули станцію. Знову з'явилося начальство. А вранці 16 листопада ворог почав прокладати залізничну колію по новій трасі, минаючи станцію.

Яку мету ставили перед собою гітлерівці — важко сказати. В західному напрямку далі вхідного семафору їхати по цій колії було нікуди. І все-таки 15 листопада о 18.00 зі станції Рудня вийшов ешелон на захід, а через десять хвилин на перегоні Рудня — Пояски він злетів у повітря. Поїзд з тридцятьма семи вагонів! Це постаралися мінери 3-го батальйону. Німці везли трамвайне устаткування, очевидно, награбоване в Києві, фігурні грати палаців, автомашини і п'ять танкеток.

Весь наступний день ворог намагався потіснити наші роти, щоб, нарешті, відбудувати колію. Надвечір у партизанів скінчилися боєприпаси, і вони відійшли на кілометр чи півтора в глиб лісу. В усіх підрозділах терміново зібрали «лишки» й передали в роти на «лінію Бакрадзе». В ніч на сімнадцяте мінери підірвали чотириста метрів залізничної колії і бійці знову вийшли на свої рубежі. До ранку на місці засідки побудували дзоти й вирили окопи.

Коли розвиднілось, вороги під сильним прикриттям пустили ремонтно-відбудівний ешелон. Влучними пострілами з протитанкової рушниці паровоз було підбито. Гітлерівці в паніці розбіглися. Старшина Боголюбов і мінер Полников підірвали паровоз, вагон-майстерню і три платформи з рейками. Ворог двічі намагався відтіснити нас від колії, але марно. Щоразу фашисти відкочувались.

По полудні підійшов бронепоїзд. Під його прикриттям піхотний десант намагався прорвати нашу оборону. Гітлерівці не шкодували боєприпасів. Ударили крупнокаліберні кулемети. Міни й снаряди здійняли фонтани землі. Обстановка дедалі ускладнювалась. В 5-й роті загинув мінер Ф. С. Давиденко, поранило бронебійника Якова Астапенка, в дев'ятій спливали кров'ю Микола Старожилів і Віктор Калінін. Всі четверо — ветерани з'єднання.

Доки були патрони, партизани вели прицільний вогонь по ворогові. Та невдовзі боєприпаси вичерпались, і роти одійшли в ліс. Спроба командира ще раз мобілізувати «внутрішні ресурси» виявилась марною. Патронів не було ні в кого.

Надвечір з кількома бійцями я поїхав у село Купель Рокитнянського району Ровенської області до командира 2-го Молдавського з'єднання Я. П. Шкрябача, який збирався виходити в Молдавію. Яків Петрович позичив 20 тисяч патронів. Подякувавши за підтримку, ми рісשו вирушили до Собичиноного.

Ковпак вирішив замінити роти Бакрадзе і Єфремова 3-м батальйоном. 18 листопада Матющенко висадив у повітря залізничне полотно у двох місцях і зайняв оборону на «лінії Бакрадзе».

Цікава деталь. П'ять днів тому (17 листопада) радянські війська визволили Коростень. Під час напружених боїв за місто залізниця Сарни — Коростень не працювала шість діб.

І ще подія — 17 листопада вперше після Карпатського рейду в 9-й роті з'явився трофейний станковий кулемет.

Дорогою ціною дісталася перемога на залізниці. Полягли смертю хоробрих В. Бубен, І. Климів, Ф. Давиденко, С. Кредін. В боях поранило П. Андрєєва, А. Іванова, О. Герасименка, Д. Сая, М. Старожилова, В. Калініна, Я. Астапенка, К. Бондаренка, А. Кербута, Г. Зінченка, В. Сухорученка, І. Згиблого, М. Мухіна.

Павло Васильович Андрєєв помер по дорозі до санчастини. Миколу Старожилова, тяжко пораненого в голову, посіченого осколками, з перебитими руками й покаліченими ногами, привезли ледь живого. Хірург Д. Ф. Скрипниченко зробив трепанацію черепа і вибрав з мозку уламки розтрощених кісток. Після операції минуло п'ять днів. Старожилов почуває себе краще.

Днями з села, де стоїть фашистський гарнізон, привезли чотирьох хлоп'ят, років по сім-вісім — підірвалися на міні. Діти втратили багато крові, рани запущені. В одного хлопця одірвало ногу, в іншого — руку. Картина жахлива. Дмитро Федорович оперував потерпілих майже цілий день. Прийшов до штабу блідий, змучений.

— Це ж діти, — каже, — і такі страшні рани. Гадаю, житимуть, але все життя будуть згадувати фашистів.

22 листопада

Під Коростенем обстановка ускладнилася — ворог будь-що намагається повернути собі важливий залізничний вузол. Наші війська залишили Житомир, бої знову йдуть під Коростишевом і Брусилівом. В умовах, що склалися, мусимо за всяку ціну утримувати залізницю. Боротьба набуває не властивого партизанській тактиці затажного характеру.

Після холодних дощів ударили приморозки, повіяв із заходу студений вітер. Провести ніч в засідці чи в обороні в благенькій одежині — непроста річ. На кожен димок

чи на вогник вночі летять десятки мін. Виручає партизанська кмітливість. Бійці гріються біля відер з жаром, напалюють в ямах вугілля, засипають піском і, накрившись плащпалатками, одігрівають душу. Як не важко, а залізницю тримаємо. 2-й батальйон Кульбаки теж веде диверсійну роботу на перегоні Олевськ — Білокорівичі.

Вчора в Будки-Собичинські прибули олевські підпільники на чолі з Ф. І. Беленковим та Ф. І. Бочковським. Виконавши завдання, вони одійшли на південь, в район села Забороче, а в ніч на 20 листопада перетнули залізницю. До групи приєдналося дев'ятнадцять паровозних машиністів і... тридцять поліцаїв.

Радувало, що ці люди порвали з фашистами, і ми не стали з'ясовувати, хто якою мірою завинив перед Батьківщиною. Думаю, з часом розберуться в цьому й без нас.

21 листопада ми провели оригінальну «нараду-семінар» підричників, у роботі якого взяли участь паровозні машиністи. Деякі з них не раз підривалися на мінах і добре знають, де найуразливіші місця на залізниці.

Втікачі зійшлися на думці, що закладати міни малої потужності недоцільно. Німці знизили швидкість руху ешелонів і перед кожним паровозом пускають кілька платформ з піском або баластом. При слабкому вибуху виходять з ладу ці платформи, а поїзд лишається непошкодженим. Рух затримується ненадовго — лише на дві-три години.

Машиністи бояться обстрілу бронебійними кулями. Це часто призводить до пожежі на рухомому складі. Ну, а сам паровоз після такого обстрілу потребує капітального ремонту.

Взагалі, з висновками машиністів можна погодитись. Наші підричники-аси Вікентій Островський, Вася Терехов, Сашко Лукашенко, Вася Олійник, Платон Воронько, який так і не вилетів на Велику землю, Володя Дубіллер заявили, що ширше користуватимуться мінами із складними зривачами, закладатимуть під ешелони по кілька зарядів одночасної дії, хоч здійснити це в наших умовах дуже важко — узбіччя ворог замінував, через кожен кілометр стоять доти й дзоти, патрульну службу несуть дрезини й бронепоїзди.

...Сьогодні Ковпак викликав П. Л. Кульбаку для обговорення справ у 2-му батальйоні. Скоро вже чотири місяці, як загинув Петро Григорович Шульга, а комісара

замість нього й досі немає. Коли ми стояли в Конотопі, Кульбака просив призначити на цю посаду секретаря Глухівського райкому, командира роти П. М. Вислого (він же секретар партбюро батальйону) або завідуючого відділом РК КП(б)У, начштабу 2-го батальйону І. Є. Лисицю. Та Сидір Артемович чомусь відмовчувався.

Нарешті, питання вирішено. Комісаром до Кульбаки Ковпак призначив командира роти 3-го батальйону майора М. А. Шоліна.

Для всіх нас це рішення було несподіваним. Я прямо запитав командира, чому він обійшов увагою працівників Глухівського РК КП(б)У і комісаром поставив Шоліна.

— Ось ти сам наголосив, що Вислий і Лисиця — працівники райкому, — зауважив Сидір Артемович, посміхаючись. — Уже два місяці, як визволено Глухів Сумської області. Та й загону Глухівського, по суті, немає. А що буде, коли Кульбаку, Лисицю, Вислого, а з ними ще десяток командирів-комуністів відкличе ЦК для роботи в районі? Найближчим часом ми можемо одержати нове завдання. Скажімо, підемо в рейд. Отож-то й воно. На це ми повинні зважити.

Михайло Архипович Шолін — 1907 року народження. Жив і учився в Калузькій області. Двадцятирічним юнаком вступив до лав ВКП(б). З 1929-го — в Червоній Армії. Закінчив Вищу прикордонну школу в Москві й охороняв західні рубежі Батьківщини. М. А. Шолін — учасник визвольного походу радянських військ у Західну Україну, а також збройного конфлікту з білофінами. 1940 року брав участь у визволенні Буковини. Війна застала майора Шоліна у Чернівцях. Відступ. Оточення. Тяжке поранення. Довгі митарства у ворожому тилу, й нарешті — зустріч з ковпаківцями...

Невдовзі сміливий, ініціативний майор став командиром роти. Особливо яскраво проявилися його командирські здібності під час Карпатського рейду. Рота Шоліна виконувала найскладніші доручення командування. Партизани третьої роти стояли на смерть заслоном від Коломиї в Ділятинському бою. В серпні при прориві ворожого кільця в Чорному лісі біля села Юнашків рота Михайла Архиповича своїми рішучими діями внесла вагомий вклад у перемогу над ворогом.

Безумовно, майор Шолін — тактично грамотний офіцер і принциповий комуніст. Комісар з нього буде хороший.

...На «лінії Бакрадзе», як називаємо окопи й дзоти біля залізниці в районі Ламаної Будки, роту Єфремова змінив 3-й батальйон. Після жорстокого вчорашнього бою, що точився з десятої ранку до пізньої ночі, наші хлопці, витративши боеприпаси, відійшли на другу лінію оборони, й фашистам вдалося відремонтувати залізницю. А вранці ворог спробував провести на захід два ешелони. Нічого з того не вийшло. Партизани відкрили нищівний вогонь з кулеметів, ударили наші бронebійники. Втративши паровоз, гітлерівці вернулися до Олевська. Скориставшись з густого туману, мінери Олександра Лукашенка в чотирьох місцях підірвали залізничну колію. Водночас диверсанти 4-ї роти П. С. П'ятишкіна висадили в повітря двісті метрів рейок на захід від Сновидовичів.

Ось уже котру годину лунають приглушені відстанню вибухи — це німці палять з мінометів і гармат по «лінії Бакрадзе». Командири передають, що встигли вивести людей з зони обстрілу, перекрили шляхи з ворожих гарнізонів засідками й ведуть розвідку. Втрат у підрозділах немає.

Заходжу до Ковпака. На столі розстелена двокілометровка, тут же — блокнот і товстий олівець, в руці — величезна самокрутка. Командир працює. Видно, працює давно, бо в кімнаті накурено.

— Я саме збирався послати за тобою, — киває Сидір Артемович і вказує на папірець: — На, читай.

Пробігаю очима рядки радіограми, підписаної першим секретарем ЦК КП(б)У:

«Всім командирам і комісарам партизанських з'єднань.

15 листопада з'єднання Ковпака сміливим, добре організованим нападом розгромило дві залізничні станції — Олевськ і Сновидовичі. На станціях повністю знищено все шляхове господарство, шість ешелонів з танками, автомашинами, пальним, боеприпасами.

Пропоную всім загонам за прикладом Ковпака сміливіше атакувати ворожі точки й активно допомагати наступаючій Червоній Армії».

І тут же Ковпак дає розпорядження:

— Хай передрукують і негайно розішлють у підрозділи. Треба, щоб сьогодні ж народ прочитав, як Центральний Комітет партії оцінює нашу роботу.

...Приїхав К. Л. Федчук з керівниками Олевського підпілля. Костянтин Лаврентійович пішов до Ковпака. В штабі лишилися Ф. І. Беленков, Ф. І. Бочковський, Н. О. Рубанський.

Під час боїв на залізниці ми дізналися, що партизанська розвідка на чолі з помічником командира С. А. Хвощевським спирається на розгалужену, добре організовану підпільну мережу. Ми захоплювались залізною витримкою і кмітливістю патріотів. Вони постачали розвіддані, бинти й хірургічні інструменти, сіль, сірники, тютюн, радіоапаратуру, одяг і навіть боєприпаси. Й усе це в точно зазначені строки потрапляло до загону.

Зрештою, десятки поранених партизанів, котрих ми не могли відправити на Велику землю, лишилися живими й боєздатними завдяки тим лікам, які здобули для нас підпільники. Інакше навіть наш лікар-чарівник Д. Ф. Скрипниченко не зарадив би лихові.

Керівників Олевського підпілля я уявляв літніми людьми, ба навіть такими собі мудрими дідами з великим життєвим досвідом. Однак помилився.

Командир групи Ф. І. Беленков — ставний, міцний молодик років двадцяти п'яти. Енергійний і завзятий. Він з донських козаків. Військове звання — лейтенант. В 1941 році Федір Іванович пораненим потрапив у полон. Ровенські підпільники організували втечу й забезпечили документами, завдяки яким Ф. І. Беленков став «визво-леним німцями політв'язнем». Осів у Олевську, влашту-вався майстром на лісозаводі. Тепер очолює роту в Олевському загоні.

Комісару підпільної групи Франку Івановичу Бочковському, як і мені, під тридцять. Він місцевий. Перед війною працював головним бухгалтером, під час окупації — рахівником-касіром лісгоспу. Дружина Катерина Савелівна теж стала підпільницею. Після Олевської операції родина Бочковських перебралася до лісу. Франка Івановича призначено командиром розвідки загону.

Нестору Омеляновичу Рубанському років двадцять з чимось. Він наймолодший. У хлопця негаразд з легенями, та він не сидить, склавши руки, — бореться проти фашистів. Нестор працював бухгалтером лісгоспу й був заступником командира групи. Тепер — помічник начальника штабу загону.

Вперше потрапивши до штабу легендарного Ковпака, хлопці почували себе досить сковано. Та невдовзі осво-

їлись. Зав'язалася жвава розмова. Епізод за епізодом яскраво вирисовувалась картина діяльності Олевського підпілля.

...В грудні 1941 року додому повернувся головбух лісгоспу Ф. І. Бочковський. В такому невеличкому містечку, як Олевськ, де кожна людина на видпоти, це не могло лишитись непоміченим. Тим паче, що лісгосп — найбільше в районі підприємство. До того ж Франко Іванович був активним бійцем винищувального батальйону, й тепер багато хто вважав, що він зв'язаний з партизанами.

Неважко уявити, яка доля спіткала б Бочковського, коли б про його недавнє минуле дізналися гітлерівці. Та суворий прикордонний режим наклав відбиток на місто і його жителів — люди звикли до пильності, а класовий ворог — куркульня, всілякі нероби й п'яниці були виселені і на той час ще не повернулися.

Кілька місяців Франко Іванович мусив щодня відмічатися в поліції, роботу якої направляв гебітскомісар Фішер. Тут Бочковський зустрічався з колишнім шофером лісгоспу, тепер комендантом поліції Денисом Демчуком (робітник-металіст з Донбасу) і перекладачем Найманом, який до окупації працював бухгалтером Олевського лісництва. Зрештою, за їх допомогою Франко Іванович влаштувався у березні 1942 року рахівником в «Оберлісництво» (так німці називали лісгосп). Отже, Бочковський повернувся у свій колектив, де збереглося багато довоєнних кадрів.

Зима 1941 року була холодна, завірюшлива. Фашисти та їхні прихвосні-поліцаї забирали в населення продукти, теплі речі — кожухи, валянки, светери, рукавиці, вовняні шкарпетки, а голодних, напівроздягнутих людей гнали розчищати дороги, заготовляти дрова. За ухилення від трудової повинності окупанти жорстоко карали кожного.

Напередодні Нового, 1942 року до Олевська дійшла радісна звістка про розгром німців під Москвою. Це надало снаги радянським патріотам. Гітлерівці послалили терор і водночас розгорнули контрпропаганду.

В той час молоді патріоти Андрій Чепурда й Іван Шнипко, які працювали на пошті, слухали по радіо Москву. Та в них не було ще надійних зв'язків, і зведення Радінформбюро поширювались повільно.

Невдовзі в Олевську з'явився примірник газети «Правда», де розповідалося про розгром німців під Москвою.

За короткий час газета обійшла все місто. Промінь надії засяяв з новою силою.

Минали дні, тижні... Навколо Ф. І. Бочковського гуртувалися радянські патріоти.

Якось надвечір до Франка Івановича зайшов Денис Демчук. Біля порога довго оббивав віником сніг з вальняка. Роздягнувся, причесав чуба й витяг з кишені пляшку горілки. За чаркою, ніби між іншим, застеріг:

— Будь обережний, друже. Біля тебе крутяться непевні типи. Декого з них я бачив у шефа. А мене не бійся, хоч я і в поліцейській шкурі. Коротше кажучи, можеш на мене розраховувати. Я був і залишуся радянською людиною.

Бочковському було відомо, як Денис Демчук став комендантом поліції.

В липні 1941 року потрапив у оточення. Спробував зв'язатися з партизанами, та наскочив на націоналістичну банду.

Через кілька днів бульбівці з'явилися в Олевську. Отаман «січовиків» скликав сход, і Демчука обрали комендантом поліції.

Однак Денис не задовольняв потреб окупантів, і вони згодом призначили на цю посаду свого запопадливого прислужника Білинського. Демчук залишився вахмістром. Це було на руку підпільникам.

Зустріч Бочковському з командиром партизанської групи Хильчуком влаштувала сестра Франка Івановича, яка проживала в селі Забороче. Народні месники схвалили діяльність підпілля і внесли ряд пропозицій щодо його розширення. Це дало відчутні наслідки. Уже восени 1942 року добре законспірована підпільна мережа охопила майже всі установи й підприємства району, а також церкву, районну управу. Учасники руху опору збирали зброю, влаштовували диверсії на залізниці, займалися саботажем. Та повністю використати свої можливості підпілля не могло. Не було зв'язку з Великою землею, тому цінні розвідувальні дані осідали в організації.

Наприкінці 1942 року на Полісся прийшли партизанські з'єднання С. А. Ковпака та О. М. Сабурова. Невдовзі Ф. І. Бочковський через підпільника Миколу Ліньова, що працював у лісовій охороні, встановив зв'язок з розвідником-сабуровцем Сергієм Андрійовичем Хвощевським. Той допоміг Франку Івановичу організаційно зміцнити підпілля, забезпечив патріотів вибухівкою, листівками.

Через якийсь час підпільники встановили контакти з іншою групою, яку очолював майстер лісозаводу Ф. І. Беленков. Ці патріоти взаємодіяли з розвідкою загону Буйного (Грабчака). Після об'єднання двох груп в одну командиром став Беленков, комісаром — Бочковський, а заступником командира — Рубанський.

З появою ковпаківців і сабуровців на Поліссі опір окупантам посилювся. Відновлювали бойову діяльність загони, розгромлені карателями взимку 1941—1942 років, зароджувались нові партизанські формування. Навесні 1943 року почав діяти Олевський загін під командуванням Єфімчука і Талаха.

Однією з перших операцій загону було визволення шістдесяти юнаків і дівчат з фашистської неволі.

На початку березня німці разом з поліцейями вдерлися в село Юрове й захопили шістдесят чоловік. Їх збиралися вивезти на каторжні роботи до Німеччини. Дізнавшись про це, партизани влаштували на дорозі Юрове — Олевськ засідку. Бійці зустріли ворога кулеметним вогнем. Вони знищили тридцять п'ять гітлерівців, у тому числі й начальника арбайтсамту Шламма, здобули багаті трофеї. В цьому бою було поранено командира загону Єфімчука.

Кілька вдало проведених операцій і сміливих нападів піднесли авторитет загону, і він почав швидко зростати. Пораненого Єфімчука замінив К. Л. Федчук, помічником командира став С. А. Хвощевський.

Пліч-о-пліч з партизанами діяло Олевське підпілля. Патріоти чим могли допомагали загоніві, здобували зброю, боєприпаси, ліки, одяг, сіль, тютюн, сірники тощо. В розташування загону були перевезені товари з бази райспоживспілки. Тоді підпільники Василь Олександрович Білоцький та Ганна Бондар висадили в повітря контору райспоживспілки і знищили усі документи.

Особливо активно підпілля проводило розвідувальну роботу. Командування загону знало про заходи окупантів іноді раніше, ніж безпосередні виконавці. Хоробрі радянські патріоти Демчук, Шаула, Бондар, Хом'як, Троїцький, Іванов, Бабиц, Трохимчук, Мартинчук — систематично передавали цінні розвідувальні данні, які мали значення не лише для загону, а й для наступаючих частин Червоної Армії.

В Олевську широко проводилась диверсійна робота. В місті відбувалися надзвичайні події. Так Павло Хаба-

ров, Павло Коробець і Стафікапуло випустили на землю завезений німцями бензин. Поки йшло слідство, згоріли шпали. Невдовзі на території МТС спалахнула велетенська пожежа. Згоріли два млини і склад запасних частин. Першими прибігли гасити полум'я підпільники Стафікапуло й Маркевич, які влаштували цей феєрверк. Бочковський підірвав комбайн, що молотив хліб для відправки до Німеччини, а десь за тиждень бухгалтер лісозаводу Симончук висадив у повітря лісозавод, підірвав локомотив і, забравши з каси сто тисяч марок, подався до загону.

Партизанам був вкрай потрібен радіоприймач. Одержавши «заявку», Бочковський доручив цю важливу справу Чепурді та Шнипку. Хлопці довго міркували, як краще виконати завдання — приймачі були лише в німців і то на суворому обліку.

Допоміг випадок. У гебітскомісара Фішера зіпсувався приймач, його принесли полагодити на радіовузол. Хлопці відремонтували прекрасний апарат пана Фішера і разом з ним пішли до лісу. Прихопили й комплект живлення. Сам радіовузол підпільники знищили.

Механік електростанції К. П. Афанасьєв перед тим, як піти в загін, замінував найважливіші вузли: досить ввімкнути струм, і електростанція злетить у повітря.

Таємні фашистські служби влаштували полювання на підпільників. Давався взнаки брак досвіду конспірації. Кілька разів це ставило всю організацію під загрозу провалу. У вересні 1943 року німці схопили підпільницю Галю Бабій, яка працювала в аптеці й була головним постачальником медикаментів для загону. Два тижні гестапівці по-звірячому катували дівчину. Галя знала особисто командування підпілля й більшість членів організації, та, незважаючи на муки, не виказала товаришів. 29 вересня 1943 року фашисти розстріляли хоробру комсомолку.

Після цієї трагічної події Галю замінили на її посту медпрацівники Лідія Ковалинська, Поліна Торгонська, Ольга Сотниченко, Іван Шабатін, Євген Духович.

Невдовзі після розстрілу Галі Бабій гестапівцям вдалося вистежити зв'язкових М. М. Ліньова й С. М. Охрімчука. Коли лісовий кордон, де жив Ліньов, оточили карателі, Микола Миколайович дав бій фашистам і загинув під час перестрілки. Есесівці спалили будинок, а маленького сина зв'язкового кинули живцем у полум'я.

Фашисти схопили і Охрімчука. Допитували, катували, та він не виказав товаришів. Гітлерівці повісили Сергія Миколайовича в центрі Олевська.

...Наша розмова затягнулася. К. Л. Федчук давно вже поїхав до Будок, де стояв Олевський загін. Вітер розігнав туман, і у вечірньому небі спалахнули сріблясті зорі.

Провівши хлопців, я пішов до командира.

Сидір Артемович наказав оформити на олевських підпільників нагородні листи. Ф. І. Беленкова, Ф. І. Бочковського й Н. О. Рубанського представлено до ордена Вітчизняної війни I ступеня.

Комісаром Олевського партизанського загону, віднині підпорядкованого нашому з'єднанню, було вирішено поставити П. М. Воронька.

Платон Микитович народився в селі Чернещина під Охтиркою, що на Сумщині. Ріс і виховувався в дитячому будинку. Після закінчення технікуму працював на велетенському будівництві в Таджикистані. Потім — комсомольська робота, Літературний інститут. В роки війни Воронько був інструктором мінно-підривної справи в спецшколі УШПР. Не раз вилітав у ворожий тил, а з травня цього року воює в ковпаківському з'єднанні.

На війні швидко розкриваються душевні якості людини. Часом достатньо одного бою, щоб скласти партизанові ціну, а що ж казати, коли позаду такий похід, як Карпатський рейд! Партизанська сім'я одразу визнала Платона своїм рівноправним членом. Він ходив на диверсії, підривав мости, брав участь у боях. В складній обстановці призначений начальником штабу, Воронько не розгубився. Незважаючи на відсутність карти, вивів групу з гір на рівнину.

Платон веселий і чуйний товариш, людяний і принциповий. Годі вже й говорити, який він обдарований літератор, поет. Не в одному партизанському щоденнику записана його «Похідна ковпаківська».

Отже, вирішено: Платон Микитович — комісар загону.

26 листопада

Вночі на залізниці лунали вибухи. Іноді здіймався такий шарварок, що здавалось, гримить артилерійська канонада.

З третьої години Ковпак на ногах. Ходив по селу, прислухаючись до гуркотняви, залазив навіть на каланчу і довго вдивлявся в спалахи ракет. Кілька разів заходив до штабу. Однак з підрозділів не було жодної інформації.

Олевський загін мав висадити фугас на залізниці між Кам'яною Будкою і Ламаною Будкою. Але ми знали — в загонах немає вибухівки, тому припускали, що по наших позиціях ударив ворог. Лише близько шостої ранку обстановка прояснилася.

Федчук передав, що зведена група на чолі з комісаром П. М. Вороньком збила охорону й висадила в повітря близько семидесяти метрів залізничного полотна. Од вибухів рейки й шпали скрутилися в кілька величезних клубків. Їх додатково замінували. Відзначилися мінери Т. П. Барабаш, В. І. Мартинчук та Ф. С. Лукін. На місці диверсії лишилася рота лейтенанта Тюпова. Федчук з комісаром прибудуть о восьмій ранку.

— От чорти! — задоволено потер руки Ковпак. — Де ж вони вибухівку взяли?

Зв'язковий розповів, що олевці знайшли півтора десятка 152-міліметрових снарядів. Ними підірвали полотно й замінували скручені вибухом рейки.

Кілька снарядів перепаало глухівчанам. Сашко /Боженко, Опанас Казимиров та Микола Іванов замінували колію між станціями Пояски — Дров'яний Пост і «спіймали на вудочку» бронепоезд. Сталева страховисько полетіло під укіс. Загорілися вагони. Здетонувавши од вибуху, почали рватись боеприпаси. Ця канонада й розтривожила нас.

До кімнати заходили зв'язкові з розчервленими від холодного вітру й швидкої їзди обличчями. Командири підрозділів повідомляли про події минулої ночі, передавали розвіддані. Повертались розвідники окремої розвідроти. Прийшов заклопотаний Ленкін, який ніяк не може укомплектувати ескадрон кіньми. Починався звичайний трудовий день.

Федчук припізнився. Німці намагались усунути пошкодження, тому з самісінького ранку до місця диверсії підійшов ремонтно-відбудівний ешелон, а з ним до двохсот піхотинців. По узліссі вдарили міномети, кулемети, але лейтенант Тюпов міцно утримує позиції. За три години фашисти розтягли лише один завал з восьми, при тому втратили чоловік десять вбитими. Комісар Воронько, який

виїхав на місце бою, передав, що резервні підрозділи виведено на вихідні рубежі. Загін триматиме залізницю до останнього патрона.

Ковпак наказав віднині іменувати Олевський партизанський загін 5-м батальйоном з'єднання, про що буде оголошено наказом.

28 листопада

Щоночі партизани підривають залізничне полотно, а вдень ведуть бої з прикриттям ремонтних бригад.

Гітлерівці «закріпили» за дільницею Білокоровичі — Олевськ — Рокитне бронепоезд, та мінери 2-го батальйону знищили його, і працювати стало легше. Але, на жаль, знову немає мін, детонаторів, бікфордого шнура. Лишились, правда, лічені кілограми вибухівки. Ми витрачаємо її ощадливо, лише в районі «лінії Бакрадзе». На інших дільницях полюємо на паровози з протитанковими рушницями.

Тепер, коли ворог рветься до Коростеня (ось уже другий тиждень ідуть жорстокі бої), мусимо за всяку ціну утримувати залізницю. Та Ковпак щось метикує, прикидає, балакає з людьми, видно, виношує якийсь новий задум. Кортить дізнатися, що в командира на думці, але не запитую, — може, сам скаже.

— Чого, Василю, мовчиш? — мружить, очі Сидір Артемович.

Знизую плечима.

Ковпак сміється й розповідає:

— В навколишніх селах — кілька тисяч здорових чоловіків. Діждемося, що гітлерівці вивезуть їх до Німеччини. Так от, наше завдання — зберегти цих людей. Вважаю необхідним провести мобілізацію.

— Що? — дивуюся, згадуючи слова Сидора Артемовича, що «партизан — це не мобілізований солдат, а доброволець, який за велінням серця став на шлях боротьби з ворогом». І раптом — мобілізація!

Вловивши хід моїх думок, Ковпак пояснює:

— Від моїх слів я не відмовляюся: партизанський загін — це справа добровільна. Йдеться про інше — проведемо мобілізацію в Червону Армію. Я бачив казарми прикордонної застави на хуторі Млинок. Там організуємо навчальний пункт. На табірному зборі ознайомимо бійців

і молодших командирів з тактикою сучасного бою, навчимо користуватись новою вітчизняною зброєю. А потім направимо через лінію фронту на поповнення Червоної Армії.

Це була нечувана річ. Треба зняти шапку й низько схилитися перед державною мудрістю Ковпака, всі помисли якого спрямовані на те, щоб якнайшвидше прогнати загарбників з рідної землі.

Поки що командир вирішив провести мобілізацію в частині сіл Олевського й Рокитнянського районів. Наступного дня туди поскакали вершники з аркушиками наказу.

В ньому, зокрема, говорилося:

«Настав час розплати з фашистськими бандами, і жоден громадянин великого Радянського Союзу не повинен стояти осторонь священної боротьби.

На підставі Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік наказую:

1. Призвати до лав Робітничо-Селянської Червоної Армії всіх чоловіків віком від 19 до 43 років включно в селищах Сущанської, Андріївської, Радробельської, Перганської, Будко-Собичинської, Юрівської, Журжевицької, Хочинської і Копищенської сільських Рад Олевського району Житомирської області; Войткевицької, Біловизької, Сновидовицької та Купельської сільських Рад Рокитнянського району Ровенської області.

2. Всім військовозобов'язаним з'явитися на збірний пункт в село Собичине Олевського району в такі строки...

3. З'явитися в організованому порядку на чолі з головою сільради. При собі мати військовий квиток, кружку, ложку, казанок, рушник і дві пари білизни».

Призов намічено провести 1—2 грудня. Створено призовну комісію на чолі з М. І. Павловським і медкомісію, яку очолив Д. Ф. Скрипниченко. Начальником табірному збору призначено майора І. В. Дегтьова, його заступником і командиром 1-ї роти — С. Єфремова, командиром 2-ї роти — О. Годзенка, командиром 3-ї роти — П. Тетюркіна. Для навчання й охорони виділено відповідну кількість озброєння.

Вчора до Собичиноного потягнулися юрби призовників. Дійсність перевершила наші сподівання — прийшли всі, навіть явно хворі люди, з фізичними вадами. Без відповідних посвідчень додому повертатися не захотіли. Довелось друкувати довідки: мовляв, громадянин такий-то призовною комісією в/ч 00117 визнаний непридатним до військової служби і після визволення території зобов'язаний в 3-денний строк з'явитися до військкомату.

За два дні укомплектовано маршовий батальйон з 527 чоловік, який відразу ж розпочав навчання. Штаб розробив 120-годинну програму. 20 годин відведено тактичній підготовці.

Так Ковпак відкрив ще одну сторінку партизанської діяльності.

8 грудня

Разом з Сидором Артемовичем ми поїхали вчора на навчальний пункт в хутір Млинок.

Ситі коні постукують копитами по підмерзлій за ніч дорозі. Аж ось попереду — рота Олександра Годзенка. Побачивши генеральський тарантас, командир другої голосно скомандував хлопцям:

— Струнко! Рівняння наліво! — і, карбуючи крок, підійшов до Ковпака: — Товаришу генерал! Рота прямує до місця навчання.

На привітання генерала новобранці відповіли дещо врізнобій, але від душі й весело. Невдовзі заспівував високим, дзвінким голосом завів:

Над границей тучи ходят хмуρο,
Край суровий тишиной обьят...

Рота дружно підхопила пісню про відважних танкістів і крокувала далі.

Вигляд у наших призовників був «мальовничий». Одягнені хто в чому, на ногах майже у всіх — личаки. На поясі запасна пара взуття або лико для ремонту. Та прискіпливий Ковпак був явно задоволений.

— Дарма, що вони обірвані і в личаках, — сказав без гумору. — Народжується бойовий колектив — ось що головне. А личаки — дрібниця. В армії їх одягнуть, взують — і такі гвардійці будуть, що куди твое діло!

В таборі повний порядок. Рапорти, починаючи з чергового й кінчаючи днювальним, розпорядок дня, вивішений у штабі, чистота й ділова обстановка — усе тут, як у діючій армії.

Побував генерал на кухні, в казармах, у навчальних класах, на плацу, де рота Тетьоркіна займалася строювою підготовкою.

Командир 1-ї роти С. Єфремов проводив заняття з матеріальної частини автомата ППШ. Відрепортувавши, він простягнув Сидору Артемовичу перевірений начальником таббору майором Дегтьовим конспект. І тут усе було гаразд.

Ковпак зробив єдине зауваження... щодо пісенного репертуару. Маршируючи на плацу, рота Тетьоркіна співала пісню часів громадянської:

Эй-эй, красны́й герой,
На разведку боевой...

— Цю я ще змолоду співав,— мовив командир.— Треба розучити з хлопцями щось з передвоєнного армійського репертуару. Підберіть кілька пісень — ровесників недавнього щасливого життя. Вони збуджують ненависть до ворога, який відірвав нас від мирної праці. Та й нових пісень зараз чимало. Не нехуйте цим. Пісня — теж зброя!

Додому повернулися надвечір. Командир наказав підготувати наказ про мобілізацію військовозобов'язаних у західній частині Білорічицького району. В деяких його селах на південь від залізниці стоять ворожі гарнізони. Обов'язок вивести людей і переправити через залізницю, яка пильно охороняється ворогом, покладено окремим наказом на комбата-3 Ф. Д. Матюшенка, комбата-5 К. Л. Федчука й командира 9-ї роти Д. І. Бакрадце.

До Овруча поскакав взвод вершників. Група має встановити зв'язок з польовим військкоматом, який прийме мобілізованих. Майор Анисимов з рацією виконує функції офіцера зв'язку. Він повинен передати листа Сидора Артемовича з проханням виділити патронів для бойових стрільб, а також боєприпасів для утримання залізниці.

До речі, про залізницю. Там діють десять груп «мисливців на паровози». В кожній по п'ять патронів для протитанкової рушниці. Ще двадцять — це НЗ, яким Ковпак розпоряджається особисто. За кожен патрон хлопці звітують перед штабом.

Минулої ночі мінери 2-го батальйону висадили випаленим з авіабомб толом 1500 метрів залізничного полотна і 12 телеграфних стовпів.

11 грудня

Повіяв холодний північний вітер. Дрібний дощ перетворився на колючу крупу, яка встеляє землю, осідає на одягу. В засідках лишилися лише тепло вбрані бійці. Німці сидять тихо в своїх бункерах.

Червона Армія успішно веде наступ на Кіровоградському напрямку. 9 грудня війська 2-го Українського фронту визволили Знам'янку. Три доби в місті тривали жорстокі вуличні бої. Мінер, комсорг 1-го батальйону Вася Олійник переживає за своїх рідних, які лишилися в Знам'янці.

На нашому напрямку точаться запеклі бої в районі Малина й Черняхова. УШПР мовчить, на радіограми Ковпака відповідей немає. Зрештою, зараз нельотна погода, так що сподіватися подарунків ми не можемо.

Правда, є один вихід... На днях з Овруча вернулися наші розвідники, що побували там у складі групи на чолі з майором Анисимовим. Коли так, то можна перекинути й боеприпаси через Овруч. Та на це Ковпак не дуже сподівається — надто багато часу піде на переговори.

Закінчили навчання три роти (527 чоловік). Комісія перевірила військові знання призовників, і Сидір Артемович був дуже задоволений. Вчора командир маршового батальйону Дегтьов разом з Тетьоркіним повели хлопців на Овруч. В таборі їх місце зайняло поповнення — 240 новобранців з Білокоровицького району.

Нелегкий шлях до призовного пункту в селі Собичине! Залізницю доводиться переходити з боєм, та не було випадку, щоб хтось відстав по дорозі. Треба бачити, з якою охотою йдуть люди! Після двох років окупації навіть зимова хуртовина, здається, квітне весною. Що значить бути серед своїх, на радянській землі!

Сьогодні вранці, прослухавши зведення Радінформбюро, Ковпак викликав Федчука, Воронька, Хвощевського.

— На фронті події розгортаються стрімко, — Сидір Артемович вказав на карту, де відзначав червоним олівцем визволені міста і села. — Щоб я вмер, хлопці, неза-

баром рушимо на Захід. Подумайте, кого лишимо в районі відновлювати Радянську владу, відбудовувати господарство.

15 грудня

Три дні тому маршовий батальйон майора І. В. Дегтьова прибув до Овруча. Підготовлені нами хлопці через призовну комісію увіллються до 4-ї гвардійської бригади. Дегтьов лишився в місті, щоб оформити передачу поповнення, а Тетьоркін повернувся з армійським гостинцем — патронами й вибухівкою.

Прибув вчасно. Гітлерівці перекидають на Коростень нові сили. Вчора ворог вийшов на ріку Тетерів і знову зайняв Радомишль. В Олевську накопичуються підрозділи СС. Противник хоче потіснити нас і відновити рух на залізниці.

13 грудня фашисти вислали розвідку в село Радробель, що в п'яти кілометрах на північ від Олевська. Застава 2-го батальйону відкрила вогонь. Зазнавши втрат, карателі вернулися до Олевська.

Ворог помітив, що партизани дуже економно витрачають боеприпаси, і зробив висновок. Сьогодні вранці німці пішли в наступ на Сновидовичі. Йшли густим цепом, охоплюючи село півколом. Ще здалеку відкрили автоматний і кулеметний вогонь. Бійці мовчали і лише тоді, коли ворог підійшов цілком близько, ударили посправжньому. Залишивши вбитих і поранених, гітлерівці розбіглися.

Одержавши подарунок від армійців, ми знову перейшли до активних дій.

На вимогу Ковпака я підбив підсумки, що характеризують нашу бойову роботу з 20 листопада і до сьогодні. Виходить, справи не такі уже й кепські. За цей час ми висадили в повітря понад чотири кілометри залізничного полотна, знищили десять паровозів і бронепоезд, півтори сотні гітлерівців. І, що найголовніше, весь цей час залізниця практично не працювала!

— От бачиш,— задоволено киває Ковпак,— а хлопці кажуть «байдикуємо». Підірвати паровоз так само важливо, як знищити танк. Не соромно людям в очі дивитися.

Знову на залізниці лунають вибухи і знову точаться жорстокі бої.

Вранці 16 грудня рота Єфремова в районі «лінії Бакрадзе» двома фугасами зруйнувала до 200 метрів колії. Вдень засідка розіграла ремонтників, підбила паровоз і знищила два десятки гітлерівців. Тим часом мінери 2-го батальйону підірвали місток на перегоні Олевськ — Білокоровичі. Місто знову заблоковано.

Гітлерівці вжили контрзаходів: перекинули з фронту в наш район бронепоезд. Та до місця призначення він так і не дійшов. 17 грудня його «спіймали на вудочку» мінери 3-го батальйону на чолі з комісаром Михайлом Івановичем Жуком. Бронепаровоз, два броневагони, чотири платформи з танкетками, дві гармати, дві зенітні установки й крупнокаліберні кулемети полетіли під укіс на перегоні Пояски — Рудня. Од вибуху здетонували боеприпаси і повністю зруйнували бронепоезд.

Ковпак планує поїзду до Києва. Він наказав нанести на карти маршрути батальйонів з дня їх організації, подати до штабу нагородні листи на бійців, які прийшли на збірний пункт після відправки звітного матеріалу.

Сьогодні все вже готово. Сидір Артемович проглянув документи, підписав супровідного листа, акуратно вклав усе до папки й поклав на стіл. Потім передав мені аркуш паперу:

— На, ознайомся.

Пробігаю очима текст блискавки до секретаря ЦК КП(б)У:

«Прошу дозволити виліт в Український штаб партизанського руху розрахунком встигнути до святкування 26-річчя Радянської України.

Ковпак

18 грудня 1943 року»

Необхідність з'ясувати наше становище була очевидною. Та виник у мене сумнів: чи встигне командир вернутися назад, перш ніж наші війська визволять територію, на якій діє з'єднання? Інакше, наша зустріч з Ковпаком відбудеться уже в тилу Червоної Армії.

— Я, братику, збираюся до Києва не для того, щоб відзначити свято за щедрим столом,— посміхнувся Сидір Артемович і пояснив: — З нагоди роковин там буде все керівництво і, сподіваюся, наше питання розв'яжеться

в найкоротший строк. Одне слово, розраховую повернутися до Нового року.

Командир докладно проінструктував нас з Павловським щодо бойових дій на залізниці, дальшої мобілізації та навчання призовників і залишив таку директиву:

«Як тільки надійде відповідна радіограма, всіх поранених і хворих відправити через Овруч до Києва.

Створити резерв командного, середнього і молодшого складу, а також — кулеметників, мінометників та броньбійників.

Укомплектувати кіньми батарею з чотирьох гармат і санітарну частину».

Домовлено, що на третій день після повернення командира з'єднання буде готове рушити в рейд.

Користуючись з нагоди, доповідаю, що Давиду Бакрадзе дуже важко без помічника, адже 9-та рота щодня бере участь в боях.

— От уже ці дипломати! — Ковпак вдає, що сердиться. — Сказав би прямо: Сердюк не дає дихати — проситься в роту. Він, правда, заслуговує на більше. Хотів зайнятися цим питанням після повернення. Та нехай уже. Пиши наказ. А Павловський, думаю, і сам справиться.

Сьогодні закінчили навчання мобілізовані з Білоковицького району. Завтра маршовий батальйон (450 чоловік) рушає на Овруч.

ЗШИТОК ТРЕТІЙ

ПОСЛАНЦІ ВЕЛИКОЇ ЗЕМЛІ

19 грудня

Ранок видався тихий, морозний. З димарів високо в небо пливли стовпи молочно-білого диму, обсіпані інеєм дерева самоцвітами вигравали, мінилися. Чудова пора, тільки снігу немає.

І раптом повіяв вітер із заходу, сонце потьмарилось, і все навкруги заслонила густа сиза димка.

Штабники піднялися до схід сонця й почали готувати Сидора Артемовича в дорогу. Надрукували накази, до-

відку про склад і озброєння загонів, заявку на боеприпаси, карти, медикаменти.

Наш діловод В. Новиков узявся виготовити командирів особисте й службове посвідчення. Стандартної фотокартки не було. Вася підібрав знімок, де Ковпак стоїть в шапці й шкірянці на повен зріст. Акуратно обрізав фото, наклеїв на «бланк». Тепер — підписи й наша знаменита печатка «Смерть німецьким окупантам». Що ж, документи мають цілком пристойний вигляд.

Спозаранку не спить і командирів ординарець Політуха. Він готовий за Ковпаком, як-то кажуть, у вогонь і воду. Коні вже ситі, речі спаковані. Павловський крутиться біля тарантаса, приміряє, де зручніше примостити клунок з копченою рибою і ковбасою. Підходить і сам Ковпак:

— Годі тобі, Михайле Івановичу! Краше прибережи на Новий рік. Не в голодний край їдемо. А от для коней вівса треба покласти.

Відповіді з Києва ще немає. Ми з Павловським хвилюємось, а Сидір Артемович спокійний. Не поспішаючи, дає настанови начальнику табзбору (що замість Дегтьова) капітану Шумейку. Погоджено, здається, все, й Ковпак заходить до сільради на бесіду.

Лише перед обідом Федя Божченко приніс довгождану радіограму.

«Блискавка

Ковпаку

Прошу прибути Покалів, чотирнадцять кілометрів на захід від Овруча, штаб Сабурова, де Богатир забезпечить машину до Києва. Необхідно погодити ряд важливих питань.

Строкач

19.12 — 177»

Нашвидкуруч перекусивши, Сидір Артемович поїхав на Овруч.

Ми з Павловським провели командира і розійшлися: Михайло Іванович вернувся до сільради, де працює призовна комісія, а я рушив у санчастину.

В неділю, тим паче в день «зимового Миколи», на прийомі у Скрипниченка не було нікого з місцевих жителів, і ми зайнялися питанням підготовки медсанслужби до майбутнього рейду.

...Дмитро Федорович — той партизанський лікар-хірург, про якого мріяв Ковпак. Бездоганна професійна техніка, глибокі знання, щирість і людяність — усе це зробило його улюбленцем партизанів і місцевого населення.

Та Скрипниченко, крім того, ще й талановитий організатор, людина з глибоким аналітичним мисленням. Проаналізувавши загоюваність ран у партизанів, які пройшли через медпункт з'єднання, Дмитро Федорович зробив цікаві й дещо несподівані для мене висновки. Звичайно, ефективність одужання залежить від наявності тих чи інших медикаментів та відповідних хірургічних інструментів. І все ж велике, а іноді й вирішальне значення мають такі від нас залежні фактори, як своєчасна доставка пораненого в медпункт, кваліфікована перша допомога і догляд уже після операції.

Так от, виходячи із власних спостережень, Скрипниченко зробив висновок: перш за все необхідно зміцнити низову ланку, тобто медперсонал в ротах. У кожній роті має бути досвідчений фельдшер, а у взводі — медсестра. Та, на жаль, у нас мало медпрацівників. Під час Карпатського рейду загинули лікарі І. М. Савченко, М. П. Улановський, фельдшери Галя Борисенко, Маруся Євенко, Ріта Зражевська, Тамара Самойленко, Антоніна Данильченко, медсестра Оля Медвідь. Лікарі М. А. Скоблов та М. П. Бобіна хворі. На п'ять батальйонів у нас лишилося тільки двоє лікарів — М. Зима й М. Єлісеєв. Є, правда, досвідчені фельдшери: І. А. Вишневський, М. А. Горєлов, М. А. Нікітін, Ліда Бондаренко, Поліна Білоус, Варя Деленок, Ліза Джолас, Адам Лотоцький, та десь із п'ять вихованок Червоного Хреста. Медпрацівники Іван Шабатін, Ліда Ковалинська й Людмила Обіход прийшли до нас недавно з Олевського підпілля. Оце й усі кадри.

Проте Дмитрусь, як ми по-дружньому називаємо Скрипниченка, не занепадає духом і не здає своїх позицій.

— Не можна при звичаюватись до недоліків, — каже він. — Недоліки треба усувати, бо йдеться про найважливіше — життя поранених побратимів. Немає медперсоналу, то його треба готувати. Дівчат, які доглядають хворих, так чи інакше доводиться навчати, й повір мені: з них будуть прекрасні медсестри. Таку роботу слід проводити з усіма жінками з'єднання. Завтра в підрозділах почнуться заняття з санітарного мінімуму. По підвищеній програмі навчатимуться бійці пішої і кінної розвідки.

Хто ж, як не вони, має визначати санітарний стан у селах за маршрутом рейду!

Турбує Скрипниченко й стан здоров'я бійців і командирів з хронічними захворюваннями. В багатьох літніх людей — хворе серце, докучають нирки, виявлено бронхіальні й виразкові порушення. Найважчі — в хірурга на обліку. Їх треба конче переправити через лінію фронту. Зробимо це відразу ж по команді Ковпака.

Дивлюся на співрозмовника і дивуюсь, як тільки він встигає, крім операцій, амбулаторного прийому, виїздів у батальйони й лісові табори, регулярно проводити профілактичні медогляди, контролювати якість харчування поранених, вживати найрізноманітніших санітарних заходів і, до того ж, очолювати медкомісію на призовному пункті? Тут клопотів на десятьох, а він ще й налагоджує навчання медперсоналу!

— Звичайно, часу обмаль, та від клопотів нікуди не дінешся, — знизує плечима Дмитрусь. — Мені б путнього старшину!

Домовляємось, що старшиною санчастини піде Тимофій Арбузов. Решту персоналу і їздових Скрипниченко підбере сам.

Ми обійшли будинки, де лежать поранені. Миколі Старожилу значно краще. Одужує парторг 3-ї роти О. С. Герасименко. Тут же дванадцятирічний Сашко Петрович. Під час Карпатського рейду хлопець відбився від групи. Він щасливо минув Тернопільщину й Кам'янець-Подільську область. Уже неподалік партизанського краю перетинав шосе Київ — Ровно. І раптом — вибух. Осколком міни хлопця поранило в голову. Що з ним було далі — майже не пам'ятає. Правда, гвинтівку зберіг. Опритомнів у якомусь лісовому хуторці. Там і підібрали його наші розвідники.

По правді кажучи, ми вже не сподівалися побачити юного партизана, і ось чому. Бійці, які прийшли з Карпат дещо пізніше, розповіли, що німці знайшли якогось пораненого хлопчину й кинули до Коломийської в'язниці. Ми, грішним ділом, подумали, що то — Петрович. Аж ось тепер, коли Сашко з нами, згадали ще одного юного партизана Гришу Мельника. Він прибився до нас у селі Печірна на Тернопільщині. Вночі Гришу не помітили. Вдень спалахнув бій, і лише під Скалатом комісар виявив хлопчину. Вернутися додому Мельник не міг — навкруги нищпорили гітлерівці. Семен Васильович залишив хлопця

в загоні. Гришу зачислили в розвідроту. Вже після виходу з Карпат поширились чутки, що хлопець загинув у Ділятинському бою. І лише після повернення Сашка стало ясно, що до в'язниці потрапив не він, а Мельник.

25 грудня

Можливо, фашистські нишпорки дізналися про від'їзд Ковпака, а може, це просто випадковість, але вже наступного дня ворог розпочав розвідку боєм.

20 грудня близько роти гітлерівців, озброєних мінометами й кулеметами, пішло в наступ на село Радробель, що кілометрів 4—5 на північ від Олевська. Застава 2-го батальйону дала відсіч карателям. Під час бою загинули два літні колгоспники, які лишилися в селі, кількох чоловік поранило, в тому числі бійця 2-го батальйону Н. П. Тарасовця.

Щоб не дати фашистам змоги сконцентрувати свої сили для наступу, ми вирішили посилити диверсії на залізниці. Так, 5-й роті, яку очолив Віктор Ларіонов, було наказано підірвати два фугаси на перегоні Олевськ — Сновидовичі, а командир четвертої П. С. П'ятишкіну — висадити в повітря ділянку залізниці на перегоні Сновидовичі — Остки.

Ворог пильнував колю. В Рокитному з учорашнього вечора під парами стояв бронепоезд. Гарнізон станції був посилений, а в район Кам'яної Будки перебазувалось до роти гітлерівців. Зважаючи на обстановку, П'ятишкін змінив місце проведення диверсії. Раптовим ударом він збив охорону мосту на річці Ствига, біля хутору Чирчиха, й висадив міст у повітря. Хлопці підірвали фугас на насипу, знищили 120 метрів колії.

П'ятій не пощастило. Збивши охорону й підірвавши фугас, рота під натиском переважаючих сил противника була змушена відійти. В бою загинув старший мінер М. Г. Крутій, кількох чоловік поранило. Гітлерівці відкрили такий щільний вогонь, що без мінометів партизани не могли продовжувати наступ. Ларіонов відвів людей від колії і зайняв оборону на «лінії Бакрадзе».

21 грудня точилися бої з ремонтниками. Під Коростенем німці перейшли в наступ і спробували потіснити нас від залізниці. Розвідка доповіла, що до Олевська й Рокитного вступили ворожі війська, от-от з'являться танки й авіація. Ми вжили заходів — було наказано

вивести до лісу обози, мирне населення, а також вільних від служби бійців. На дорогах заклали протитанкові міни.

Протягом ночі німці усунули всі пошкодження на залізниці, а вдосвіта 22 грудня мінери 9-ї роти підірвали фугас біля Кам'яної Будки. Наступ ворога було зірвано.

О десятій ранку над Суцанами, де стояв штаб 2-го батальйону, з'явилися літаки. Цілий день вони бомбили село. Місцями виникли пожежі. Загинули два колгоспники, є поранені серед населення.

Надвечір Бакрадзе відвів роту вглиб лісу, й німці приступили до ремонту колії. Проте в ніч з 22 на 23 грудня начштабу 2-го батальйону І. Є. Лисиця організував диверсію в новому місці. Мінери висадили в повітря близько 400 метрів залізничної колії в районі села Тепениця, на перегоні Олевськ — Пояски.

Видно, диверсія зіпсувала настрої військовому коменданту Олевська. Вранці фашисти кинули проти партизанів батальйон з гарматами та мінометами і повели наступ на Радробель. Після двогодинного бою застава 2-го батальйону залишила свої позиції. Есесівці спалили село, розправилися з мешканцями, які не пішли в ліс, пограбували будинки й пополудні, прихопивши десяток вбитих і дванадцять поранених вояків, повернулися до Олевська. В бою загинув двадцятирічний комсомолец з Білорусії Микола Іванов.

Настала ніч. Ворог гарячково ремонтував колію. А вранці 24 грудня з Рудні на Пояски — Олевськ пішов перший ешелон. Бійці 3-го батальйону влаштували засідку й підбили паровоз з протитанкової рушніці. Поки рухомий склад тягли назад до Рудні, мінери 5-ї роти Микола Жогло та Іван Шевчик під прикриттям автоматників взводу Малахова заклали вісім фугасів і о 4-й ранку висадили в повітря 300 метрів колії.

Усе почалося з початку. О 8-й ранку до місця вибуху з Олевська підійшов ремонтний поїзд з трьома броньованими платформами. Фашисти кулеметним вогнем потіснили п'яту вглиб лісу й почали ремонтувати колію.

Тим часом батальйон ворожої піхоти повів наступ на село Сновидовичі, де оборонялися 4-та рота П'ятишкіна і 5-й батальйон Федчука. Німці рухалися з трьох напрямків: одна колона йшла від станції Сновидовичі через хутір Дубно, друга — від роз'їзду Остки і третя — по дорозі Рокитне — Сновидовичі.

Коли ворог наблизився, партизани відкрили нищівний вогонь з кулеметів. Зазнаючи великих втрат, гітлерівці відступили й ударили з мінометів.

О 14.00 «заговорили» гармати бронепоезда, що стояв на станції Остки. Артпідготовка тривала дві години. За цей час ворог випустив більше трьохсот важких снарядів. Дзоти були розбиті, село згоріло. О 16.00 карателі кинулись в атаку. І знову загородив їм шлях ніщивний партизанський вогонь. Підібравши вбитих і поранених, німці відійшли на вихідні позиції. На ділянці 5-ї роти фашисти мали значну перевагу в силах, і перешкодити ремонтним роботам партизани не могли. Тож Ларіонов виставив засідку — взвод М. Гулькова — з метою не допустити доставку ремонтникам матеріалів для відбудови колії.

Опівдні від станції Олевськ у напрямку зазначеної ділянки вийшов поїзд — дві платформи з рейками і класний вагон. Пострілом протитанкової рушниці хлопці підбили паровоз. Через годину підійшов ремонтний ешелон і потягнув підбитий поїзд назад до Олевська.

Фашисти кинули всі сили на прикриття ремонту і на Сновидовичі. Надвечір із станції Білокоровичі рушив ешелон з підкріпленням, та до місця призначення не дійшов: на двісті третьому кілометрі підірвався на виставленій Грицем Савченком міні й полетів під укіс.

Так закінчився день, а вночі рота Бакрадзе, що змінила п'яту, знову підірвала фугас в районі Ламаної Будки.

28 грудня

З Олевська надійшли відомості, що сьогодні почнеться наступ на Будки-Собичинські й відбудеться наліт авіації на Собичине, Сновидовичі, Суцани. Вжито заходів, хоч у це мало віриться. Тепер гітлерівцям не до нас — Червона Армія перейшла в наступ і жене ворога на захід. Нині визволено Коростишів, Потіївку. На черзі — Житомир і Коростень. Вчора одержали звістку від Ковпака. Правда, радіограму послав Вершигора і на мое ім'я:

«Войцеховичу

Терміново висилай підводи Овруч

Вершигора»

Порадившись з Михайлом Івановичем Павловським, ми вирішили мобілізувати підводи місцевого населення, а наш транспорт тримати в стані боєготовності. Мобілізацію було доручено командуванню Олевського загону — К. Л. Федчуку й П. М. Вороньку.

Протягом однієї ночі хлопці зібрали сотню пар волів, і сьогодні на світанку до Овруча рушив обоз під прикриттям взводу вершників. На Велику землю ми відправили близько 50 поранених і хворих, а також усіх літніх людей. В числі інших поїхали — Олексій Баран, Віктор Бабичев, Валентина Даріко, Ольга Тютерева з сином Віктором, Ліза Бородач, Андрій Требесов, Семен Кадурин, Кирило Букін... Проводи були теплі й сердечні.

Відправили до Овруча й останній маршовий батальйон (500 чоловік).

Розвідники доповіли про інтенсивний рух в Олевську. Туди прибувають війська — піхота, танки, артилерія. Ворог споруджує додаткові укріплення, встановлює дротяні загородження, одне слово, готується до оборонних боїв.

Вночі до нас прибули гості з Великої землі — секретар ЦК ЛКСМУ Петро Данилович Косигін і відповідальний працівник ЦК ЛКСМУ Георгій Георгійович Шевель.

Ще в жовтні 1943 року на ознаменування 25-ї річниці Комуністичної Спілки Молоді кращим комсомольським організаціям партизанських формувань було присуджено Почесні прапори ЦК ВЛКСМ та ЦК ЛКСМУ. Наша славна комсомолія удостоєна Почесного прапора ЦК ВЛКСМ. Комсомольські організації з'єднань О. Ф. Федорова, В. А. Бегми, С. Ф. Маликова нагороджені Прапорами ЦК ЛКСМ України. Тож і прибули Косигін з Шевелем, щоб вручити комсомольцям високі нагороди.

Власне, це лише одне з їхніх завдань. Не менш важливо ознайомити вожаків нашої комсомолії з тим багатющим досвідом партизанської боротьби, що його узагальнив Центральний Комітет ЛКСМУ.

Наші гості дуже втомилися. Протягом дня вони пройшли десятки кілометрів глухими лісовими стежками і мало не потрапили до Олевська. Розвідниці Катюша й Олександра Карпівна нагодували подорожан, а Михайло Іванович влаштував їх на ніч в квартирі Сидора Артемовича. Ділову частину розмови відклали на ранок.

Вночі я послав за помічником комісара по комсомолу Андросовим, який з ротою П'ятишкіна знаходився в Сновидовичах. Михайло прибув до штабу на світанку. Я повідомив, що до нас прийшли посланці Великої землі — П. Д. Косигін і Г. Г. Шевель — для вручення нагород партизанам.

Петро Данилович перед війною був секретарем Донецького обкому ЛКСМУ. З перших днів Вітчизняної займався організацією партизанських загонів і комсомольського підпілля. Його перше дітище — партизанський загін донецьких комсомольців, яким тепер командує Ушаков. Брав активну участь в організації партизанських загонів і підпілля на Донбасі. Після окупації Донбасу увійшов до складу спецгрупи ЦК ВЛКСМ. Готував до десантування групу комсомольських працівників, які висадились у Брянських лісах до ковпаківців і сабуровців. Виконуючи завдання ЦК ВЛКСМ, не раз бував у ворожому тилу. В 1943 році був обраний секретарем ЦК ЛКСМУ по кадрах.

Георгій Георгійович Шевель працює у відділі агітації та пропаганди ЦК ЛКСМУ. Перед війною закінчив у Харкові університет, був на відповідальній комсомольській роботі, а тепер займається підготовкою кадрів підпілля у спецгрупі ЦК ВЛКСМ, виконує завдання Центрального Комітету.

Косигін — високий, чорнявий; Шевель — невисокого росту, русявий. Обидва вони жваві, товариські й покомсомольському допитливі.

Провести вручення Прапора перед урочисто вишикуваними лавами всього з'єднання, на жаль, не можемо — підрозділи ведуть бої на залізниці від Білоторовичів до Рокитного, стоять в обороні вздовж Уборті й розкидані на десятки кілометрів. Вирішили вручити Прапор на комсомольських зборах, на які запросили комсомольців, вільну від служби молодь і делегатів від підрозділів, що ведуть бій на залізниці.

31 грудня

Вручення прапора пройшло дуже урочисто. На зборах понад 200 комсомольців і безпартійних юнаків з усіх загонів і підрозділів з'єднання. В президії — П. Д. Коси-

гін, Г. Г. Шевель, М. І. Павловський, Я. Г. Панін, М. Андросов, Н. Пижов, В. Олійник та інші товариші. Помічник комісара по комсомолу Михайло Андросов доповів зборам і ЦК ЛКСМ України про наслідки змагання на честь 25-річчя комсомолу.

Лише під час Карпатського рейду комсомольці з'єднання знищили понад 2 тисячі фашистських солдатів і офіцерів, 230 ворожих автомашин, 3 танки, 8 великих залізничних мостів, 25 мостів на шосейних дорогах, пустили під укіс 14 військових ешелонів, збили два літаки й підірвали 29 нафтових веж. Серед населення Прикарпаття комсомольцями було проведено тисячі бесід, роздано десятки тисяч примірників листівок із зведеннями Радінформбюро.

Пліч-о-пліч з комуністами комсомольці з'єднання показали високі зразки мужності й героїзму в боротьбі на залізниці Олевськ — Коростень. Вони знищили більш як тисячу гітлерівців, 12 паровозів, 348 вагонів, пустили під укіс два бронепоезди, два військові ешелони, підірвали близько п'яти кілометрів залізничного полотна.

За бойові подвиги 495 комсомольців нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу (багато з них двічі й тричі). 116 загинули в боях за Батьківщину.

Секретар ЦК ЛКСМУ Петро Данилович Косигін вручив Андросову Прапор. У верхньому його лівому кутку — золота п'ятикутна зірка, під нею — серп і молот і напис золотими літерами: «Знамя ЦК ВЛКСМ комсомольської організації партизанського отряда». Приймаючи оксамитове полотнище, Андросов від імені комсомольської організації з'єднання запевнив ЦК ВЛКСМ, що комсомольці-ковпаківці прославлять Прапор ЦК ВЛКСМ, новими бойовими подвигами.

Один за одним виступали комсомольці. Василь Олійник, зокрема, сказав:

— На честь 25-річчя комсомолу я пустив під укіс чотири ворожі ешелони — два з живою силою і два з технікою. Внаслідок наших диверсій рух на залізниці зупинився на три доби. Сьогодні у відповідь на високу нагороду зобов'язуємось під час нового рейду підірвати десять ворожих ешелонів і п'ять мостів...

Мене відкликав черговий у штаб з'єднання — німці розпочали наступ на Сновидовичі.

Як доповів П'ятишкін, ворог ішов двома групами: близько роти есесівців наступало від станції Сновидовичі

й більше сотні гітлерівців — від станції Остки. 4-та рота підпустила фашистів і з близької відстані ударила шквальним вогнем. Зазнавши втрат, ворог відійшов на узлісся.

Я написав розпорядження Федчуку: «Утримувати позиції» і вернувся на місце. Збори закінчувались. Секретар ЦК ЛКСМУ вручав автомати й Грамоти Центрального Комітету комсомольцям, які найбільше відзначилися. Серед них — Василь Олійник, Леонід Прутковський, Нестор Пижов, Марія Чут, Павло Лучинський, Олексій Журов, Проня Шевченко, Федір Сивопляс, розвідник-естонсець Гирф...

Зразу ж після зборів Косигін і Шевель поїхали в підрозділи, на передову, вручити зброю і грамоти комсомольцям, які не змогли прибути в розташування з'єднання. Їх супроводжував Олександр Ленкін з охороною.

Хвилини за п'ятнадцять до приїзду групи на «лінію Бакрадзе» фашисти під прикриттям бронепоезда пішли в атаку, намагаючись збити заслон. Зав'язався гарячий бій. Бронепоезд вогнем загородив шлях до лісу.

Становище було скрутне, та хлопці, що звикли до небезпеки, не здригнулися. Пліч-о-пліч з партизанами косили гітлерівців чергами з автоматів посланці Великої землі. Як з'ясувалося, Косигін, і Шевель чудово вродіють зброєю. Та й мужності їм не позичати!

Згодом, доповідаючи про цей бій, Ленкін відзначив:

— З такими людьми, як наші гості, я і в бій, і в розвідку!

В нього це найвища атестація надійності людини.

...Кінчається 1943 рік. Партизани готують йому гідні проводи. П'ятишкін з Андросовим збираються рівно о 24.00 висадити на дільниці Остки — Сновидовичі фугас такої вибухової сили, щоб рух припинився на кілька днів. Розвідники просять дозволу о 24.00 дати салют з ракетниць і автоматів трасуючими кулями.

Катюша й Олександра Карпівна влаштували сюрприз — у штабній їдальні стоїть пишно прибрана ялинка з новорічними подарунками і різнокольоровими свічками.

1 січня 1944 року

Втретє зустрічаємо Новий рік у ворожому тилу. Що принесе нам 1944-й? У всіх найкращі сподівання і віра, нехитна віра в перемогу над фашистами.

Мені святкувати не довелося. Третій день ламає клята ангіна. В новорічну ніч температура підскочила до сорока. Скрипниченко дав ліки й наказав лежати.

Хвилину за п'ятнадцять до півночі зайшов розчервонілий від морозу й швидкої їзди Олександр Годзенко. Він чергує по гарнізону.

— Все гаразд! — сказав, знімаючи верхній одяг. — Щойно перевірив пости. Ніч тиха, зоряна... Скрізь по селу пісні. Як перед війною!..

— І в чергових підрозділах?

— Та ні, хлопці порядок знають. Просто народ веселиться, зустрічає Новий рік. Та й нам його слід якось відзначити. — Сашко витяг з кишені пляшку французького вина, пояснив: — Лежить два тижні. Ще в Овручі гвардійці пригостили трофеями.

Годзенко розлив чудесне, запашне вино (годилося б його пити з кришталевих бокалів) у бляшані партизанські кухлі. І раптом під вікнами вдарили автоматні черги, спалахнули ракети. Святковий залп. А за кілька хвилин сильний вибух струснув повітря. То був салют на залізниці! Настав Новий, 1944 рік.

Видно, партизанський салют розтривожив гітлерівців. Небо в Олевську і вздовж залізниці освітили ракети. Що німці думали — невідомо, але ракети пускали до самого ранку...

Десь о другій ночі приїхав Воронько поздоровити з Новим роком бойових побратимів, з якими пройшов Карпати. Платон розповідає, що з Олевськом зв'язок перервано. В Будках чути, як на сході, за Білокоровичами, гримить фронт. Побажавши швидкого одужання, Платон пішов до їдальні на ялинку.

Кілька разів навідувався Скрипниченко. Оглядав горло, давав ліки. Дмитрусь, як то кажуть, в ударі. Новий рік зустрічають дуже весело. Платон співав «Коли б я був полтавський соцький», Шевель — «Темную ночь», «Землянку». Навіть Михайло Іванович розійшовся — танцював гопака.

Ніч минула спокійно, без будь яких «НП». Правда, ворожа розвідка двічі підходила до Сновидовичів, але німці поводили себе на диво обережно. Даються їм ознаки події останніх днів. Вчора Радінформбюро передало про визволення Житомира. На нашому напрямку визволено Лугинку, Красностав, Остапи. Це всього п'ятнадцять кілометрів ходу від Білокоровичів! Тож і по-

водять себе фашисти так обережно. Мабуть, думають, куди їм тікати. Нам би з десятків мінометів, то вже допомогли б їм швидше обрати маршрут!

...Виходячи з Карпат, ми послали кілька розвідгруп на зв'язок з Ковпаком. Розвідники Микола Хожай і Сашко Громов принагідно встановили контакти з підпільною організацією в селі Дзеленці Чорноострівського району Кам'янець-Подільської області. Прийшли в Конотоп разом з представниками підпілля.

Після підготовки у Воронька в «лісовій академії» з колишніх підпільників була організована розвідувальна група, до складу якої увійшли Степан Федючок, Михайло Накутний, Михайло Мороз, Пантелеймон Ковальчук, радисти Врам Аванесян та Маша Афанасьєва. Петро Петрович Вершигора довго навчав розвідників конспірації, розповідав, як треба діяти, щоб не привернути увагу ворога. Завдання було таке: дістатися в район Волочиська й добути інформацію, яка б заповнила «білі плями» на карті цього району.

13 жовтня 1943 року група вирушила в дорогу. Розвідники підтримували зв'язок безпосередньо з розвідувальною групою генштабу, і ми знали тільки те, що вони діють в районі Проскурова.

Аж ось позавчора від Федючка — Аванесяна прийшли зв'язкові Михайло Пенцак і Петро Мельник. Хлопці доповіли, що з резерву підпілля створено партизанський загін. Він ішов до нас, та по дорозі, в Шепетівських лісах, приєднався до з'єднання імені Михайлова. Мишко й Петрусь принесли звіт Аванесяна, а також листа, адресованого Федору Божченку від Маші Афанасьєвої.

Звіт короткий — сухі цифри й фрази без будь-яких подробиць та імен виконавців. Машин лист носить приватний характер, але в ньому згадуються імена підпільників, є деякі цікаві подробиці.

...Спочатку все йшло якнайкраще. Погода стояла тепла, сонячна. Партизани Шитова та Андрєєва допомогли розвідникам дістатися до ріки Случ. Без пригод переправились на той берег.

В Ярунському районі група розташувалася на відпочинок у школі між хуторами Вірівкою і Дібровкою. Накутний з Морозом пішли роздобути харчів і зіткнулися з бандерівцями. Зав'язалася перестрілка.

Тим часом як хлопці, прикриваючись вогнем з автоматів, відходили до лісу, група встигла уникнути переслідування.

Дісталися до Шепетівських лісів; далі пішло гірше. Переобтяжені зброєю, вибухівкою, боеприпасами, раціями і живленням до них, газетами та листівками (на кожного припадало по 25—30 кілограмів вантажу), розвідники просувалися поволі, долаючи за ніч не більше двадцяти кілометрів.

Коли до місця призначення лишалося не більше двох переходів, під селом Попівцями Базалійського району хлопців виявили гітлерівці. В жорстокому бою загинув командир Кам'янець-Подільської групи Пантелеймон Ковальчук, ворожа куля пошкодила одну з радіостанцій. Розвідники закопали вибухівку, живлення і стали пробиватися на південь. Вийшли в район Дзеленців, де діяло підпілля.

Найважче було роздобути живлення. Хибний крок міг загубити всю організацію. Врешті-решт, з великими труднощами знайшли потрібну людину. Це був перекладач в Чорному острові. За 12 тисяч карбованців і півтора пуда сала він віддав три батареї по 120 вольт.

Як тільки було встановлено зв'язок з Великою землею, група приступила до роботи.

Залізниця Тернопіль — Проскурів — Жмеринка працювала напружено. Вдень і вночі до фронту йшли ешелони з живою силою і технікою противника. Часом там нагромаджувалось стільки військ, що не всі вміщувалися в поїзди, їх перекидали далі новопрокладеним шляхом на автомашинах.

Розвідники фіксували передислокацію фашистських військових частин і передавали ці важливі розвіддані в Москву. Та зв'язані з підпіллям залізничники не завжди могли передати інформацію. До того ж на станціях було встановлено суворий режим, що значно утруднювало справу. Вхід стороннім заборонявся.

Фашисти не звертали уваги лише на хлоп'ят, що в пошуках засобів до існування забігали на станцію міняти там яйця, молоко чи картоплю на сіль, камінці до запальничок, мило або голки. Коли в селі зупинялася військова колона, біля похідних кухонь неодмінно з'являлися ті ж «комерсанти». А пізно ввечері вся інформація, яку вони здобували, стікалася до уповноваженого розвідуправління Степана Федючка. За емблемами та іншими

даними в Москві визначали рід військ і номери частин, які ворог перекидав на фронт, місця їх попередньої дислокації.

У своєму листі Маша Афанасьєва згадує добрим словом Петруся — цибатенького, синьоокого підлітка-розвідника, та Миколу — білявого хлопчину в батькових чоботях і маминій кохтині... Штрих за штрихом радистка відтворює обстановку, в якій доводилось діяти їхній групі, ділиться з бойовим побратимом Федором Божченком своїми враженнями.

Від наших хлопців — представників самого Ковпака — місцеві підпільники сподівалися на допомогу. Це добре розумів досвідчений, бувалий у бувальцях партизан Врам Аванесян, що пройшов сотні кілометрів по тилах противника. І з усім запалом гарячої душі він поринув у справи підпілля.

Насамперед увагу розвідників привертала райони, де пролягали головні комунікації ворога. Їх було кілька, в тому числі залізниця Тернопіль — Гусятин — Проскурів, яка проходила через сусідні з Городоцьким — Волочиський і Черноострівський райони.

На початку 1942 року в Городку почало активно діяти партійне підпілля, та восени пішла чутка, що німці розгромили його. Бургомістра Верещинського і ще двох чоловік начебто повісили там же, в райцентрі, а двадцятьох підпільників розстріляли в Ярмолинцях. Проте взимку сорок третього у Волочиському районі знову заговорили про діяльність підпільників.

Члени розвідгрупи вирішили з'ясувати стан справ в Городоцькому районі. З цією метою туди направили М. Ф. Накутного, який мав у районі знайомих, і з ним — Петруся Мельника. Михайлові доручили надати підпільникам допомогу у відновленні організації і налагодити контакти з місцевими залізничниками.

Десь через тиждень посланці вернулися. В селі Підлісний Олексинець Михайло Філімонович Накутний встановив зв'язок з одним із керівників Городоцького підпілля Григорієм Івановичем Ткачуком.

Нелегко склалася доля цієї розумної і мужньої людини.

Перед війною Григорій Іванович був головою сільради у Підвербцях на Станіславщині. Коли гітлерівці окупували західні області України й розгорнули свою злочинну діяльність українські націоналісти, Ткачук перейшов на

нелегальне становище. Він переховувався у знайомих. Усі спроби фашистських прихвостнів розправитись з головою сільради були марними. Тоді схопили й закатували його матір, по-звірячому вбили кількох найближчих друзів. З болем у серці Григорій Іванович рушив на схід.

У 1942 році Ткачук налагодив зв'язки в Городоцькому районі, осів тут і з допомогою місцевих підпільників легалізувався.

Щоб забезпечити взаємодію окремих ланок підпілля, його керівникам потрібна була надійна явочна квартира. Та в умовах жорстокого терору підшукати таку дуже важко. На залізничну магістраль Тернопіль — Волочиськ — Гречани — Жмеринка та паралельну їй залізницю Тернопіль — Гусятин — Гречани припадала основна маса перевезень групи фашистських армій «Південь», і гітлерівці впровадили у районах, що прилягають до залізниці, особливо суворий режим. Усі місцеві жителі були на обліку в поліції, всілякі приватні зустрічі викликали підозру. Особливо посилились репресії після наступальних операцій Червоної Армії навесні 1942 року й подій під Сталінградом.

В цій складній і напруженій обстановці Г. І. Ткачук виявив неабияку винахідливість. Він запропонував товаришам по підпіллю влаштувати конспіративну квартиру в такому місці, де особливо людно, ну, приміром, у якоїсь ворожки. Ідея усім сподобалась, та людини, придатної для такого діла, в районі не знайшли. Тоді Григорій Іванович, якого тут мало хто знав, сам став ворожбитом.

Ткачук розумівся на психології, глибоко знав життя, був спостережливий, кмітливий і дотепний. А ще умів, здавалося, читати чужі думки, бачити наскрізь. До нього йшли по допомогу люди зі своїм горем та сподіваннями. І він заспокоював, уміло й обережно вселяв віру в скоре визволення і перемогу. А недруги, яких розпізнавав одразу ж, виходили збентежені, з розтривоженою душею.

Зв'язок було налагоджено. В села й далекі хутори жінки розносили добрі вісті, та й підпілля знало, де що робиться.

У Григорія Івановича були знайомі серед залізничників. Він пообіцяв Накутному встановити ділові контакти з мешканцями пристанційних будинків та колійовцями на перегоні Ярмолинці — Гречани. Ткачук зв'язав Михайла з підпільником-комсомольцем Іваном Пробитим.

який працював сторожем товарного двору станції Лісоводи.

Ваня був старший за Петруся років на два, однак вважався досвідченим підпільником. Мав на рахунок кілька вдалих диверсій. Це він підпалив товарний двір станції Лісоводи, забитий награваним добром, він же з товаришем зняв мотор з німецького танка й заховав його в лісі.

Отже, перегін Ярмолинці — Гусятин підпільники взяли під контроль. Відомості, що надходили від Ткачука й Пробитого, давали уявлення про роботу залізничного відгалуження на Кам'янець-Подільський.

Невдовзі після повернення Накутного було створено партизанський загін. Його комісаром став Врам Аванесян. З двох радистів у групі лишилася тільки Маша Афанасьєва. Вона жила по селах і хуторах, звідти й передавала в Москву величезну кількість інформації.

Та через кілька місяців живлення «сіло», й група лишилася без зв'язку. Цього разу придбати батареї за гроші не пощастило. Щоб зарадити лихові, хлопці вчинили напад на німецьку радіостанцію.

Раптовим ударом вони захопили пост повітряного спостереження, та користі було мало — станція працювала від движка. Щоб не марнувати часу, переключилися на диверсії. Незважаючи на те, що залізниця посилено охоронялася, підпільники встановили на полотні чотири міни. На трьох з них підірвалося по ешелону, четверту міну фашисти виявили і знешкодили. Більше вибухівки не було.

Та хлопці не занепадали духом, чекали лише нагоди. Невдовзі підпільники Микола Павлович Козій, Сергій Капітан і Антон Цезорик розгвинтили рейки на крутому повороті неподалік села Баглаї. І знову під укіс полетів ешелон.

Фронт відкочувався на захід. Червона Армія вступила в сусідню Житомирську область, і гітлерівці поспішали вивезти до Німеччини хліб. Та місцеві партизани стали на перешкоді. В ряді сіл вони розігнали поліцію і знищили трактори й молотарки. В містечку Купіль було спалено 400 тонн пшениці, 200 тонн ячменю і склад пального.

В безлісій місцевості загін довго протриматись не міг, тому вийшов на північ, в Шепетівські ліси. Козій з групою нерозконспірованих підпільників залишився в Дзеленцях.

Зв'язкові мало що можуть додати до написаного. Видно, дисципліна в підпіллі залізна, й хлопці знають лише те, що стосується їхньої роботи. Намагаюся уточнити прізвища Петруся й Миколи. Співрозмовники ніяково Perezираються. І лише тоді, коли я нагадав про «батькові чоботи й мамину кохтину», Петрусь засміявся:

— Так це ж Михайлів брат, Миколка Пенцак! Він часто носив зведення... І сіль міняв, не раз додому замість неї синці приносить.

— А Петрусь — це ось він, — не втримався Михайло.

— Ми з Миколкою зв'язковими були, — уточнив Мельник, — а вони пишуть про хлопчика, чи підлітка. Я — дорослий! Мені коли вже сімнадцять виповнилось!

Обом «дорослим» навряд чи по сімнадцять. Худенькі, з обличчями підлітків, і лише очі, що бачили так багато лиха й кривди, як у дорослих.

Мене особливо цікавила діяльність підпілля в степових районах України. Тут, в Олевську, підпільники в разі провалу могли вийти в ліс, до партизанів. У великому місті, скажімо, можна «розчинитися» в багатолюдді, а там, на селі, усі на виду, й кожен необачний крок веде до загибелі. Проте хлоп'ята щиро запевняли, що нічого страшного немає, треба лише бути дуже обережним.

— Є і в нас маленькі лісочки, але вони не для партизанів, — киває Пенцак. — Головне — щоб добрий командир і зброя, а воювати скрізь можна. Ось цей автомат я підібрав після фронту в сорок першому... Час був страшний. Одне необережне слово — і ти на шибениці. Єдиний, кому сказав про зброю, — це друг Михайло Мороз. А ще не міг заховатися від брата Миколки.

В сорок другому Михайло Пенцак вступив до сільгоспшколи в Дзеленцях і відтоді став на шлях боротьби з фашизмом. Контактував в основному з Морозом, Мельником, Миколою Шнайдером. Він і гадки не мав, що директор школи М. П. Козій — підпільник. Та одного разу Микола Павлович запитав його про зброю. Михайло мало не вмер з переляку.

Організація зростала, потрібна була зброя. Її добували в окупантів.

У Медведівці жив комендант шосейних шляхів німець Паулюс зі своїм помічником фольксдойчем Йоганом. В клуні вони тримали трофейну зброю. Вночі цей склад охороняли поліцаї, а вдень наглядав Йоган. Невдовзі

Михайло зійшовся з Йоганом, втерся до нього в довір'я. А що помічник коменданта любив хильнути, то хлопець носив йому самогон. Той дозволяв кататися на своєму велосипеді. Потроху Пенцак виносив з клуні патрони, гранати, а іноді й гвинтівки.

Якось в суботу Йоган «набрався» й захропив у холо- дочку. Михайло заскочив у клуню. Та раптом, наче з-під землі, з'явився комендант Паулюс. Пенцак кинувся вті- кати. Німець погнався за ним.

— Зараз і сам не збагну, чому так вийшло, — знизує плечима Михайло. — Як здурів, подався додому. Вбіг до хати й вискочив у вікно. Заховався в кукурудзі. Паулюс дав чергу з автомата по дверях, потім — по вікнах і пішов геть. На щастя, вдома не було нікого. Та й німцеві не прийшло в голову запалити хату. Він, мабуть, не здога- дався, що я виношу зброю. А стріляв тому, що втікав од нього. Мене могли відправити до Німеччини. Довелося перейти на нелегальне становище. Ну, а наші хлопці вночі воювали, а вдень жили дома.

Тільки я відпустив зв'язкових, коли до штабу під'їхало кілька вершників і двоє саней. На порозі з'явився Микола Соловійов з пакетом від Вершигори. Читаю записку з гра- нично стислим текстом:

«Готуй людей до виходу в рейд. Буду в Собичиному 2 січня. Накутному — Аванесяну передай команду вихо- дити в тил Червоної Армії до розвідвідділу УШПР.

Вершигора».

В штаб заходять вершники, які супроводжують обоз. Серед них — Андрій Цимбал, Гриша Коровченко, Іван Акіменков — стара партизанська гвардія, що повернулася з госпіталю. Приїхали нові люди, з-поміж них вирізня- ються німець, Герой Радянського Союзу Роберт Клейн, молоденький десантник Олексій Марченко, старшина Шельменко.

Обоз з боєприпасами, одягом і чотири гармати поволі посуваються на волах і будуть в Собичиному лише завтра надвечір.

В хаті збудження, жваві розмови. Новин багато. Ковпака поклали в госпіталь на лікування, і командиром з'єднання призначено П. П. Вершигору. Український штаб партизанського руху в Києві. В столицю республіки переїхали уряд УРСР і Центральний Комітет КП(б)У.

ВИРУШАЄМО В ПОХІД

2 січня

Останні місяці скрізь тільки й розмов, що про переможний наступ Червоної Армії, про шкоре визволення від фашизму. Люди живуть надією.

З'єднання з Червоною Армією — заповітна мрія кожного партизана. Та як воно відбудеться? Коли? За яких обставин? На ці питання ніхто відповісти не може.

Ще в листопаді 1943 року Сидір Артемович наказав обдумати кілька варіантів з'єднання з Червоною Армією, та на другий день відмінив розпорядження:

— Облиш. Рано нам в радянський тил. А настане час, то одержимо відповідний наказ Українського штабу. Тоді поговоримо конкретно, виходячи з обстановки. Інакше — це дурна робота.

Проте поштовх я одержав і почав підбирати крупномасштабні карти залізничних мостів, ключових позицій на берегах рік та на шосе. Уявлялося, що саме захоплення якогось важливого об'єкту має завершитися наша партизанська діяльність. Були й інші варіанти — плацдарми, переправи. Ми діємо на залізниці. Це теж допомога нашим наступаючим військам. Недарма командуючий 13-ю армією генерал-лейтенант М. П. Пухов нагородив підривників Григорія Савченка, Павла Сичова й Василя Сутуліна орденом Червоного Прапора за німецький бронепоезд, пущений під укіс 17 грудня минулого року.

І знову варіанти...

Та все сталося дуже просто й несподівано. Сьогодні близько п'ятої ранку до штабу зайшов черговий по гарнізону І. Т. Сердюк.

— Щось у німців неспокійно, — сказав Іван Трохимович. — Пускають ракети. В Олевську чути канонаду.

Ми вийшли на вулицю. В тиші морозного ранку розлягався приглушений гуркіт. З пожежної вишки видно було спалахи ракет, пасма трасуючих куль і заграву велетенської пожежі в Олевську, а може, десь далі. На заході тихо, лише в Остках чи Сновидовичах безладно злітають різнобарвні, здебільшого червоні ракети. Сумніву не було — фронт підійшов до Олевська!

Ворог розумів, що утриматись тут не може, і збирався під час відступу знищити залізницю. Позавчора Олександр Лукашенко з мінерами Павлом Сичовим, Григорієм Савченком і місцевим колгоспником Липським на перегоні Пояски — Рудня пустили під укіс поїзд, устаткований спеціальним плугом для руйнування шпал.

Від пожежної вишки я рушив до М. І. Павловського. Вирішили й надалі контролювати залізницю, зв'язатися з наступаючими армійськими частинами і в разі необхідності завдати противникові удару з тилу. В підрозділах оголошено підвищену боєготовність.

За годину почали надходити повідомлення, зміст яких був майже однаковий: частини Червоної Армії наступають з південного сходу. Дорога Олевськ — Ємільчине перерізана. На зв'язок рушили кращі розвідники, які добре знають місцевість і можуть бути провідниками.

В штабі людно. Зійшлися командири підрозділів, що були в Собичиному. Тут же П. Д. Косигін, Г. Г. Шевель. Усі жваво коментують події — вчора Радінформбюро передало про визволення Білокоровичів, М'яколовичів¹ і села Горбове, що кілометрів за п'ять від Ємільчинного, а сьогодні вранці Червона Армія уже під Олевськом!

Настрій піднесений, але далеко не святковий. З'єднання застряло в Собичиному на цілий місяць, і тепер навальний наступ Червоної Армії «сплутав нам усі карти». За кілька днів фронт відкотиться ще далі на захід. Фашисти використають таку природну перешкоду, як повновода Горинь з її заболоченими берегами, і намагатимуться спинити наступ саме тут, на рубежі Горині. Отже, нам доведеться прориватися через лінію фронту на захід у винятково несприятливих умовах, а після цього ще кілька днів «прогризати» ворожі тили, доки вийдемо на оперативний простір. Мабуть, такі думки не давали спокою Косигіну й Шевелю, які мають іти з нами до зустрічі з волинськими партизанами генерала Федорова.

Минула ще година. На світанку приїхав комісар олевців Платон Воронько. Він вбіг до штабу збуджений, розчервонілий від морозу.

— Браття! Товариство! — вигукнув радісно. — Червона Армія годину тому визволила Олевськ!

¹ Тепер с. Миколаївка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.

Це повідомлення заглушило всі наші сумніви й міркування. У відповідь пролунало дружне «у-р-р-а!» й хлопці почали «качати» комісара. Поли кожуха злітали, наче крила велетенського птаха, шапка впала. А Платон Микитович тільки просився:

— Не так високо, друзі, бо вб'єте об стелю, а я ще не бачив Олевська.

Десь о десятій ранку приїхав І. Є. Лисиця. Іван Єрофійович з властивою йому діловитістю уже встановив зв'язок з військовими частинами, що визволяли Олевськ, і розжився боєприпасами.

— Знаєш, начштабу, «родичів» знайшов. У сорок першому виводив хлопців з оточення, а тепер вони нас «оточили». В Олевську — правий фланг тринадцятої армії. Тут наступала сто сорок третя стрілецька дивізія полковника Заїкіна. Його я не бачив, а з командиром шістсот тридцять п'ятого полку підполковником Сінченком і по чарці випили.

Лисиця жартував, сміявся, проте не забував про справи. Підричники його батальйону вже приступили до розмінування доріг на Олевськ.

Становище прояснилося. До приїзду Петра Петровича треба було встановити офіційний зв'язок з армійським командуванням і політорганам. З цією метою до Олевська вирушили наші повноважні представники П. М. Воронько, С. А. Хвоцевський, Н. О. Рубанський. З ними поїхав Володя Дубіллер домовитись щодо розмінування.

В Сновидовичах і Остках — німці. Оборону на «лінії Бакрадзе» ми здали підрозділу 635-го полку, й тепер на «передовій» у нас лише 5-й батальйон К. Л. Федчука і 4-та рота П. С. П'ятишкіна. Їм передано всі боєприпаси. Павлу Степановичу наказано вести розвідку й пильнувати, щоб німці не знищили колію.

Повертаються розвідники, розповідають, як радісно зустрічає населення Червону Армію. Люди відкопують криївки, святковий одяг, несуть до медсанбатів хто що може. Жінки вітають бійців, розпитують, чи не чули про їхніх рідних.

Ф. І. Бочковському довелося побачити таку сцену. Посивіла від горя жінка з сльозами радості на очах міцно обійняла червоноармійця. Прошепотіла:

— Прийшли!

— Прийшли, мамо! Тепер тільки на Захід.

Вона стала на коліна й припала до чобіт.

— Спасибі, рідні. Дочекалися... В мене теж трое воюють: син і донька — в партизанах, а чоловік — на фронті. Діти живі, а чоловік... — і жінка залилася сльозами.

Хлопець підняв селянку й поцілував натруджену руку.

— Все буде гаразд, матусю...

Подібні сцени — на кожному кроці, в кожному селі. Народ дочекався своїх визволителів.

Звістка про взяття Олевська рознеслася по лісових таборах. До сіл потягнулись обірвані, голодні люди. Хто втратив житло, тих направляли в наші землянки, до Конотопа або в казарми на хуторі Млинок. Забирали до себе й сусіди. Усе прийшло в рух. І хоч не було ні хліба, ні до хліба, усі веселилися й раділи.

Вершигора приїхав надвечір. Выглядає прекрасно. Посвіжішав, поправився. Петро Петрович в жовтій шкіряній тужурці, перехрещеній ременями, в широких, як Чорне море, галіфе, з розкішною бородою, що прикриває груди. Вершигора схожий на древньоруського богатира, лише бракує лицарського шолому.

Після перших привітань і щирих обіймів (не бачились більше двох місяців) я спитав про Ковпака.

Захворів наш командир. Рвавсь у ворожий тил і лише після втручання ЦК ліг у госпіталь.

— Що з ним, Петре Петровичу?

— Як тобі сказати. Видно, старий перехворів на грип, потім схопив запалення легенів. Не лікувався, і воно перейшло в хронічну форму. До того ж — нервові перенапруження, цинга, роки... Хіба мало болячок у старого партизана, який ламає третю війну!.. Він і тепер не хотів лікуватися. Виконує вказівку ЦК і то при умові, що це — відпустка по хворобі й після лікування він обов'язково повернеться назад.

— А ти чого так довго затримався?

— Якби Ковпак не захворів, то я взагалі не повернувся б. Одержав призначення командиром з'єднання ніжинських партизанів, що вийшли в тил Червоної Армії. Мають рушити в район Станіслава. Вже їхав приймати людей, коли відбій...

Розповідаючи, Вершигора енергійно крокував по кімнаті й торсав бороду. В мене майнув здогад, що наказано рушати під Станіслав, у район «Чорного лісу», й Петро Петрович просто не наважується відразу про це сказати.

Вершигора заклопотаний відповідальним завданням, швидким просуванням фронту, але в карих примружених очах палахкотять іскорки — справдилась його давня мрія, і він тепер самостійний партизанський командир, до того ж такого, як наше, прославленого з'єднання! Та хвилювала думка, як сприймуть партизани повернення в Карпати, і сказане мною до деякої міри відновило рівновагу.

— Ходімо, Василю, до мене і там поговоримо. Тут нам працювати не дадуть.

В кімнаті Петро Петрович витяг з нагрудної кишені пакет і дістав звідти аркуш десятикілометровки. Через всю карту червоним олівцем було нанесено пунктир маршруту, який починався з північно-західної сторони Овруча і йшов на Олевськ — Городницю — Шепетівські ліси. Район Острог — Шепетівка — Ізяслав обведено червоним олівцем і зафарбовано на жовто. Залізниця Тернопіль — Шепетівка і Здолбунів — Шепетівка, як кажуть топографи, підняті чорною фарбою. А далі — жирний пунктир, що майже збігається з нашим літнім маршрутом, до самого «Чорного лісу». Стріла маршруту впирається в Росільну. Все ясно без слів, але до чого тут Овруч? Вершигора пояснив:

— Місце зосередження з'єднання Салая, яке я мав прийняти. Завдання лишилось.

«Борода» простягнув аркуш. Пробігаю очима наказ:

«1. На час відпустки генерал-майора Ковпака командиром з'єднання призначити підполковника тов. Вершигору.

2. З'єднанню в повному складі вийти в район Шепетівка — Острог — Ізяслав.

.

5. З просуванням лінії фронту на захід з'єднанню вийти рейдом в Станіславську область за маршрутом, пройденим влітку 1943 року (Кременець, Волочиськ, Сатанів, Бучач, Станіслав, Битків).

Завдання: дезорганізація руху на шосе і залізницях, розвідка, поширення партизанського руху».

Наказ видано десять днів тому, за цей час відбулися великі зміни. Червона Армія перейшла в наступ і в районі Шепетівки буде, мабуть, раніше за нас. Отже, маршрут

в першій частині рейду невдалий: переправившись через ріку Случ, де, очевидно, проходить лінія фронту, ми з ходу маємо подолати вісімдесят кілометрів вздовж фронту на рівні дивізійних тилів ворога, перетнути чотири шосейні дороги, залізницю, кілька річок і все це для того, щоб вскочити в пастку — невеликий лісовий масив в районі Шепетівка — Дібровка — Мар'янівка — Полонне, обмежений прекрасним шосе й залізницями. Навіть Ковпак, рейдуючи влітку в Карпати, не наважився йти цим коротким шляхом. Вирішив зробити деякі переходів замість одного й обійти цю пастку далеко на захід. А тепер, коли поблизу пролягла лінія фронту!..

— Ковпак знає про завдання і маршрут?

— Звичайно.

— І що він на це сказав? — я провів олівцем від Більчаків на Случі до Шепетівки.

Вершигора посміхнувся:

— Ось його слова: «Я, Петре, пустих балачок не люблю. Тобі на місці буде відніше. Але кріпко запам'ятай: перш ніж зайти в храм божий, подумай, як з нього вийти!» А чому ти запитав?

Поділився своїми сумнівами. Думка у нас з Вершигорою одна, але наказ є наказ. Вирішили дочекатися повідомлень розвідників. Може, питання маршруту вдасться утрясти?

Петра Петровича цікавила боеготовність з'єднання, непокоїли десятки питань, у тому числі відсутність обозу. Побоювався, що внаслідок вимушеної стоянки в районі Олевська особовий склад втратив навички партизанів-рейдовиків. Про це він думав і в Києві, одержуючи завдання, міркував і в дорозі. Тепер нервував, ходив по кімнаті, посмикуючи себе за бороду. Та, вислухавши мою розповідь про диверсії на залізниці, жорстокі бої на «лінії Бакрадзе» й інші операції цього періоду, дещо заспокоївся.

Стан з'єднання в цілому задовільний. На сьогодні в нас 1350 боездатних бійців і командирів, з них більше тисячі — ветерани, які побували в Карпатах. Усіх хворих, за винятком Лисиці, котрий категорично відмовився, відправили на Велику землю. На озброєнні в нас 69 кулеметів, 311 автоматів, 17 ПТР і 3 ротних міномети. Решта — гвинтівки. Третина зброї — трофейна. Правда, дуже мало патронів і толу. Ще гірше з обозом. Бракує коней. Всього їх — 282; 120 возів; 40 саней і 102 сідла. Команд-

ного складу вистачає повністю. Бійцям остогидла позиційна війна, хлопці рвуться в рейд. І лише дехто з ветеранів думає про домівку.

— Це не страшно, — мовив Вершигора. — Хто з літніх людей захоче поїхати в радянський тил — відпустимо. Всі інші, врешті-решт — військовозобов'язані, а країна веде війну!.. А що з Лисицею? Я зовсім не знав про те, що він хворий!

— Я теж не знав. Скрипниченко сказав про це. Іван Єрофійович відбувся жартом. Ходив веселий, життєрадісний. А надвечір — легенева кровотеча. Ледве врятували в санчастині.

— Шкода хлопця, — хитнув головою Петро Петрович. — Щодо нього були плани. — Він сів до столу, замислився. — Ну от, Василю, становище зрозуміле. Завдання ти знаєш. Давай подумаємо, як його втілити. Перш за все нам потрібен комісар.

Ясна річ, бути комісаром після Семена Васильовича будь-кому дуже важко. Тому я запропонував ввести посаду заступника командира по політчастині. На тому й домовились.

— Кого пропонуєш? — запитав Вершигора.

— Це твій заступник, Петровичу, ти й вибирай.

— А все ж?

— Як на мене, то кращого замполіта, ніж Москаленко, тобі не знайти. Армійський політрук, учасник конфлікту з білофіннами, ветеран з'єднання. Справжній бойовий командир. Микола Олексійович був комісаром нашої групи під час виходу з Карпатського рейду. Вміє згуртувати людей, коли треба, підбадьорить і запалить на подвиг. І за це все, а то ж дуже важливо, хлопці люблять і поважають його.

— Радий, що і в цьому питанні ми однієї думки. Сьогодні ж дам радіограму в Центральний Комітет партії. Тепер далі. Разом з нами іде в рейд оперативна група наркомату державної безпеки. Командир — наш ковпаківець майор Юркін. Його затверджено моїм заступником по розвідці. Заступника Юркіна — нашого досвідченого розвідника майора Стрельцова Строкач рекомендує помічником начштабу по розвідці. Та ти ж його, Семена Ілліча, знаєш. Стрічались навесні сорок другого. Старшого лейтенанта Семчонка думаю призначити помічником командира розвідроту. За розвідку я спокійний. А от з помічником по тилу складніше. Павловського відкликає

ЦК для налагодження роботи у визволених районах Херсонщини. Як ти дивишся на Сердюка?

— Що ж, Іван Трохимович — прекрасний господарник, але ж він і чудовий бойовий командир. Без Сердюка важко буде Давиду Бакрадзе. Візьми помічником по тилу Федчука. В батальйоні Костянтина Лаврентійовича замініть Воронько. Платон добре знає людей, провів з ними не одну бойову операцію. Ну, а Федчук — досвідчений господарник і прекрасна людина.

Найголовніші питання було погоджено. Залишилось підібрати помічника начштабу з'єднання по оперативній частині. Спочатку думали на цю посаду призначити лейтенанта Коровченка, який пішов начальником штабу 2-го батальйону замість Лисиці, та не хотілось послаблювати цю ланку в батальйоні. Моїм помічником призначили комроті Степана Єфремова.

Петро Петрович лишився написати наказ про вступ у командування з'єднанням. Я рушив до штабу.

4 січня

Вчора Радінформбюро передало про визволення Олевська, Ємільчиного і Новгород-Волинського, а тим часом Червона Армія просунулась далі на захід і, за даними розвідки, на нашій ділянці фронту вийшла до вузькоколійної залізниці Рокитне — Мочулянка. Від Мочулянки лінія фронту проходить по ріці Случ до містечка Баранівки, а далі на південь точаться жорстокі бої за шосе й залізницю Бердичів — Шепетівка.

Гітлерівці утримують станцію Рокитне й готуються до оборони в районі Сарн. На північ, по Горині, ще немає ознак наближення фронту, тільки з містечка Століна німці евакуювали свої сім'ї. Гарнізон там не змінився й налічує близько 300 чоловік.

Ясно, що перша частина завдання потребує уточнення — в районі Шепетівка — Острог — Ізяслав, куди ми повинні вийти, точаться жорстокі бої і, очевидно, Червона Армія буде там раніше, ніж ми. Доки фронт не стабілізувався на Горині, треба прориватися на захід, якнайшвидше вийти на оперативний простір і вдарити по залізницях Львів — Луцьк та Львів — Здолбунів, десь в районі Берестечка, тобто на дальніх підступах до Шепетівки. Це єдина можливість виконати завдання, хоча

зробити це буде дуже важко. За календарем січень, а дорога, як-то кажуть, «ні возом, ні саньми». Горинь — широка, повновода ріка — ще не стала. Ні мостів, ні поромів на ній поблизу немає, до того ж бракує коней. Долати лінію фронту й вириватись на оперативний простір доведеться на волах.

Кадрові питання, яких, до речі, ми найбільше боялися, розв'язались порівняно просто. Розмови — розмовами, а коли настав час вирішувати, то стара гвардія Ковпака виявилась на висоті. Крім Михайла Івановича, поїхали в тил лише хворі. Парткомісію поповнено такими перевіреними комуністами, як П. М. Воронько і В. В. Дубіллер. Секретар парткомісії — Микола Олексійович Москаленко.

Взагалі, переміщень багато. Разом з командирами, які повернулися після лікування, у нас склався чудовий резерв, що дало змогу посилити середню керівну ланку й укомплектувати спецслужбу досвідченими підриwnиками. Особливо сильні кадри політпрацівників. На політичну роботу перейшли А. К. Цимбал (комісар 5-го батальйону), Володя Дубіллер, Йосип Тоут, Герой Радянського Союзу Роберт Клейн, Василь Олійник, Вікентій Островський, Микола Політуха і багато інших товаришів, які чудово зарекомендували себе в боях і походах.

...Останні дні перед виходом в рейд. Роботи багато, як ніколи. До того ж ми обмежені в часі — треба встигнути з виходом, доки фронт на Горині не стабілізувався. За кожен прогаяний день доведеться платити кров'ю.

Підрозділи спішно готуються в дорогу. Хлопці лагодять обози, розмінують дороги. Ми оформляємо документи на хворих, а також на бійців, які лишаються в Олевському районі відбудовувати господарство, влаштовуємо партизанські родини, багатодітним сім'ям роздаємо корів і пишемо на них «охоронні грамоти». П. Д. Косигін, і Г. Г. Шевель активно допомагають Москаленку. Політпрацівники весь час перебувають в підрозділах, виїжджають в села Олевського й Рокитнівського районів.

...Близько полудня до штабу підкотив ГАЗ-А, який тоді називали «козликом». Я подумав, що приїхав хтось з військових, коли з машини вийшов розвідник 4-го батальйону Мишко Ядченко, а за ним — заступник начальника УШПР полковник І. Г. Старинов.

Мені вже доводилось бачити Іллю Григоровича в Мі-

лашевичах, куди він прилітав разом з Т. А. Строкачем перед нашим виходом в Карпати. За кілька днів, проведених у з'єднанні, ковпаківці встигли полюбити цю прекрасну і чуйну людину. Ознайомлюючись із станом мінно-підривної справи в загонах, Старинов поводить себе як вимогливий учитель, який знає, що мінер помиляється лише раз, і не хоче, щоб цієї помилки припустився його вихованець. Ковпаку імпонувало, що Ілля Григорович не терпить недбальства й вимагає від своїх учнів високої точності в роботі. Ця риса є спільною в характері Сидора Артемовича й Іллі Григоровича. Старинов міг годинами просиджувати серед наших хлопців, чаклюючи над міною нової конструкції.

З розповідей Платона Воронька, Володі Дубіллера я знав, що Ілля Григорович нагороджений двома орденами Червоного Прапора в роки громадянської війни і орденом Леніна за активну допомогу республіканській Іспанії в підготовці мінерів. Усі ми щиро захоплювались хоробрістю, принциповістю і чуйністю цієї незвичайної людини.

— Кажуть, Петро Петрович занедужав. Що з ним? — вітаючись, запитав Старинов.

— Схоже, грип. Уже поправляється. Хворіти йому немає часу.

Якщо по правді, то в моїй доповіді вірними були лише останні слова — Борода хворів по-справжньому. В кімнаті, яку займає Вершигора, жарко, а він в унтах і хутряній куртці. Видно, морозить. На столі — «стратегічна» з обстановкою, зошит з нотатками. Побачивши Старинова, Петро Петрович зрадів

— Ілля Григорович! Та це ж чудово! А я мучуся над радіограмою до штабу. Хочеться, щоб і коротко, і ясно, і переконливо.

Старинов ознайомився з обстановкою, вислухав наші міркування щодо маршруту й підтримав нас. Тоді заходився звіряти свою карту. Виявились розбіжності — зведення Радінформбюро на кілька днів відставали від подій на фронті.

— Коли думаєте виходити?

— Завтра, п'ятого січня.

— Ого! А як з обозами? Сьогодні я розмовляв з кількома візниками. Кажуть, підбилися воли.

— З обозом кепські справи. Бракує возів. Та якось до Горині доберемося волами, а там побачимо. Може,

доведеться спішити кінноту, доки не вирвемось на оперативний простір. Тоді вже коней роздобудемо в німецьких гарнізонах, на лісовивозці, в лігеншафтах.

— Ну що ж, хай щастить вам, друзі,— мовив Старинов.— Ще хочу поговорити з Москаленком і назад, до Овруча. Там база УШПР забезпечує загони, що йдуть на захід.

Посилаємо за Миколою Олексійовичем. Сюди з хвилини на хвилину мають підійти Петро Данилович Косигін і Георгій Георгійович Шевель. Уточнюємо деталі маршруту, й рушаю до штабу, де вже, мабуть, зібралися командири підрозділів.

...Осоружні паперові справи! Здається, їм не буде кінця-краю. Протоколи комісій, списки хворих і мобілізованих, копії матеріалів для Олевського й Рокитнянського райвійськкоматів, характеристики на осіб, що йдуть в радянський тил...

Третя година ночі. Хлопці так накурили, що двадцятилінійна «блискавка» ледь жевріє в хмарах тютюнового диму. Помічники лишаються в цій «душогубці» докінчити звірку, а я тим часом несу документи на підпис до командира.

Надворі прояснилося. Вітер розігнав білий туман, що огорнув, було, ліс і село, ясніше засвітив місяць. Скрізь на деревах гойдаються дзвіночки-крижинки. Навкруги тихо, спокійно. Люди давно сплять, і лише навпроти, в санчастині, горить лампа. У вікно видно, як Дмитрусь Скрипниченко схилився над столом, мабуть, записує свої спостереження. Лікар добирає засобів, щоб в наших умовах полегшити страждання поранених, якнайшвидше ставити їх на ноги. Світиться і у Вершигори, і в будинку, де живуть Косигін з Шевелем.

Петро Петрович давно вже мене очікує. Читає Дениса Давидова. Підводить голову й закриває книгу.

— Здорово!

— Нічого, Петровичу, лишимось живими, напишеш і ти.

— Аби то час, Василю! Уже треба писати...

— Та пишу. Може, не в тому жанрі...— я витяг з папки купу паперів.— Здається, нарешті кінєць.

— Ти не дуже радій. Доки стоїмо на місці, будуть несподіванки. Одна вже є— Сидір Артемович просить відрядити до нього Політуху. Думай, кого призначимо політрукком ескадрону.

...Хоч як намагалися хлопці провітрити кімнату, з цього нічого не вийшло. Не один раз доведеться господаревій дочці Насті білити стіни, щоб погасити тютюновий дух!..

5 січня

Перед світанком на землю знову опустився туман. Іншим разом, можливо, це було б нам на руку, бо за таких погодних умов ворожої авіації можна не боятися, але тепер на цій ділянці фронту фашистські літаки не з'являються, і туман нам ні до чого. От якби здійнялася завірюха, ударив мороз та скував льодом Горинь — тоді ми були б, як казав Ковпак, «на конє»!

Вранці почали прибувати підрозділи, що стояли в заставках, і закрутилася карусель — командири одержують зброю, боеприпаси, вибухівку, комплектують підводи.

Добре кажуть: багатому й під гору вода тече, а бідному і в долині треба колодязь копати. Так і нам. Не досить, що в обозі мало возів, почали перевіряти — в одного воли підбилися, в іншого по дорозі від Овруча підводу розтрясло, а декому взагалі нехить в далеку й небезпечну дорогу пускатися, тож і шукає якоїсь причини. Отже, до 14.00, як це передбачається наказом, комплектування обозу не закінчиться. Починати рейд зміною графіка просто несолідно. Не було ще в нас такого! Терміново збираємо по підрозділах ковалів, теслярів, створюємо спеціальну команду на чолі з Іваном Сердюком. Встановлюємо строк — до вечора з ремонтом впоратись і рушити окремою колоною слідом за нами не пізніше 20.00.

Десь ополудні почала шикуватись похідна колона. Хлопці збираються в похід як на свято — з музикою, жартами. Серед олевців молодий синьоокий здоровань-білорус, заломивши шапку, вибиває тропака. Гармоніст прикусив ледь висунутого язика і намагається «переграти» танцюриста, але той не здається. І хоч на ногах у хлопця не чоботи, а підбиті коноплею личаки, він хвацько злітає в танку й приспівує:

Бейте, деткі, тропака,
Не жалейте лапті,
Геті лапті соб'єте,
Батька новня сплете!

Люди, що прийшли провести нас у далеку дорогу, навпаки,— сумні, зажурені. Жінки прощаються з синами, чоловіками, які рушають у складі Олевського загону. Дехто плаче. Бабуся хрестить своїх постояльців — шибайголів з 5-ї роти. Нерозлучні друзі Павлуша Приходько й Арсен Коток завжди веселі, задержувати, якимось принишкли і міцно обіймають стареньку. Особливе пожвавлення біля санчастини. Тут повно колишніх пацієнтів Скрипниченка та їхніх рідних. Дарма, що більшість тих, які одужали, без руки чи ноги — зате живі, здорові. Люди поприходили з навколишніх сіл, щоб подякувати лікарю за врятоване життя. Жінка, єдину дитину якої, хлопчика років семи, врятував Дмитро Федорович, ловить лікаря за руку й хоче поцілувати. Дмитрусь стоїть серед натовпу збентежений і вкрай схвильований виявами людської вдячності. Що ж, заради цього варто жити!

Прощаємось з товаришами, які повертаються додому. У Михайла Івановича Павловського на рчач сльози. Міцно обіймаємось. Останні побажання, і ось колона рушає.

Вершигора разом із зв'язковими виїхав за село й зупинився під розлогим дубом біля кладовища. Повз нього йде колона. Вигляд у хлопців далеко не гвардійський. Одягнені хто в чому — в поношених бушлатах і шинелях, в потертих штанах і галіфе, в чоботах і личаках. Бо що тих двісті комплектів обмундирування, які Петро Петрович привіз з собою! Вони розчинилися в масі бійців, наче крапля в морі. І лише ті, хто щойно з госпіталю, обмундировані. Обличчя в командира хмуриться — видно, не такими він уявляв собі славних ковпаківців на марші. А коли в обозі показалися воліві упряжки, Вершигора не витримав, ударив канчуком коня й чвалом поскакав вперед. За ним, як горобці, полетіли зв'язкові.

...Дорога вужем звивається в темному лісі. Похмурий ялиничник, вільшняки й порослі лозою та очеретом болота розпливаються в сірому тумані. Темно, вогко й непривітно. Лиш де-не-де трапляються березові гаї. Тоді стає затишніше, і навіть туман здається не таким густим.

Поволі обганяють колону. Побоювання щодо волів виявились марними — обози рухаються рівно, без розривів. Графіка не порушують. Проминув роти авангарду, а Вершигори не видно. Не доїжджаючи до Біловижа, біля спаленого німцями хуторця, на роздоріжжі, наздогнав командира з його почтом.

— Яке враження від колони, Петровичу?

— І не кажи, Василю! Ополчення першої світової війни. Не сподівався, що хлопці аж так обірвалися!

— І ми з тобою були не кращі, коли виходили з Карпат.

— Та то так, — Борода засміявся.

— Ну, а воли — худоба невибаглива. Ще наші прадіди на волах у Крим по сіль їздили. А тут якась сотня кілометрів...

— Коли тихо, спокійно, то й на волах можна. А що ми з тобою робитимемо, дорогий начштабу, коли по колоні вдарять кулемети? Прелякана худоба розбіжиться в різні боки. Не спинити її, не заспокоїти!..

До Глинного, де намічено дньовку, дісталися о восьмій вечора, а десь опівночі прибув Сердюк з рештою обозу. По правді сказати, я хвилювався за цей перехід, але все йшло якнайкраще. Тут вирішили спинитися на добу. Треба було усунути неполадки й тим часом розвідати переправи, з'ясувати обстановку на захід від Горині.

6 січня

Крізь подвійне скло вікон чути передзвін молотків — це коваль господарчої частини Семен Бунякін (вибиває на ковадлі веселу, запальну мелодію. Дзвінкий молоток неначе показує молотобійцеві, де, скільки разів і як саме треба вдарити, дражнить, підбадьорює і вже здалеку, на слух, можна визначити, що працює справжній майстер. Недарма Бунякіна, незважаючи на молодість, шанобливо звать Семен Ілліч.

Біля кузні повно дітвори. Добровільні помічники по черзі роздувають міх, хто просто дивиться, як звичайні-сінька залізняка у вправних руках коваля набуває форми, стає підковою, хто збирає обкусані ухналі — іграшки воєнного часу.

Та кузня приваблює не лише дітвору. Господар хати, де зупинився штаб, старезний дід Тиміш, колишній коваль, і той не витримав — одягнув шапку, кожух і пішов подивитись, як працює «артист». Та що дід Тиміш! Комбат-5, Платон Воронько, не доїхав до штабу — спинився біля коваля. Там я його й побачив, поспішаючи до командири.

— Що, Платоне, коня хочеш підкувати?

— Та ні. У нас, в батальйоні, свої ковалі. Не могу

проминути кузні! Згадується Чернеччина, босоноге дитинство... А особливо, коли працює такий майстер!..

Як це буває завжди, перший перехід виявив усі недоробки спішної підготовки — вночі обламалося кілька возів, закульгав погано підкований кінь. Та мало що може трапитись в дорозі! Для ремонтних робіт відведено 36 годин, тож скрізь у селі грюкають молотки, дзвінко співають пили й цюкають сокири.

Лишилися невіршеними і деякі кадрові питання. Днів через три-чотири маємо долати лінію фронту, а посада командира 3-го батальйону дотепер вільна. Думали-гадали перебрали десятки варіантів і вирішили, нарешті, призначити комбатом-3 старшого лейтенанта Петра Брайка, а на його місце, тобто комбатом-4 — капітана Івана Гнатовича Токаря. Тут же створили в штабі резерв командного складу, до командира роти включно. Навчання й перевірку проводитимемо в бойовій обстановці.

Поки що найголовніша подія за останній час — це призначення П. П. Вершигори командиром з'єднання. З Петром Петровичем, як і з його помічником по політчастині, М. О. Москаленком, ми давні знайомі, разом провели не одну відповідальну операцію і по-справжньому приятелюємо. Тому багато знаємо один про одного.

Вершигора народився в молдавському селі Севериновці у травні 1905 року. Батько й мати — народні вчителі — померли рано, і тринадцятирічний гімназист Балтської гімназії Петро Вершигора лишився круглим сиротою. Правда, в Глухові на Сумщині приживала його тітка, та навкруги вирувала революція, Україну окупували німці, й дістатися до Глухова підліток не міг.

Петро був вимушений залишити навчання. Вернувся до рідного села. Пас худобу, працював у млині, наймитував. 1921 року вступив до Рибницької агрошколи, але часи були важкі, голодні... І знову Вершигора повертається до Севериновки. Тепер уже працює секретарем сільради, головою комнезаму, головою робіткому профспілки «Всеробітземліс», завідує хатою-читальнею.

В 1925 році Петра Петровича призвали до армії й зарахували в музичну команду стрілецького полку. Помітивши обдарованість юнака і його музикальність, комісар полку рекомендував його в Музично-драматичний інститут імені Бетховена в Одесі. Закінчивши режисерський факультет, Вершигора працює в Одеському драматичному театрі, потім переїжджає в Донецьк. Там

працює актором, режисером. Захоплюється кінематографією, вступає до кіноакадемії. І ось він — режисер на Київській кіностудії. За своїм сценарієм створив кінофільм «Советская Молдавия».

Людина романтичного складу, Петро Петрович захоплюється мужністю партизанських ватажків минулих воєн. Його улюблені герої — Котовський, Довбуш, Денис Давидов, Гарібальді та дід Ковпак. До того ж Вершигора виховує в собі кращі риси літературних героїв. Йде до цього вперто і послідовно. Перед війною Петро Петрович написав п'єсу «Дуб Котовського», яка, до речі, лишилася в його київській квартирі. Мріяв створити кінофільм про Котовського, та перешкодила війна.

Коли в небі тимчасово окупованих областей нашої Батьківщини запалахотіли заграви пожеж, фотокореспондент газети «Красная Звезда», майор інтендантської служби П. П. Вершигора став розвідником і був десантований у тил ворожих військ.

Через кілька місяців після цієї події відбулося наше знайомство. На той час Петро Петрович був одним з працівників розвідувального управління Брянського фронту. Одна з груп далекої розвідки, повертаючись назад після бойового завдання, натрапила на наше з'єднання. Хлопці втратили зв'язок з Великою землею, були вкрай виснажені. Ковпак через нашу рацію зв'язав їх з фронтом, а невдовзі прибув і їхній начальник — підполковник Вершигора. На той час я був помічником начштабу по розвідці, отже, Петро Петрович насамперед мав справу зі мною. Цей симпатичний бородань відразу привернув нашу увагу. На ньому був синій смугастий костюм, кепка, широкі штани, по-циганському заправлені в чоботи, а на шиї — незмінний фотоапарат. Зовнішність, безумовно, імпазантна, та ми звикли до всього, а от мене найбільше здивувало — побачити інтенданта у ворожому тилу!

Петро Петрович кілька днів ходив по табору (ми стояли на південному узліссі Брянського лісу), захоплено фотографував обвішаних зброєю партизанів, розмовляв з комісаром С. В. Рудневим і дуже шкодував, що не познайомився з Ковпаком, який саме був у Москві, на нараді партизанських командирів.

Потім Вершигора прибув удруге, вже тоді, коли Ковпак вернувся у з'єднання. Прискіпливо розпитував про наші партизанські походи по ворожих тилах, про Ковпака й Руднева. Він сказав, що ковпаківці найбільше

відповідають його уявленню про партизанів. А 9 жовтня 1942 року, коли ми збиралися виходити в рейд на Правобережжя, підполковник Вершигора попросив прийняти його в з'єднання. Так він став ковпаківцем.

Спочатку Петро Петрович не мав певно окреслених обов'язків. Час від часу Ковпак доручав йому провести ту чи іншу операцію. Якийсь в засідці, влаштованій партизанами на шляху Сосниця — Короп, Вершигора мало не загинув. У розпалі бою, погнавшись за ефектним кадром, підхопився на повний зріст, і тільки енергійне втручання старшини Володі Лапіна, який своєчасно збив його з ніг, врятувало Вершигорі життя. Засідка була вдалою. Партизани підбили вантажку з жандармами і дві легкові автомашини з офіцерами, повністю знищили гітлерівців і захопили багаті трофеї. Сидір Артемович довго відчитував Петра Петровича за необачність, та в цілому лишився задоволений — Ковпак любить сміливих людей, відданих улюбленій справі. З кожним разом завдання ставали складнішими, а в грудні 1942 року Вершигора був призначений заступником командира з'єднання по розвідці.

В коло його обов'язків входила далека й агентурна розвідка для потреб з'єднання і Червоної Армії, а також контррозвідка. Петру Петровичу доводилось мати справу з найрізноманітнішим матеріалом, перед ним проходили людські долі, часом неймовірні пригоди, розкривалися яскраві характери бойових побратимів і душевна порожнеча, спустошеність засланої ворогом агентури.

В ці дні спільної праці я вперше побачив справжню розвідку високого класу. Систематизуючи розрізнені факти, одержані під час допитів полонених, з ворожих газет, свідчень людей, які втікали з концтаборів і каторжних робіт в Німеччині, Вершигора робив узагальнення і шляхом логічних міркувань створив правдиву картину життя на тимчасово окупованій території. В огляді вражала ясність думки, залізна логіка і повна відсутність канцеляризмів. Коли взяти до уваги перевантаженість Петра Петровича поточною роботою, а також те, що в нас не було апарату, який готував би для нього матеріали, то стає очевидною неабияка працездатність цієї людини.

Та особливо яскраво проявився командирський талент Вершигори під час виходу з'єднання з Карпатського рейду окремими групами — побатальйонно.

Петру Петровичу з його групою було доручено відвернути увагу ворога від інших наших підрозділів і пробиватися з гір на рівнину. Мене призначили начальником штабу цієї групи. Майже два місяці ми водили за собою гітлерівців поблизу Станіслава, двічі змушували їх бомбардувати й «прочісувати» величезні простори «Чорного лісу». За цю операцію Петро Петрович Вершигора удостоєний високої нагороди Батьківщини — ордена Леніна.

Карпатський рейд показав командирську зрілість Вершигори, його здатність водити партизанські загони по ворожих тилах. Тож і рекомендував Ковпак Петра Петровича командиром з'єднання.

9 січня

Близько десятої ранку повернулися розвідники 5-го батальйону. Ф. І. Бочковський залишив під Століном у Білорусії колишнього підпільника сержанта Івана Ботмарчука з двома хлопцями, а сам разом із Степаном Гончаруком поспішив назустріч з'єднанню.

З колишнього головбуха вийшов неабиякий розвідник. Лісовик з діда-прадіда й завзятий мисливець, Франко Іванович чудово орієнтується на місцевості, спостережливий і енергійний. Професія бухгалтера привчила до (скрупульозної точності, а роки самостійної роботи розвинули почуття відповідальності. Доповідає він стисло й по-військовому точно:

— Горинь вільна від криги, але по річці йде «сало». В тих місцях, де маси дрібної криги зустріли перешкоду, утворився льодовий міст. Поки що крига тонка, але вже тримає людину. Ми переходили по таких «мостах» поблизу Століна й села Отвержичі. В Маньковичах є паром вантажністю до чотирьох тон, другий паром затоплений. Під'їзди до поромної переправи погані.

— Як гарнізон Століна?

Бочковський виймає схему вогневих точок.

— Гарнізон близько 300 чоловік. В основному німці. Є поліція та всякий набрид. Такий же гарнізон у Давид-Городку. В Століні зібрано величезний обоз, очевидно, гітлерівці хочуть вивезти на захід цінності. По селах вздовж західного берега Горині гарнізонів немає, стоять лише сторожові пости.

Уточнюємо з Франком Івановичем стан доріг, обстановку в Перебродах, Ольманах, Ольманській Кошарі,

Струзі й Вікаревичах. Села цілі, контролюються партизанськими загонами імені Кутузова, що входить в Поліське з'єднання І. Д. Ветрова. Направляю Бочковського до майора С. І. Стрельцова, щоб узагальнив увесь цей розвідматеріал.

Насамперед Вершигору зацікавив обоз у Століні. Якби вдалося захопити німецькі підводи, то була б розв'язана найпекучіша проблема — могли б відпустити волові упряжки й форсованим маршем рушити в глибокий тил ворога. Довго зважуємо всі «за» і «проти». Хоч розвідники вважають, що фашисти у Століні деморалізовані швидким просуванням Червоної Армії, проте без бою не обійдеться, а отже, будуть і вбиті, і поранені. До того ж невідомо, як розвиватимуться події на фронті. Поки що війська 1-го Українського фронту вирвалися далеко вперед, і на півночі, над нашим правим флангом, нависли війська групи армій «Центр». Гітлерівці утримують передмові укріплення на підступах до станції Сарни й, безумовно, постараються організувати оборону вздовж Горині або Случа, а, значить, утримуватимуть рокадну залізницю Лунінець — Сарни — Здолбунів. Якщо прогавимо момент, фронт стабілізується, і тоді не зможемо уникнути важких боїв, бо маневрувати волами та ще й взимку — річ неможлива. От уже ці воли! Їх необхідно повернути назад. Воли та діди-візники — єдина надія жителів спалених гітлерівцями сіл партизанського краю. Їм возити ліс і будувати хати, а навесні обробити й засіяти забур'янену за роки лихоліття землю.

Зрештою, за такої неясної обстановки найкращий вихід — це з ходу атакувати Столін і, захопивши обоз, рватися на захід. Якщо в бою будуть поранені, то направимо їх назад до Олевська, чи на базу УШПР в Овручі. На цьому й зупинилися.

О 14.00 до сіл Великі й Малі Вікаревичі рушили підрозділи 3-го батальйону Брайка і 9-та рота Бакрадце. Вони мають зайняти плацдарм на лівому березі Горині й після смерку і до 20.00 зробити переправу, поклавши поверх ще слабкого льоду щити з дощок чи лози.

Для ліквідації гарнізону виділено ударну групу в складі 5-го, 3-го батальйонів, 4-ї роти 1-го батальйону та артбатареї під командуванням комбата-5 Платона Воронька.

О 19.00 підрозділи ударної групи повинні захопити південно-західну, вільну від ворога, околицю Століна й

під прикриттям артилерії штурмом оволодіти містом. На проведення операції відводиться дві години. О 21.00 ми маємо рушити в дорогу з тим, щоб до ранку подолати 36 кілометрів на захід від Століна й зупинитися на відпочинок у селі Колодно.

Через годину з'єднання рушило з Ольманської Кошари ближче до Горині. О 18.00 штаб розташувався в селі Струга, а я поїхав у Вікаревичі, де стоять підрозділи ударної групи Воронька. В штабі 5-го батальйону спокійно. Всі приготування закінчено. Бійці плетуть ліси, збивають щити для переправи, політсклад на чолі з Цимбалом і комуністи проводять бесіди в підрозділах, на місцях роботи. Обстановка ділова, хоч хлопці й хвилюються перед відповідальним боєм.

12 січня

Давно вже за північ. На ходиках, що невпинно мотують маятником, то відкриваючи, то закриваючи блакитні очі симпатичного кошеняти, початок третьої. В нагрітій кімнаті душно, не вистачає повітря. Лампа-блискавка, доїдаючи рештки кисню, тьмяно блищить над столом, майже не даючи світла. Щоб закінчити справи минулої ночі, довелось прихопити часу в наступної доби і тепер Вася Новиков одстукує на машинці розвідзведення, що його диктує майор Стрельцов.

Обстановка поки що складається якнайкраще. Виїшовши в район Колодно — Хведори — Нечатів, ми опинились (як і планували) на стику групи ворожих армій «Центр» і «Північна Україна». Значні фашистські гарнізони лишилися на північний схід, в Лунінці та Давид-Городку. В Пінську й Століні гарнізони без змін, а Городно ворог залишив, і лише бандерівці час від часу навідуються до містечка.

Незважаючи на пізній час, командир не спав. Коли я зайшов з розвідзведенням, Вершигора без кітеля крокував по кімнаті, немилосердно торсаючи то підтяжки, то бороду. На столі розгорнута «стратегічна» з нанесеною лінією фронту. Мабуть, Петру Петровичу дуже хочеться «рвонути» на південь, в район Кременецьких лісів, та в той же час він свідомий небезпеки ще раз опинитися в тилу радянських військ, бо Червона Армія веде навальний наступ і може перерізати нам шлях на південь. Правда, думки ці чисто абстрактні. Командир прекрасно

розуміє, що в цій обстановці для нас найвигідніше лишатися на стику фронтів, і ми рухатимемось на захід, аж поки не вийдемо в глибокий тил ворожих військ, на оперативний простір. Коли це буде — важко сказати. Гітлерівці уперто обороняються. Лише сьогодні, після тижня боїв, Радінформбюро повідомило, що наші війська подолали ріку Случ і при допомозі партизанів Федорова — Кизи визволили станцію Отшельськ, що північніше від визволеної вчора станції Сарни, і станцію Німовичі на півдні. Видно, бої були жорстокі, лише вбитими гітлерівці втратили близько 800 чоловік. І жодного слова про полонених або трофеї. Отже, ворог відходить організовано.

І все-таки думка — швидше вийти в призначений район дій — дуже спокуслива. Ще і ще прикидаємо на карті й уже вкотре переконуємось в мудрості діда Ковпака, який не раз твердив, що в партизанській війні на відміну від геометрії прямий шлях не завжди найкоротший. Зробивши чотири-п'ять зайвих переходів на захід, ми уникнемо фатального трикутника Ровно — Луцьк — Дубно, де тепер знаходяться війська другого ешелону групи армій «Північна Україна», і якого без бою ми не подолаємо. Щоб більше не повертатись до цього питання, вирішили рухатися на захід паралельно залізниці Сарни. — Ковель, західніше Ковеля повернути на південь і вийти в заданий район із заходу, або, якщо Шепетівка буде визволена, то іти в район Станіслава вздовж лісової смуги, що з'єднує Полісся з Карпатами, тобто на Горохів — Броди — Березани — Станіслав.

Завтра, вірніше сьогодні, рушаємо до Погосту Зарічного.

Маємо подолати 35 кілометрів важкої лісової дороги, тому виходимо з Колодно о 13.00, тим більше, що ворожа авіація ось уже який тиждень не з'являється.

...Над ранок мороз посилився. На чистому, наче вимитому небі, мерехтять зорі. Навіть повний місяць не може приглушити їхнього сяйва і тоді, неначе розгнівавшись, заливає сповиті інеем розлогі верби.

У штабі тихо. В передпокої пахне м'ятою і сіном, на якому покотом сплять зв'язкові. Прогулянка на морозному повітрі підбадьорила і геть прогнала сон. Вже третій день не беруся за свої щоденникові записи.

...Операція почалася в призначений час. О 19.00 підрозділи ударної групи Воронька вийшли на вихідні позиції і, захопивши південно-західну частину міста, повели

наступ на ворожі укріплення в центрі Століна. Атакували навально, визволяючи квартал за кварталом. Рота Тюпова разом з розвідниками Хвощевського, діючи на лівому флангу, вибила гітлерівців з кладовища і, знищивши кілька дзотів, вийшла до будинку гебітскомісаріату. Видно, гебітскомісар не вельми розраховував на «любов вдячного населення» — будинок був обнесений колючим дротом і підготовлений до тривалої оборони. Кілька десятків есесівців затято оборонялися, прострілюючи підходи масованим кулеметним вогнем. Рота залягла. Гранати не долітали до будинку, й Тюпов викликав артилерію. Новий командир батареї Яша Михайликів під прикриттям кулеметного вогню олевців викотив гармату на пряму наводку. Першим пострілом артилеристи розбили кулеметне гніздо. Потім в будинку почали вибухати снаряди. Розчистивши гранатами шлях через дротяну загорожу, олевці кинулись на штурм, і гітлерівці, не витримавши, почали тікати.

Тюпов продовжував розвивати наступ, а розвідники Хвощевського зайнялися гебітскомісаріатом. Хлопці захопили весь архів, кітель фашистського правителя з орденами й особистими документами, знайшли багато зброї, боеприпасів, харчів. Неподалік було виявлено кількасот голів худоби, награвованої в населення навколишніх сіл, і частину німецького обозу. Не чекаючи, доки закінчиться бій, Хвощевський організував вивіз трофеїв. Відділенню Максима Налапко було наказано вигнати худобу за Горинь, щоб роздати людям, а документи відправити до штабу.

На правому флангу, від Горині, діяла 4-та рота Саші Тютерева. Розчищаючи дорогу гранатами, партизани подолали дротяну загорожу, знищили кілька дзотів і прорвалися в самий центр ворожої оборони — до сильно укріпленого будинку пошти.

Невдовзі там зосередились усі наші підрозділи, які брали участь в операції. Старовинна кам'яна будівля, оперезана колючим дротом, стояла непереборною перешкодою. 76-міліметрова гармата не пробивала товстелезні стіни, а щільний кулеметний вогонь гітлерівців не давав змоги гармашам вийти на пряму наводку, щоб стріляти по амбразурах кулеметних точок. Воронько прийняв єдино правильне рішення: блокувати пошту й просуватися далі, на північно-східну околицю міста. Однак бійці, що не мали достатнього досвіду, залягли. Тоді комбат підняв

людей в атаку, показуючи особистий приклад, побіг вперед. І раптом через кілька кроків заточився, упав, прошений кулеметною чергою. Поранило комісара батальйону Андрія Цимбала, командира роти Архипенка, політрука роти Матяша. Загинули командир взводу Терентій Барабаш, партизан Йосип Басюк. Атака захлинулася.

Ординарець комбата Наум Потапчук витяг з-під вогню тяжко пораненого Воронька й о першій годині ночі привіз в батальйонний медпункт, розташований на південно-західній околиці Століна. Поранення дуже небезпечне — в живіт, до того ж Платону кулею «дум-дум» розстрожило передпліччя лівої руки. Доктор Зима, що знаходився на БМП, розумів, що врятувати комбата може лише негайна операція. Воронька нашвидкуруч перев'язали й відправили в село Стругу, де хірург Скрипниченко розгорнув операційну.

Бій затягнувся. Елемент раптовості було втрачено, й розраховувати на успіх ми не могли. Командир наказав виводити підрозділи з бою.

Хоч і кажуть — перший млинець завжди грудкою, було прикро, що операція на початку рейду закінчилася невдало. Згодом майор Стрельцов, розбираючи документи гебітскомісара, знайшов термінове повідомлення бандерівського агента «Міченого», який доповідав своїм хазяям-фашистам про намір ковпаківців захопити Столін, а полонений Тютєревим гітлерівець розповів, що їхній батальйон по тривозі перекинули з Давид-Городка за дві години до бою і вони чекали нашого нападу саме цієї ночі.

Що ж, з цієї невдачі треба зробити висновки. Олевський загін, спираючись на розгалужене підпілля в рідному місті, в основному спеціалізувався на розвідці. Непогано показав він себе і в оборонних боях на залізниці та в Сновидовичах. Були на його рахунку вдалі засідки, але, по суті, це був перший наступальний бій такого масштабу. Ясно, що і бійці, і командири, не маючи досвіду, розгубилися в складній ситуації, до того ж в загоні багато ще зовсім необстріляних партизанів, для яких бій у Століні — перший у їхньому житті. Новачки стримували наступальний порив підрозділів, а це, в свою чергу, призвело до зайвих втрат.

Отже, навіть в умовах рейду найголовніше зараз у підрозділах — навчання, навчання і ще раз навчання!

Не менш серйозний прорахунок — це втрата пильності. Під впливом переможного наступу Червоної Армії і радості, з якою населення окупованих ворогом міст і сіл зустрічає її, ми зовсім забули, що є ще різні «мічені», «тхори» та інша нечисть. Що це за люди, чого вони хочуть, на що надіються? Як стали зрадниками?

...Повертаючись з операції в Століні, Семен Добкін, рота якого стояла в заслоні від Давид-Городка, наказав поставити поперек Горині лісу, щоб спинити «сало» та дрібну кригу. На ранок ударив мороз і проти Білогуші утворився льодовий міст. Кульбака доповів, що веде спостереження за селом, а біля «мосту» виставив заставу. Кращої переправи годі було й шукати. Цього разу забезпечення переправи покладалося на кавескадрон. Вершигора попередив Кульбаку, щоб хлопці ні в якому разі не привертали увагу ворога до льодового мосту, й наказав перекинути ескадрон до села Отвержичі. Саша Ленкін мав встановити спостереження за шляхом Столін — Давид-Городок і, до 20.00 захопивши село Білогушу, пропустити з'єднання через переправу.

Викликавши Ленкіна в штаб, уточнюю деталі операції до найменших подробиць. В Білогуші — куц поліції. Тому настанова зрозуміла: хто чинитиме опір — знищити, здасться — забрати зброю і хай іде під три чорти. А от коней забрати. Щоб не виникло якихось непорозумінь, до ескадрону прикомандировано помічника замполіта по комсомолу Михайла Андросова. Реквізиції будуть проводитись у присутності старости чи його заступника.

Нарешті, питання вирішені. Неясно тільки, як бути з командуванням батальйонів. Поки що призначено комбатом-5 капітана Шумейка, а начальником штабу — лейтенанта Івана Акіменкова, який повернувся з госпіталю. Поранений Цимбал відмовляється їхати на Велику землю; ще невідомо, яка думка Скрипниченка. А як з Архипенком, Матяшом? Не зволікаючи, поспішаю до санчастини. Треба організувати відправку поранених, забезпечити медобслуговування, харчування, подбати про документи й охорону під час переїзду до Олевська, сповістити УШПР і попросити втручання медсанвідділу, щоб тяжкопоранених якнайшвидше доставити до госпіталю. А часу обмаль. Годинник невблаганно поспішає вперед і вже показує 12.30.

В санчастині, що займає найкращий у селі будинок, задушливо пахло ліками. У кімнаті перед операційною,

сидячи край столу, відпочиває Скрипниченко. Він аж почорнів від втоми й нервового перенапруження.

— Складні операції,— поскаржився Дмитрусь.— Чотири порожнинних, а Іванову довелося робити трепанацію черепа й витягувати осколки.

— Як Платон, що з ним?

— Коли б на його місці був хтось інший, то, мабуть, сказав би, що безнадійний. А Платон — оптиміст, життєлюб. Житиме, хоч поранення дуже тяжке — кулеметною чергою пробило кишечник, розвернуло ліву нирку, на додаток розтрощило кістку передпліччя лівої руки. Воронько був у кожусі, ну і добра жменя брудної вовни потрапила в рани. А тут, як на гріх, немає новокаїну. Довелося самогоном вимивати вовну з черевної порожнини.

— Що робитимемо з пораненими?

— Важких, безумовно, треба відправити до госпіталю. Таких буде вісім-десять, не більше. Решту вилікуємо в дорозі. За пару тижнів хлопці воюватимуть.

— Як Цимбал?

— Андрія вилікую тут. Поранення в руку. Наклав щину й за десять днів Цимбал буде в строю.

Скрипниченко вже продумав усі заходи, пов'язані з евакуацією поранених,— виділив досвідченого фельдшера, санітарок. Вважає за необхідне через кілька переходів зробити зупинку на тиждень в Глинному Ровенської області. Село в партизанській зоні, збереглися хати, є чимало худоби. В поранених буде молоко і спокій, а тепер це найголовніше для одужання. А там буде видно, куди хлопців везти — чи в Олевськ, чи до Овруча, на базу УШПР. На тому й зупинилися.

Командиром прикриття призначили комвзводу, парторга 10-ї роти Я. Я. Пахомова. Він був поранений під час виходу з Карпат. Трохи підлікувавшись, Яків Якович відмовився летіти на Велику землю. Не захотів їхати і перед виходом в новий рейд, хоч Скрипниченко доводив, що долікувати його можна лише в умовах стаціонару. Цього разу Пахомов не опирався, розуміючи, що йдеться не лише про нього, а й про долю поранених товаришів.

...Біля господарчої частини товпляться люди. Почувши, що ковпаківці відбили в Століні нагробовану німцями худобу, до Струги посходились жителі навколишніх сіл і хуторів, щоб забрати своїх корів і теличок. Люди впізнавали годувальниць, дякували хлопцям і вели додому. Спочатку все йшло як слід. Аж раптом до штабу прибігла

заплакана жінка і, приголошуючи, почала скаржитися, що зустріла чоловіка, який повів її корову. Дядька затримали й привели з коровою до штабу. На нього вже чекав помічник командира по тилу К. Л. Федчук. Костянтин Лаврентійович повівся, як древній цар Соломон — наказав віддати корову тому, до кого вона сама підійде. Вже літній дядько, мордатий, червонопикий, в драному кожусі й стоптаних постолах, зібрав усю свою ніжність, гукаючи «Лису», та вона лишилася невблаганною, а коли жінка гукнула свою «Маньку», та стрімголов побігла до господині. Після того корів почали віддавати лише тоді, коли вони признавали господарів.

Надвечір мороз подужчав. З-за хмар виринуло холодне, зимове сонце й залило крайнеба багряним рум'янцем. На просторому майдані біля штабу збираються підводи, що їх відправляють у зворотній путь, замінивши відбитими у гітлерівців кіньми. Тут же шикуються обоз із пораненими, яких вирішили ще сьогодні вирядити в село Ольмани, де буде безпечніше. Більшість поранених — новачки з Олевського загону, для яких це був перший бій. Серед ветеранів — Оникій Налапко з Сабичина, Володя Жижерін, молодий далекосхідник з Хабаровського краю, політрук ескадрону Сергій Ладигін. На санях лежить блідий, як крейда, комбат-5 Воронько. Малечка, кругловида санітарка Фаїна, що супроводжує Платона, дбайливо поправляє подушку. Побачивши мене, Воронько намагається посміхнутись. Це не дуже йому вдається — лице усміхнене, а виразні сірі очі аж кричать від болю. Мабуть, цей біль відбився на моєму обличчі, бо Платон заспокоює:

— Нічого, Василю, ми ще повоюємо. Є ще порох у порохівницях!

Аж ось пролунала команда, й обоз поволі посунув з села.

...Переправились без будь-яких перешкод. З настанням темряви Ленкін обійшов село й навальним ударом із заходу та від Давид-Городка очистив Білогушу. Поліцаї в паніці розбіглися по дворах і сиділи тихо, доки партизанська колона йшла величезним селом, що простяглося на п'ять кілометрів уздовж шляху Столін — Давид-Городок. За Білогушею повернули праворуч і глухим путівцем через поля й переліски попрямували на захід. За хутором Затишок вийшли на шлях Столін — Пінськ. Затишок — маленький хутирець на південному узліссі — лишився

трохи осторонь. У місячному сяйві чепурні хатки і справді виглядають дуже затишно.

Навкруги спокійно. Десь далеко, на станції Горинь, час від часу в небо злітають ракети. Тиша така, що за кілометр чути, як на шляху весело вищить пилка, падаючи, тріщать телеграфні стовпи і дзвінко лускає дріт — це Федя Божченко проявив ініціативу, й радисти Володя Коваль, Федя Холоденко та Толя Судаков «працюють по спеціальності», руйнуючи телеграфну лінію.

При в'їзді на шлях я затримався, пропускаючи підрозділи. Колона йде дружно, підганяти нікого не треба — кожен розуміє, як важливо відірватися від ворога. Риплять важко вантажені вози, але вигодувані столінським вівсом коні, весело форкаючи, швидко посуваються вперед. Під копитами стугонить мерзла земля, скупі припорошена снігом. Дочекавшись підрозділів 5-го батальйону, що іде в ар'єргарді, поспішаю вперед. Прямий, як стріла, шлях пролягає лісом. Величезні шишкінські сосни підступають до самої дороги й дуже нагадують наш табір біля Старої Гути на Сумщині.

В лісі напруження спадає. Потрапивши у звичну обстановку, партизани почувають себе більш впевнено, безпечно. Попереду в колоні 5-ї роти блиснуло пасмо іскор, чути приглушений сміх і тягне смородом паленої ганчірки. Помкомроти лейтенант Гапоненко відчитує молоденького партизана, що захотів курити, та не вберігся і спалив рукав старенького піджака. І раптом серед цієї тиші — шквал кулеметного вогню, вибухи мін, гранат. Перша думка: напоролися на засідку! Чвалом мчу вперед, обганяючи піхоту, що бігом поспішає на постріли.

Бій вела 2-а рота 3-го батальйону, яка стояла заслоном від станції Видибор. Комроти, заколисаний тишою зимової ночі, втратив пильність. Не став утруднювати себе пошуками найбільш вигідної позиції. В результаті, коли ворожий патруль, виявивши рух колоні, зайняв пануючу висоту і почав обстрілювати переїзд з важкого кулемета, то заслон, по суті, нічого не міг вдіяти. Командир роти розгубився. Замість того, щоб рішучою атакою збити ворога й тим виправити свою помилку, він розпочав кулеметну дуель, яка загрожувала перейти в затяжну перестрілку і надовго затримати колону.

Комісар 3-го батальйону П. Н. Воробйов, який саме був на переїзді, відразу збагнув небезпечність ситуації. Взявши взвод розвідників, Павло Никифорович обійшов

ворога і навальним штурмом захопив висоту. Залишивши на полі бою кільканадцять трупів, гітлерівці розбіглися. Три угорські солдати на початку штурму здалися в полон. Та за втрату пильності ми заплатили дорогою ціною. Комісар батальйону Павло Никифорович Воробйов загинув смертю хоробрих, а командир розвідки, комуніст Павло Іванович Зінкевич тяжко поранений і, як каже Скрипниченко, майже безнадійний.

Тут же, на переїзді, політрук 9-ї роти Йосип Тоут допитав полонених. Усі вони — євреї. Були в робочих батальйонах, а наприкінці 1943 року їх розподілили по підрозділах, що охороняють залізницю. Бранці кажуть, що давно хотіли перейти до партизанів, але офіцер у них був фашист, а капрал мав почесне звання «Витязя», яке дають в угорській армії за «геройство». Так от, ті двоє, офіцер і капрал, старанно стежили за всіма і, коли сьогодні немолодий уже солдат Армас Юзохович став намовляти своїх товаришів, щоб не чіпали партизанів, а ті його підтримали, то офіцер мало не постріляв їх на місці й пригрозив відправити до трибуналу.

Один з полонених гонведів у 1942 році був у робочому батальйоні на Сумщині й чув від угорців про гонведа, антифашиста Туровці.

...Світ справді тісний: Габор Туровці — наш давній знайомий. Він, кулеметник 8-ї роти 3-го батальйону 51-го піхотного полку королівських гонведів, перейшов до партизанів на початку квітня 1942 року, коли наше з'єднання діяло на півночі Сумщини.

Туровці посилено вивчав російську мову, розбирав і перекладав трофейні документи. Ми проводили операції, громили ворожі гарнізони й у штабі роботи ставало дедалі більше.

Невдовзі в УШПР полетіла радіограма, в якій Ковпак доповідав про настрої в угорській окупаційній армії і просив надіслати політпрацівника-угорця, краще комуніста, політемігранта, для роботи по розкладанню ворожих військ.

Якось Габор запропонував написати кілька листів до угорців, ознайомити їх з обстановкою на фронтах, пояснити, що партизани не звірі, а щирі патріоти своєї Батьківщини. Туровці мав намір розповісти солдатам про те, що знаходиться серед партизанів і з ним поводитьяся, як з братом. Ковпак підтримав ідею і лише заборонив Габору підписувати листи своїм прізвищем.

— Складай, братіку, текст так, аби той, до кого ти звертаєшся, зрозумів, хто пише, а гестапо, чи ваша служба безпеки щоб нічого не второпала. Так буде краще для твоєї сім'ї.

В штабі цілий день стукотіла захоплена нами друкарська машинка з угорським шрифтом, а розвідники і зв'язкові розносили по гарнізонах листи.

15 травня 1942 року з Брянських лісів ми рушили на Путивльщину, щоб бути ближче до фашистських комунікацій. Габор ішов у похід повноправним партизаном.

У першому ж бою під Путивлем 25 травня здалися в полон сім угорців — солдатів та молодших командирів 4-го саперного батальйону. В одного з них, немолодого вже гонведа Ференца Лукача, виявили листівку Габора, переписану від руки. Лукач розповів, що ці листівки користуються неабиякою популярністю і мають великий вплив на солдатів. Їх переписують і передають надійним землякам в інші підрозділи.

Оскільки новоприбулі значились саперами, то їх зарахували до саперного відділення мінерної роти, а командиром відділення призначили Габора Туровці.

Два місяці з'єднання вело на Путивльщині бої з карателями, влаштовувало диверсії на залізницях Конопотоп — Ворожба та Ворожба — Курськ. Габор брав участь у всіх операціях мінерної роти — висаджував у повітря й будував мости, пускав під укіс ешелони, ходив у розвідку.

В липні за успішно проведену операцію на залізниці неподалік села Клепали Ковпак перед строем оголосив учасникам подяку і представив усіх, в тому числі й Туровці, до урядової нагороди.

Зворотний шлях до Брянського лісу був важкий. Доводилось іти глухими путівцями, бо скрізь на дорогах чатували гітлерівці з танками й бронемашинами. Велику роль в успішному перебігу рейду відіграли сапери на чолі з Габором Туровці — робили все можливе, а часто й неможливе, щоб колона без затримки просувалася вперед.

Уже в пралісах партизанського краю із з'єднання О. М. Сабурова до нас прибув Павло Павлович (Пал Фельдеш), як називали партизани нашого давнього знайомого — відповідального працівника ЦК Компартії Угорщини, командированого до нас у травні 1942 року. Людина високої культури, з багатим життєвим досвідом,

він одразу органічно вріс у наш колектив. У нього була щаслива здатність: за будь-яких обставин почувати себе, як вдома. Друзів у Фельдеша — безліч. Угорці невдовзі почали називати його Палібачі — дядечко Павло, а наші хлопці — Павлом Павловичем.

Так от, Фельдеш з Туровці розгорнули бурхливу діяльність. Крім виготовлення листів і листівок, вони майже щоночі, прихопивши мегафони, ходили в супроводі автоматників у сусідні гарнізони розповідати землякам правду про страшну війну. Це були смертельно небезпечні операції. Наші «лектори», як називав їх Ковпак, задалегідь вибирали собі надійний захисток на узліссі й читали в мегафони зведення Радінформбюро, листи до знайомих гонведів, розповідали про звірства окупантів. Здебільшого «лекції» кінчалися шквальним мінометним та кулеметним вогнем, а іноді, якщо ворог мав гармати, — артнальотом.

Самовіддана робота угорських товаришів давала відчутні наслідки. Дедалі частіше гонведи відмовлялися від каральних функцій: зіткнувшись з партизанською розвідкою, вони відкривали шалену стрілянину, але здебільшого стріляли вгору.

Не раз гітлерівці знімали ненадійні угорські підрозділи й відправляли у глибокий тил.

В кінці жовтня з'єднання вийшло в рейд з Брянських лісів на Правобережжя Дніпра, в українське Полісся. Павло Павлович лишився в Брянському партизанському краї продовжувати свою, таку потрібну роботу серед угорських окупаційних військ. Габор рушив у похід командиром відділення мінерної роти. Перші дні рейду були надзвичайно напружені: місцевість насичена військами, скрізь по містах і містечках — сильні гарнізони, а перед нами — Десна, серйозна водна перешкода.

Щоб прикрити себе з боку Конотопа, потрібно було висадити в повітря кілька мостів на шляху Короп — Конотоп. Це завдання взявся виконати Габор Туровці зі своїм відділенням. Він з честю справився з бойовим дорученням, але ніхто з групи назад не повернувся.

І ось тепер гонвед повідомив прикру новину: Габор потрапив до рук гітлерівців і загинув. Їм зачитували наказ, у якому йшлося про те, що Туровці розстріляли у Києві. Схоже, що це правда. Хай йому буде пухом наша земля!

...Уже вранці в Колодно ми з Петром Петровичем та Миколою Олексійовичем намагалися розібратись, чому

на марші сталася надзвичайна подія і рота заслону не виконала свого завдання. Безумовно, однією з причин є те, що командир, комісар і начальник штабу не встигли як слід познайомитися з людьми й мобілізувати особовий склад на підвищення пильності. Але ж персональну відповідальність несе комроти — він ветеран загону, давно командує ротою, сміливий і сумлінний комуніст, а проте втратив пильність і розгубився в бою. Вирішили товариша зняти з командної посади, а замість нього призначити лейтенанта Андрія Устенка.

Москаленко підняв увесь партійний актив з'єднання, в підрозділах провели бесіди про підвищення пильності й серйозно поговорили з командирами.

З ШИТОК П'ЯТИ

РЕЙД НА ПІВДЕННИЙ ЗАХІД

14 січня

Щоб якнайшвидше вирватись на оперативний простір, третю добу форсованим маршем ідемо від Білогуші на південний захід. Ідемо день і ніч, по 18—20 годин на добу, спинаючись лише для того, щоб погодувати коней і дати їм відпочинок. Половину особового складу посадили на сани, й люди відпочивають у дорозі. В Мульчиці прибули десь опівночі, на початку першої. Разом з ротами 1-го батальйону і штабними підрозділами в селі зупинився 5-й батальйон. 2-й, 3-й і 4-й лишилися в Боровому.

Від Колодно рухаємось знайомими шляхами, пройде-ними нами в лютому 1943-го, і спиняємось на відпочинок у тих же селах, що й минулого року. Зустрічають нас дуже радо, від усієї душі. Багато господарів розшукують своїх тогорічних постояльців, розпитують про відсутніх. Сюди теж дійшла чутка про нашу «загибель» у Карпатах, і люди радіють, бачучи нас живими й здоровими.

Обстановка на фронті напружена. На нашій ділянці гітлерівці вперто обороняють залізницю Сарни — Ковель. 11 січня визволено станцію Сарни, й німці з боями, огризаючись, відходять до Горині. Точаться жорстокі бої на Київщині й Житомирщині. У зведенні згадуються райони Білої Церкви й Бердичева. Правда, 12 січня перейшли в наступ війська Білоруського фронту, і бої

не вщухають на підступах до Мозира, але по всьому видно, що німці готуються зупинити наступ на Горині. По залізниці Ковель — Сарни курсують бронепоезди, на станціях і в селах — сильні гарнізони, укріплення. Проте на півночі від залізниці ворога немає, лише никають бандерівські банди.

...За ці два тижні, відколи Петро Петрович вернувся до з'єднання, він не раз заводив розмову про боездатність підрозділів, звертав увагу, що у нас, мовляв, частіше ламаються вози, припускаємось помилок, як-от нещодавно при переїзді залізниці. Я почав прискіпливіше придивлятися до навколишнього. Зміни, безумовно, є. Люди лишаяються такими ж, як і були: непримиренними до ворога, сміливими, ініціативними, а от деякі підрозділи усе ж змінилися. Ці зміни малопомітні, майже невлітими і, здавалося б, не такі уже й значущі. Але, як казав Ковпак: «На війні немає дрібниць!». Після укрупнення, а тепер повторної зміни командування ці підрозділи втратили свою самобутність. Організовані 1941-го або на початку 1942 року роти і батальйони мали багату історію, бойові традиції, звикли до своїх командирів, а тепер у декотрих підрозділах неначе все починається заново. Отже, треба знову збивати до купи людей, творити міцні бойові колективи.

Очевидно, саме це мали на думці Косигін і Шевель, коли радили створювати комсомольські підрозділи. За кілька тижнів, що вони рейдують з нами, в кожній роті вже організовано комсомольські взводи, на які всі рівняються, а ескадрон Саші Ленкіна виборів право називатись комсомольсько-молодіжним. В цьому, справді, великий зміст. Хоч наша комсомольська організація під час Карпатського рейду і втратила половину свого складу, вона має багатющі традиції і є вірним помічником командування і парторганізації з'єднання. Навколо цих традицій вона гуртує молодь, і комсомольсько-молодіжні підрозділи стали вагомим фактором у піднесенні боездатності з'єднання. В цьому зв'язку роль посланців ЦК ЛКСМУ П. Косигіна й Г. Шевеля важко переоцінити. Зосередивши величезний досвід комсомольської роботи, що його має комсомол України, вони все краще передають Москаленку і його помічнику по комсомолу Андросову.

І от сьогодні ми розстаємося з ними: Косигін і Шевель везуть комсомольській організації з'єднання О. Ф. Федорова Прапор ЦК ЛКСМУ.

Табір Чернігівсько-Волинського з'єднання, славнозвісний Лісоград, кілометрах у двадцяти п'яти на захід від нашої стоянки, в районі озера Червище. В Мульчицях нас уже чекав А. П. Землянко. Він ще з Колодно виїхав на зв'язок з генералом Федоровим. Петро Петрович вирішив теж поїхати до Олексія Федоровича.

15 січня

Вночі повернулись бійці 5-го батальйону, що мали розвідати села вздовж річки Стир і залізницю від станції Чарториськ до станції Маневичі. Власне, немає нічого нового. Скрізь уздовж колії фашисти гарячково будують бліндажі й доти. На станціях сильні гарнізони, особливо пильно охороняють міст через Стир. В селах гітлерівці не стоять і лише коли-не-коли з'являється ворожа розвідка. Ці дані стверджує і комвзводу розвідротти 5-го батальйону Маркіданов, який прислав Сашу Гольцова з села Городок, а сам із своїм взводом рушив далі, за ріку Стохід. Зваживши на обстановку, ми прийняли рішення сьогодні вдень перейти в села Маневичі — Городок.

Спочатку планувалося, що Петро Петрович поїде до Олексія Федоровича разом з Андросовим, який вважає своїм обов'язком проводити Косигіна й Шевеля, але, підписуючи наказ на сьогоднішній перехід, Борода вирішив, що треба поїхати й мені з Москаленком, а також прихопити з собою начальника радіозв'язку Федю Божченка. Коротко пояснив:

— Хоч часу в нас мало, та з'єднання Федорова варте того, щоб туди навідатись. Доки утрясатиму свої питання з Олексієм Федоровичем, ти з'ясуєш обстановку по маршруту, ознайомишся з роботою штабу, Микола Олексійович обмінюється досвідом партійно-виховної роботи, а Божченко домовиться про зв'язок.

...Про Лісоград ми чули немало, однак те, що побачили, було цілком несподіване. Я вже не кажу про добре організовану оборону на далеких підступах до табору... Добротні землянки, стаціонарний госпіталь, комфортабельні приміщення штабу, розташованого в закопаному в землю будинку лісництва, вітрини з свіжими газетами «Радянська Україна» та «Червоний партизан», що випускається тут же, в Лісограді. Перше враження — що я повернувся до свого полку, який стояв перед війною в лісах біля містечка Бельськ, неподалік Білостока. Це

враження підсилює постать командира. Федоров відпустив довгі, запорозькі вуса і в генеральській формі виглядає дуже поважно.

Прийняли нас гостинно й душевно. Олексій Федорович запросив з дороги до ідальні пообідати. Уже за столом зав'язалася невимушена товариська розмова. Господарів цікавили перипетії Карпатського рейду, нас — перебіг операції «Ковельський вузол», та, на жаль, часу було дуже мало й ми з начальником штабу Рвановим і помічником командира по розвідці Солоїдом пішли до штабу.

...З перших днів фашистської навали волелюбні волинці піднялися на боротьбу проти фашистських загарбників. По містах і селах почало гуртуватись антифашистське підпілля, а в поліських районах активно діяли партизанські загони «Сергія» (нашого земляка з Путивльщини, старшого політрука М. С. Корчева), «Крука» — (М. П. Конищука), «капітана Макса» — (Юзефа Собесяка). Народні месники пускали під укіс ешелони, палили склади пального й продовольства, громили поліцейські постерунки й нищили живу силу ворога. Наприкінці 1942 року загін «дяді Петі» — (А. П. Бринського) об'єднав усі партизанські загони й групи, які діяли на Волині.

Як не лютували окупанти та їхні прихвосні — українські буржуазні націоналісти, партизани завжди знаходили гарячу підтримку населення і всі намагання гітлерівців придушити народний опір закінчувались провалом. Особливо широкого розмаху набув партизанський рух влітку 1943 року, коли на Волині почав діяти підпільний обком КП(б)У на чолі з його секретарем О. Ф. Федоровим.

Загони генерала Федорова наприкінці червня 1943 року вийшли в район Ковеля. В той час на Волині великих партизанських формувань не було й гітлерівці тримали гарнізони лише на залізницях і шосейних дорогах, а всю територію від залізниці Холм¹ — Ковель — Маневичі контролювали оунівці. Фашисти віддали їм навіть містечко Камінь-Каширський. Бандерівці ретельно охороняли підходи до комунікацій і підступно нападали на невеликі групи радянських партизанів-підричників. Партизанські батальйони очистили територію від націоналістичної погані й приступили до величезної диверсійної операції,

¹ Тепер м. Хелм Польської Народної Республіки.

яка мала на меті паралізувати роботу залізничного вузла — станції Ковель.

Жодні запобіжні заходи не допомагали окупантам — вдень і вночі летіли під укіс ешелони, підривались на шляхах автомашини. Вихованці полковника Старинова — Єгоров, Клоков, Павлов, Резуто та багато інших показували чудеса героїзму й винахідливості. Залізниці й шосе стали однаково небезпечними — окупантів скрізь підстерігали партизанські «сюрпризи».

Націоналістичні верховоди багато теревенили про «боротьбу з німецькими наїзниками», але дивна річ — як тільки бандерівці потрапили в біду, німецьке командування кинуло проти партизанських загонів генерала Федорова добірні есесівські частини, танки, авіацію. Проти партизанського підрозділу, який обороняв Камінь-Каширський, вирушив з Ковеля цілий полк. Встрявати в бійку і намагатися утримати в своїх руках містечко не було сенсу, й партизани відійшли за Стохід, до Лісограда. В Камінь-Каширському німці лишили гарнізон і організували комендатуру. Помічник Олексія Федоровича по розвідці Солоїд має відомості, що наприкінці 1943 року бандерівці вели переговори з комендантом Камінь-Каширського штурмбанфюрером СС фон Альвенслебенем і тепер розвідники посилено працюють, щоб довідатись про зміст переговорів.

Допізна точилася цікава розмова. Побажавши мені доброї ночі, Рванов і Солоїд пішли у своїх справах. Ще пізніше прийшли до відведеної нам кімнати Петро Петрович і Москаленко. Чекаючи на них, довго думав про почуте й побачене в Лісограді.

16 січня

До Городка, в якому розташувався штаб з'єднання, ми приїхали десь о полудні. Борода подався на радіовузл, де Федя Божченко має розгорнути радіостанцію і вперше від того часу, як ми перейшли Горинь, зв'язатися з УШПР. А я поспішив до штабу.

В районі стоянки спокійно — гітлерівці сидять на станції Маневичі, в бункерах уздовж залізниці й до лісу не потикаються, але Стрельцова хвилює, що дотепер не вернувся взвод Маркіданова, який розвідує села за Стоходом, де лютують бандерівці. Не маючи точних розвідувальних відомостей, посуватися вперед небезпечно, але й затримуватись не можна ні на день. А тут ще

Радінформбюро передало зведення з підсумковими результатами наступу 1-го Українського фронту з 24 грудня 1943 року по 13 січня 1944-го.

Як правило, підсумки підводяться після закінчення певного етапу операції, то можна чекати, що найближчими днями на нашій ділянці фронту настане затишшя і ворог почне розчищати свої тили та зміцнювати позиції під Ковелем, який має для гітлерівців важливе значення. Війська 1-го Українського фронту на Поліському напрямку вирвалися далеко вперед. Подолавши Горинь, частини 13-ї армії визволили станцію Антонівку, райцентри Костопіль, Степань, Дубровицю, Володимирець і ось уже кілька днів ведуть бої місцевого значення, поліпшуючи свої позиції. Рватися далі на Захід вкрай небезпечно: на півночі бої ідуть в околицях станції Калинковичі, на півдні — в районі Новоград-Волинського, на південний схід лінія фронту проходить неподалік Умані й на флангах 13-ї армії нависли сильні ворожі угруповання.

Вася Новиков приніс десятикілометровку, де він відзначає визволені міста й населені пункти. Ще раз перечитуємо зведення Радінформбюро і ще раз приходимо до висновку, що на Поліському напрямку настає затишшя.

До штабу зайшов Вершигора з цілою пакою радіограм. Видно, наша мовчанка неабияк бентежила УШПР. В одній з радіограм Тимофій Амвросійович докоряв:

«Не чекав, що так енергійно показавши себе в Карпатах, ви допускатимете неприпустиму млявість. Червона Армія вже зайняла Сарни. Перед вами рубіж Горині, що може стати непереборним для партизанів фронтом. Вам самим його не прорвати...»

Строкач тут же сповіщає, що з'єднання Бегми й Сабурова визволили на Горині Висоцьк і Дубровицю, й радить негайно рухатись на Висоцьк і, доки фронт не стабілізувався, прориватися на захід.

Крім того, є радіограми іншого змісту, в яких, уже без тактовності Тимофія Амвросійовича, УШПР наполягає на виході з Собичиною. Ці радіограми дивують, але ображатися немає чого. Як не кажи, а ми могли на годину чи дві розгорнути рації і на марші. Видно, Борода думає так само, бо відповів стримано:

«Виконати ваш наказ не можу, бо подолав Горинь і перебуваю на шляху до заданої мети».

Вислухавши наші повідомлення, командир прийняв рішення, не чекаючи повернення Маркіданова, рушати на

Стохід, в надії зустріти розвідників на марші, а коли на шляху стануть бандерівці — пробиватися з боєм.

17 січня

Маркіданов чекав нас в Бережниці — невеликому польському селі, розкиданому на островах серед численних притоків Стохода. Бідні хатки розбіглися по невисоких пагорбах понад болотом, тулячись до лісу.

Обстановка за Стоходом складніша, ніж ми гадали. Карпилівку й Карасин карателі спалили ще в листопаді минулого року за допомогу населення радянським партизанам. Під час звірячої «пацифікації» гітлерівці закатували близько сотні мирних жителів, здебільшого стариків, жінок, дітей, багато людей вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Зараз в околицях Карпилівки й Карасина діють бандерівські підрозділи «Назара». Для однієї з імовірних стоянок ми намічали село Верхи, однак і тут не пощастило — влітку 1943 року в селі стояли загони О. Ф. Федорова, й усі намагання гітлерівців вибити партизанів були марними. Тоді в листопаді авіація ворога повністю зруйнувала село.

Коли ми уточнювали обстановку, виявилась цікава деталь: бандерівці розташовують свої підрозділи, як правило, вздовж залізниць і автомобільних доріг, що підходять до Ковеля, та вірою і правдою служать хазяям-окупантам, охороняючи їхні комунікації від партизанських мінерів. На залізничних станціях німці тримають символічні гарнізони й напрочуд мирно співіснують з цими борцями за неньку Україну». Безсоромно відкинуто будь-яке маскування й, по суті, націоналісти — це ті самі есесівці, тільки ще більш огидні й жорстокі.

Зваживши на обстановку, намічаємо зупинку в селі Яйно¹ з тим, щоб наступної ночі вийти до автомагістралі Брест — Ковель. Тут же міняємо маршрут: від Заріччя повертаємо на Стобихву, Великий Обзир, Яйно. На випадок зустрічі з бандерівцями, на півгодини раніше виходить авангард — 2-й батальйон П. Л. Кульбаки, підсилений кавескадром.

Над заболоченою заплавою Стохода стелеться туман. В ньому розчиняється кіннота, що йде в голові авангарду.

¹ Тепер с. Пішане Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

За роки партизанської війни хлопці звикли до нічних переходів і, хоч у білому морозі нічого не видно, ескадрон упевнено посувається вперед. Навіть дядько Опанас, немолодий уже лісовик з Бережниці, що веде колону, щиро дивується, як наші бійці орієнтуються в темряві.

Лише в Заріччі, що на високому західному березі Стохода, туман розсіявся. Ескадрон уже повністю зайшов у село, коли в небо злетіло кілька червоних ракет. У відповідь спалахнули ракети над Стобихвою, Любаркою і далі на південь, уздовж залізниці. Вершники оточили куток, звідки подавали сигнали, проте ракетника не виявили. Перелякані люди «нічого не чули й не бачили». Дядько Опанас підійшов до мене:

— Не марнуйте часу, товаришу. Нічого вони не скажуть. Кляті есбисти приходять в село під виглядом партизанів і коли хто кухоль води дасть або навіть добре слово скаже, то нищать усю родину. От і розгубився народ.

По всьому видно, що так воно і є. Затримуватись немає сенсу. Залишивши в Заріччі до підходу Кульбаки відділення вершників, рушаємо до Стобихви.

Відразу за селом стоїть ліс, а далі висока двокілометрова гребля, обсаджена осоками, перетинає заболочену заплаву Стобихви. Ця річка тут же впадає в Стохід. І знову білий, як молоко, туман. Обстановка напружена — в п'ятмі легко натрапити на засідку, а на вузькій греблі кілька кулеметів можуть скосити весь ескадрон.

Спійняємось на узліссі. Помічник Ленкіна — Сашко Годзенко — спішив відділення розвідки й рушає з хлопцями до містечка. Трохи віддалік поволі їдуть коноводи.

В напруженому чеканні минає чверть години. Ось на греблі чути перестук копит і з туману виринає розвідник Микола Єрмаченков.

— Товаришу командир! Усе спокійно. Можна їхати.

Стобихва зустріла нас напруженою тишою. Хоча ворог, певне, причаївся десь тут — але ні ракет, ні пострілів.

Дорога вискочила на піщані горби, де-не-де порослі кущами верболозу. Колись це був битий шлях з Поворська на Любешів, обсаджений деревами й дбайливо доглянутий. Тепер — дорога воєнного часу, розорана гусеницями танків і повісплена фугасками. Невдовзі зійшов місяць, залив тьмяним світлом цю невеселу картину. Після тривалого перебування в тумані одяга стала вологою і навіть легенький вітерець пронизує до кісток. Коні, форкаючи, мчать рясю. Проминули вже спалений

хутір, місток через Ясинівку. Показалися будівлі Великого Обзира. Навколо тиша, спокій...

І раптом пролунав переляканий хрипкий вигук:

— Стій! Кличку знаєш?

Не стишуючи ходу, Годзенко під'їжджає до вартового, пересмикує автомат.

— Я то знаю, — посміхається, — а ти, друже, знаєш? — І владно запитує: — Кличка?!

Збентежений чоловік непевно відповідає:

— Крути.

— Так. Молодець. А відгук?

— Кріс.

— Псевдо?

— «Козак Омелько».

— А чого ти, «козаче Омельку», так кепсько несеш службу? Чом не спинив мене не вистрілив?

— Так із чого ж я стрілятиму, друже провідник?

— А гвинтівка? Та ти її навіть з плечей не здійняв!

Годзенко шарпнув до себе гвинтівку, Дядько не опирався. І Сашко раптом розсміявся, передаючи мені зброю — майстерно зроблена й пофарбована гвинтівка була дерев'яна.

— Чому тобі хоч на варту не дали справжньої зброї?

— А я знаю...

— Хто зараз в селі?

— Сотенний «Цап» і районний комендант СБ «Кайдаш».

— Як озброєні?

— Боївка СБ з гвинтівками. У «Цапа» й «Кайдаша» — фінки¹. Є кулемет, а решта — так, як і я.

Знаючи пароль, можна знешкодити банду і навіть, коли вдасться, захопити «Цапа» чи «Кайдаша». Це дало б змогу зорієнтуватися в обстановці. І Ленкін кинув один взвод уздовж вулиці, що йде з Малого Обзира, де розташувалися бандити, другий взвод помчав до центру містечка, відрізаючи «Цапа» від лісу й перекриваючи шлях до втечі.

Видно, на «Омелька», що вартував «для вишколу», покладали мало надії. Не встигли розвідники проїхати й двісті метрів, як у небо злетіли ракети, забахкали гвинтівочні постріли, застрочив «універсал». У відповідь — шквал вогню партизанських автоматів. Тиша. І знову

¹ «Фінками» бандерівці називали автомати ППШ

короткі, економні черги ППШ, що поступово віддаляються на північ.

У центрі містечка — кілька наших вершників і з десяток бандерівців з гвинтівками. Трохи осторонь — Микола Соловійов сиділає високого коня, що нетерпляче перебирає ногами. Побачивши нас, Микола хвацько відрাপортував:

— Усе в порядку, товаришу командир! Банду розігнали. Ось трофеї, — Соловійов вказав на коня й полонених. — А там, на возі, друкарська машинка, папір, кілька телефонних апаратів і різне барахло, награбоване в людей.

— Всі наші цілі?

— Втрат немає. Лише у мене гнідого вбило. Ну, та я розрахувався: «Цап» — коня, я — «Цапа». Вийшло баш на баш, а в додаток ще цей красень. Добрий кінь.

Безумовно, це — дрібний епізод, сутичка з бандитами, про яку навіть наказу не видано. І тільки в бойовому щоденнику з'явився короткий запис: «На марші в ніч на 17 січня 1944 року кавескадрон в селі Великий Обзир розігнав бандитську сотню». Але ця сутичка ясно показує, що увесь націоналістичний бандитизм базується на брехні й терорі. Націоналісти бояться народу, не вірять мобілізованим під страхом жорстокої розправи «козакам», а волелюбний український народ не сприймає людожерної ідеології фашизму.

Як розповів Соловійов, при перших пострілах «Цап» вискочив на вулицю і дав серію з кулемета по розвідниках (саме тоді вбило гнідого). Тим часом його військо почало втікати до Стохода. Розлючений сотенний повернув кулемет і вдарив по своїх. Беззбройні люди попадали на землю, п'ять вояків лишилися лежати навіки. Катюга був охоплений такою злобою, що, як токуючий глухар, нічого не чув і не бачив. Злість приглушила навіть інстинкт самозбереження, і озвірілий фашист не помітив, коли Соловійов наблизився на кидок гранати.

Полонені — звичайні селяни-поліщуки, одягнені здебільшого в сіряки доморобного сукна й у латані-перелатані кожухи. Видно, їх приголомшили події цієї ночі. Пригнічені, розгублені люди туляться один до одного, мабуть, чекаючи найгіршого. Логіка проста: якщо «свій» командир розстрілював з кулемета лише за те, що не хотіли вмирати й не кинулись беззбройні під автоматний вогонь, то чого можна сподіватися від партизанів, про яких оунівські продайдуші поширювали усілякі наклепи?

— Ну, браття, дожилися до того, що свій свого б'є, щоб чужий і духу боявся.

— Мобілізовані ми...

— А зброя? Це ж ви самі робили? — показую на злочасні гвинтівки.

— Чому самі? Це на збройовому заводі виробляють. Нам видано.

Виявилось, що в лісі є «збройовий завод» — майстерня, де ремонтують зброю і виготовляють ось такі «іграшки» для мобілізованих в УПА резервістів, котрі проходять «вишкіл» в лісових таборах. Хто ухилиється — нищать увесь рід, не минаючи ні старих, ні малих. Справжньої зброї багато, кажуть, що за Ковелем є навіть танки, але таким, як вони, дають лише «дерев'янки».

...На місце прибули десь на початку третьої, а підрозділи ар'єргарду підійшли лише о шостій ранку. Трофейні коні не звикли до таких навантажень, пристають, і раз у раз колона розривається.

Яйно — велике поліське село, що стоїть на березі річки Лопниці серед дрімучого мішаного лісу. Важко сказати, з чого тепер живуть тут люди — орної землі немає і по гектару на двір. Колись на заболочених луках косили сіно й тримали худобу, але зараз, в ці страшні часи, вихогати корову — справа майже безнадійна. Що не знайдуть фашисти, те, напевно, заберуть їхні підручні-бандерівці. Негноена земля не хоче родити. Немає і жодного заробітку. Єдине, що рятує від голодної смерті, це ліс з його ягодами та грибами. А люди тут чудові, незважаючи на оунівський терор, приймають нас як найдорожчих гостей і готові поділитись останнім шматком хліба.

Було б непогано спинитися хоча б на добу саме тут, у Яйно, і дати перепочинок втомленим людям і коням. Однак обстановка цього не дозволяє. Сьогодні Радінформбюро передало про визволення райцентру в Ровенській області — містечка Тучин, яке розташоване в двадцяти п'яти кілометрах на північний схід від Ровно. Наші з Стрельцовим сподівання на затишшя на Поліському напрямку не справились, але все одно треба поспішати — з'єднання 13-ї армії буквально нависли над містом. От-от Ровно буде визволене, фронт покотиться до Луцька, й знову доведеться починати усе спочатку, бо, як ми не поспішаємо, а фронт підганяє. За п'ять переходів по бездоріжжю подолали близько двохсот кілометрів, а фронт

від нас всього в двадцяти п'яти кілометрах. Отже, ні години затримки! Сьогодні ж рушаємо далі, до озера Синове, де маємо стати на дньовку в селах Шкроби, Соколище, Синове.

...Наш замполіт М. О. Москаленко перед війною працював заступником голови передового на Путивльщині колгоспу «Вільний край» і водночас там же був секретарем парторганізації. Коли над Сумщиною нависла загроза окупації, Миколу Олексійовича затвердили секретарем підпільної організації села Бунякине, а в останній момент — заступником командира Воргольського партизанського загону. Після об'єднання загонів Москаленко був кулеметником, помічником Ковпака по господарству. Коли в загоні з'явилася сорокап'ятка, став командиром гармати, політруком роти, при виході з Карпат — комісаром нашої групи і ось зараз — заступником командира з'єднання по політчастині.

Людина скромна, глибокопартійна і принципова, наш замполіт небагатослівний, і партизани більше знали його як сміливого, ініціативного й вимогливого командира, тому, коли Москаленка призначили замполітом, для декого це було несподіванкою. Але, як показав час, Микола Олексійович гідно продовжує справу комісара Руднева.

Після сніданку, прихопивши наказ на марш і робочу карту, я рушив до командира. Петро Петрович сидів біля своєї «стратегічної» і, слухаючи Юркіна, який доповідав розвідзведення, робив на карті якісь помітки. Трохи віддалік сидів Москаленко. Підписуючи наказ на марш до Синового, Вершигора вказав на окремі місцевості поблизу Ковеля і Камінь-Каширського.

— Ось вона, бандитська Вандея! — вигукнув і тут же додав: — Підсилиш кавескадрон п'ятою ротою Ларіонова. Скажи Ленкіну, коли зустрине опір, нищити бандитів без жалю!

Замполіт, не поспішаючи підвівся:

— Я, Петре Петровичу, цілком поділяю твою думку, що з бандитами треба боротися і ворогів слід нищити. А от слово «Вандея» мене тривожить...

— Чому? — насторожився Вершигора. — Вандея є Вандея. Оплот монархістів під час французької революції, синонім контрреволюції...

— Та це я знаю, Петровичу. Тут ось що: коли «Вандея», то це значить — навкруги лише вороги Радянської влади, контрреволюціонери, бандерівці. Ми не раз

бачили, чим займаються ці бандити. Бачили спалені села, обгорілі трупи ні в чому не винних людей, яких убили лише за те, що вони — поляки, білоруси або росіяни. Бачили закатованих есбістами українських немовлят, з розтросченими голівками, вина яких лише в тому, що їхній дідусь чи батько був депутатом сільради, а мати дала кухоль води партизанському розвідникові.

Москаленко говорить спокійно, неквапом, наче хоче сам розібратись у цьому складному питанні. Слухаючи його, Вершигора задумано пропускає бороду крізь пальці, час від часу схвально похитує головою.

— Серед наших хлопців немало таких, чиї сім'ї закатували гітлерівці або їхні прихвосні-бандерівці, — продовжує замполіт. — Їх палить жадаба помсти, а ти — «Вандея», ворог. Значить, бий усіх! Усіх палити! І потонула наша слава в крові, пішла з димом пожарищ! Ні, Петровичу, я з цим не згоден. Та і яка це Вандея? Перед війною тут був оплот Компартії Західної України, а з 1941 року діють партизанські загони «Макса», «Крука». В тому ж самому Великому Обзирі, де вчора була сутичка з «Цапом», ще навесні 1940-го організувався колгосп імені Ворошилова, до якого вступило більше половини селян, а з початком війни тут діє партизанський загін Бабича. Сьогодні я розмовляв з деякими мобілізованими бандитами молодими селянами, що були затримані нашими партизанами. Кажуть, що насильно мобілізовані, та й по вчорашньому видно — оунівці місцевим хлопцям не довіряють і навіть не дають їм справжньої зброї. От і виходить: бандерівці б'ють, партизани «б'ють», куди ж бідному дядькові податися?

Петра Петровича збентежили слова замполіта, і ми з Юркіним вийшли, щоб не заважати.

За годину Москаленко приніс до штабу кілька аркушів з таким текстом:

«Два з половиною роки у ворожому тилу наша частина громить гітлерівських окупантів, руйнує їхні комунікації, пускає під укіс ешелони з живою силою і технікою.

Два з половиною роки особовий склад нашої частини підтримує тісний зв'язок з населенням тимчасово окупованих областей, яке всіляко допомагає нам у боротьбі з гітлерівськими загарбниками. Правильне ставлення до мирного населення викликало в народі любов і симпатії до нашої частини. Сьогодні наше завдання — розповісти

народові правду про подвиги нашої доблесної Червоної Армії, яка жене фашистських загарбників на захід, запалюючи в серцях надію на швидке визволення.

Щоб запобігти випадкам порушення наказів 200 і 376 і не знеславити почесного звання народного месника, наказую:

1. Укомплектування обозу вважаю закінченим, тому категорично забороняю брати коней у мирних жителів. У надзвичайних випадках обмін коней проводити лише з дозволу мого помічника по господарчій частині тов. Федчука К. Л. Одночасно зобов'язую їздових покращити догляд кінського поголів'я.

2. Забороняю заготівлю продуктів харчування без відома старости села і дозволу мого помічника по господарству.

3. Категорично забороняю бійцям заходити до хат з метою роздобути горілки та інших продуктів самозаготівель.

4. Виходячи з наказу 376, командири відділень є не лише вихователями бійців, а й несуть повну відповідальність разом з порушниками наказу № 200.

5. Нагадую всьому особовому складові, що в районах, насичених націоналістами, неправильні стосунки з населенням використовуються націоналістами для агітації проти партизанів.

6. Політрукам рот в триденний строк особисто провести бесіду з бійцями, що вступили до в/ч після Карпат, в пояснення наказів 200, 376 і цього наказу і доповісти мені особисто про проведені бесіди.

7. ПНШ по розвідці майору тов. Стрельцову розслідувати кожен випадок порушення наказу й доповісти мені особисто.

8. Відповідальність за виконання наказу покладаю персонально на командирів і політруків підрозділів.

9. Виходячи з наказів 200 і 376, порушники вважатимуться зрадниками Батьківщини і будуть розстріляні.

10. Наказ оголосити всьому особовому складу».

18 січня

Сьогодні в нас дуже відповідальний перехід: маємо подолати активно діючі автомагістраль та залізницю Брест — Ковель і вийти до сіл Кукурики — Рудня, що кілометрів за тридцять на захід від Ковеля. Виступаємо

о 16.00 з тим, щоб до автомагістралі підійти, коли вже добре стемніє. Усі приготування закінчено, зв'язкові по-везли накази до підрозділів, і в штабі незвично тихо. Вася Новиков укладає до скрині наше господарство, Степан Єфремов приліг відпочити і лише в сусідній кімнаті, за перегородкою, С. І. Стрельцов допитує полоненого.

Обстановка складна. Вранці Радінформбюро передало, що війська Ленінградського й Волховського фронтів кілька днів тому перейшли в наступ, прорвали сильно укріплену довготривалу оборону ворога й успішно посуваються вперед, розвиваючи наступ. У нас, на Україні, визволено місто й залізничну станцію Слауту. На черзі Ровно — місто, яке зробив своєю столицею гауляйтер Кох.

Червона Армія жене загарбників з нашої землі, а тим часом націоналісти плутаються під ногами, демагогічними гаслами баламутять людей, проводять «мобілізації».

...Вчора ми вирушили з села Яйно серед білого дня. Йшли дрімучим лісом через урочище «Вовчий ліс», біля «Крукової гори», «Підкриниччя». Назви досить-таки поетичні. А тут ще й фільварок «Забава»! Уже смеркло, коли проминули залізницю Ковель — Камінь-Каширський. Надвечір потягло морозцем, і колона швидко посувалася вперед.

За селом Сошичне почалися заболочені луки, порослі верболозом, потім дорога вийшла на поле. Вдалині зажеврив вогник і ледь помітно на фоні зоряного неба вирізьбився силует дзвіниці в Личині. Підрозділи головної похідної застави минули хутірець на околиці села, місток через рівчак, перші хати... Навкруги тиша й спокій. І враз із дзвіниці застрочив кулемет, розітнув небо пасмами трасуючих куль. Пролунали гвинтівочні постріли. У відповідь затріщали автомати, різко ударила сорокап'ятка. Ойкнув поранений дзвін, і все замовкло. За хвилину «заговорили» автомати, швидко віддаляючись на захід.

Поспішаю в голову колони. На площі, біля церкви — трупи оунівців. Поряд — дерев'яні гвинтівки. Фельдшер І. А. Вишневський перев'язує пораненого в груди бандерівця. Неподалик — тяжко поранений партизан Василь Прокоф'єв.

Командир 5-ї роти Віктор Ларіонов доповідає, що шлях вільний. Ленкін переслідує бандитів, а п'ята рота лишилася «прочесати» село.

— Розумієте, товаришу начштабу, знайшли склад зброї — кілька десятків законсервованих гвинтівок. Є гранати, патрони, а цим «козакам»,— Віктор показує на забитих,— дали дерев'янки! Розправились свої ж, коли вони почали тікати.

Колона рушила далі. В містечку Мильцях бандити намагалися чинити опір, та були знешкоджені автоматним вогнем. Частина кинулась у бік монастиря і зникла, а решта подалася лугом на Соколище. Слідом за втікачами Ленкін увірвався в Синове. Бандерівці вже не чинили опору й розбіглися, хто куди.

Видно, в Мильцях осередок націоналістів. Там вершники захопили великий склад з харчами, одягом. Знайшли телефонні апарати, друкарські машинки й багато паперу. Особливо задоволений Скрипниченко — на складі хлопці виявили метрів із двісті марлі, чимало бинтів, вати, хірургічний інструмент, німецькі ліки.

19 січня

До автостради Брест — Ковель дісталися десь о вісімнадцятій. Розвідники доповіли, що рух припинився години дві тому й колона, виставивши заслони, не спиняючись, пішла далі.

Підрозділи авангарду минули згарища села Пісочне¹, перейшли місток через річку Вижівку й спинилися в лісовому хуторі Осова. До мене підійшов боєць 5-го батальйону:

— Товаришу начштабу! Дозвольте зайти до цієї хати,— хлопець вказав на оселю, що стояла біля дороги, й пояснив:— У сорок першому господиня, баба Явдоха, виходила мене і тижнів зо два переховувала вдома. То дуже добрі люди.

Заходимо на подвір'я. Двері не замкнені. Під образами ледь жевріє лампадка. На покуті — сіно, горнятко з узваром та кутею. Вікна розмальовані хрестами. Нас зустрічає високий, сивий дід, весь у білому. Поряд — маленька зморщена бабуся. Вітаємось. Жінка уважно придивляється, потім сплескує руками й кидається на шию моему супутникові.

— Боже милосердний! Це ти, Васильку?

Пригортаючи хлопця, стара торкається чолом до

¹ Тепер с. Поліське Старовижівського р-ну Волинської обл.

ствола гвинтівки. Переводить погляд на зброю. Враз обличчя міняється, очі холонуть.

— То ти не сам? — жінка киває в мій бік і скрушно схиляє голову.— Пристав до катюг, убивць,— бурмоче.— Ой, Васильку, Васильку! Чого прийшов? Може, й нас, старих, постріляєш? О, це ви, бандити, вмієте! Бавитесь у партизанку, а німців боїтеся. Мирних людей мордуєте. Я вже своє прожила і вас не боюся. То слухайте, коли вже прийшли. Кривда не минеться безкарно. Вступить червоне військо і настане розплата. Люди вбиватимуть вас, як скажених собак. Розірви з ними, хлопче, поки не пізно. А, боїшся, що й тебе закатруплять? Може, й так. Але ліпше вмерти, ніж стати перевертнем, вовкулакою. Ти чуєш? Чуєш, Васильку?..

Дід стояв осторонь і зиркав на нас з-під лоба. Його обличчя перекошилося від люті. Мовчки узяв ціпок, відгорнув жінку рукою і рушив до дверей.

— Іроди! Христопродавці! Геть з мого дому!

Ми не встигли й слова сказати, інстинктивно подалися назад.

В цей критичний момент рипнули двері й зайшов зв'язковий.

— Товарищ начштаба! Колонна подтянулась,— доповів хлопець по-російськи й, запримітивши щось неладне, зупинився в нерішучості. Стояв біля порогу, переступаючи з ноги на ногу.

Старенька перехрестилася. Дід, що було замахнувся, випустив ціпок.

— А то як? — проронив розгублено.— Руські вояки?.. Я думав...

— Партизани! Це ж партизани! — зраділа баба Явдоха.— Ой, Васильку, чом зразу не сказав?..— Заметушилася.— Треба хлопців пригостити. А ну, діду, знайди по чарці!

Отак нас зустріли в тому хуторі. Від чарки, звичайно, ми відмовились. Баба Явдоха понапихала нам у кишені лісових горіхів, загорнула в рушник сало, кілька цибулин. Обійняла кожного й благословила на священне діло.

...Наш провідник (родом з Чевеля) повідомив, що ввечері десь там, в напрямку станції Мизове, пролунало кілька сильних вибухів, і відтоді поїзди не ходять. Тепер там багато солдатів — щось вимірюють, чаклюють біля колії. Люди кажуть, що вибухи — робота партизанів.

Замполіт Москаленко засміявся й нічого не відповів.

Вершигора теж задоволений — станцію подолали без єдиного пострілу.

На хуторах Кримне розвідники затримали десять возів. Дядьки не могли второпати, хто ми такі, й почали проситися:

— Пустіть нас, люди добрі. Бога ради, пустіть! Цілий день на морозі, та й коні потомилися!

Щоб не потрапити в халепу, перелякані їздові уникали будь-якої форми звертання і, взагалі, поводилися, наче дипломати. Та коли дізналися, що ми — радянські партизани і жодної кривди не заподіємо, повеселішали.

З розмови з'ясувалося: бандерівці заставили цих людей перевозити свої групи до села Кукурики, де стоїть банда «Лисого». Оунівський верховода справляє кутю. Назвали пароль і відзив.

Наш маршрут лежав через Кукурики й Рудню. Звідти найкоротший шлях до залізниці Ковель — Холм, яку ми мали подолати. На схід до Ковеля магістраль проходить по відкритій рівнині. На захід від Любомля — кордон з Польщею. Міняти напрямок руху не було сенсу, і ми вирішили розчистити дорогу від бандерівців. Тут же розробили план операції.

До ударної групи увійшли 4-та, 5-та і 9-та роти I-го батальйону, кавескадрон, а також артбатарея. Ця група на чолі з Давидом Бакрадзе має розгромити гарнізон у селі Кукурики.

2-й батальйон П. Л. Кульбаки, рухаючись тим же курсом, повертає від цвинтаря на схід, переправляється мостом через річку Виживку й ударом з півночі розчищає Рудню.

Перегруповуємось, пропускаючи вперед підрозділи, які беруть участь в операції, і колона, не спиняючись, прямує далі.

О 6-й ранку група Бакрадзе з північного й західного боку з громовим «ура» вступила в село. Ударили автомати, долинули вибухи гранат. Бій розгорявся з кожною хвилиною.

В Кукуриках бандерівці почували себе безпечно. Поблизу великих партизанських загонів не було. До того ж неподалік, кілометрах у двадцяти південніше села, в Мацееві¹, стояв німецький гарнізон. Тож оунівці не сподівалися нападу. Основні свої сили ворог сконцентру-

¹ Тепер смт Луків Турійського р-ну Волинської обл.

вав біля школи й намагався чинити опір. Та марно, партизани розгромили їх. Частина бандитів здалася в полон, деякі розбіглися по хатах, інші подалися світ за очі.

Колишню школу бандерівці перетворили в казарму. Там були боеприпаси, продовольство, кілька друкарських машинок, два радіоприймачі, телефонні апарати тощо. З нагоди різдвяних свят отаман «Лисий» влаштував пиятику на своїй квартирі. Стіл був заставлений різними стравами, тут-там валялися пляшки з-під самогону... В скрині хлопці виявили штабні документи.

В селі ми організували надійну кругову оборону. До світанку підрозділи прочесали Кукурики й Рудню.

Вранці ми розібрали трофейні документи. З деяких матеріалів і свідчень полонених дізналися, що в Кукуриках знаходились штаб банди «Лисого», сотня охорони і деякі підрозділи. Тут же було знайдено кілька замаскованих складів зі збіжжям, салом та іншими награбованими в населення продуктами, а також з одягом. Москаленко з Андросовим і Федчуком організували роздачу населенню продуктів та одягу. Люди під'їжджали до складів возами. До вечора було вивезено понад двадцять тонн хліба.

З окремими бандами УПА нам уже доводилось мати справу під час Карпатського рейду на Случі і в Кременецьких лісах.

Зараз на нашому шляху стоїть «західна група», про яку ми, власне, дізналися в Лісограді, у штабі генерала Федорова. Нею верховодить «Рудий», він же «Кайдаш»¹. Йому підпорядковуються провідник Камінь-Каширського округу «Ярослав» (який ще в листопаді минулого року таємно зустрічався з німецьким комендантом Камінь-Каширського), «Назар», «Лисий» зі своїми загонами і ватажок ще однієї банди — «Кліщ» (він же «Сосенко», «Антонюк»).

В УПА верховодять перевірені агенти нацистів. Емісар Бандери на Волині й Поліссі старий агент фашистського абверу Дмитро Клячківський («Савур», «Охрім»)² величає себе «генерал-хорунжим», «командуючим» УПА.

¹ Псевдо Юрія Стельмашука — карного злочинця, що втік з Радянського Союзу до окупованої гітлерівцями Польщі. Після закінчення німецької офіцерської школи та курсів диверсантів був перекинутий фашистами на Волинь у червні 1941 року.

² Карний злочинець, куркуль з Горохівського району на Волині.

Численні банди одержали вказівку розгортати в радянському тилу підривну роботу. Крім верховодів ОУН, в безпосередній контакт з поліцією безпеки вступають також керівники місцевих націоналістичних груп. Оунівські організації одержують від підрозділів вермахту зброю, різне спорядження, медикаменти, заготовляють продовольство. Одне слово, готуються до нових терактів.

Про це йдеться і в перехопленій нами директиві «Клима Савура», а також у наказі № 3 «господарчого відділу УПА» за 2 травня 1943 року про «створення запасу виживлення» — сухарів, картоплі, м'яса, сала, масла, борошна, крупи, гороху та інших продуктів.

Ці дані мають значення не лише для нашої боротьби в тилу ворога. Доки опергрупа розбере документи, допитає усіх полонених, а І. Я. Юркін та С. І. Стрельцов узагальнять одержані відомості, Вершигора готує радіограму Строкачу про обстановку.

ЗШИТОК ШОСТИЯ.

ВОЛИНЬ

(
20 січня

Вчора надвечір мороз послабшав і завихорилась хуга. Коні весело біжать засніженою дорогою. В лісі тихо, лише чути, як у верхів'яттях дерев завиває вітер. Він заколисує втомлених бійців, і хлопці дрімають у санях. Пропускаю повз себе колону, нагадую командирам про пильність — в будь-яку хвилину можемо натрапити на ворожу засідку.

За хутором Чаполоси ліс скінчився. На полі задув холодний північно-східний вітер і прогнав сон.

Спинилися в Підгородному. Попереду — битий шлях і активно діюча залізниця Ковель — Холм. Д. Ф. Скрипниченко перевіряє готовність медперсоналу. Не виключено, що нам доведеться вступити в бій. З'являється комбат-3 Брайко. Він доповідає, що переїзд вільний. Заслони вже на місцях. Підрозділи головної похідної застави рушили за маршрутом.

Квапимось якнайшвидше подолати залізницю. Мій помічник Єфремов іде з ротами авангарду. Вершигора лишився на переїзді й підганяє їздових. Прислухаюся.

Пориви вітру доносять з боку Любомля перестук коліс. Сумніву немає — це поїзд. Паровоз, рухаючись на підйом, розітнув світлом прожекторів густу пітьму. Два яскраво-жовті стовпи, розсіюючись, потонули в небі. Хлопці підганяють коней. Там, звідки наближається поїзд, колія замінована, але вибуху чомусь немає. Як довго тягнуться хвилини очікування!

Нарешті, глухий, протяжний гуркіт сколихнув землю. Ударили бронейки і у відповідь — злива кулеметного вогню. Ешелон спинився за пагорбом, і ворожі кулі бджолиним роєм задзижчали над переїздом, не завдаючи нам шкоди.

Я підійшов до Вершигори:

— Ешелон важливий, бо охорона дуже сильна.

Прибіг зв'язковий 3-го батальйону:

— Товаришу командир! Вибухом рознесло дві платформи з баластом. Паровоз підбили з протитанкової рушниці. Рота веде бій з охороною.

— З чим ешелон?

— Мабуть, з худобою. Там піднявся страшенний рев.

— Багато вагонів?

— П'ятнадцять-двадцять, не більше.

— Дивна річ, — знизав плечима Вершигора. — Німці не возять худобу із заходу на схід. Тут щось не те.

— А які вагони? — уточнюю.

— Вагони? — хлопець на мить задумався. — Класні.

Це точно.

— Так от, передай Устенку: охорону знищити, ешелон захопити, — наказав командир.

Лейтенант Устенко послав двох партизанів — Сашка Лукашенка й Васю Коробка — підірвати паровоз. Мінери, ризикуючи життям, підповзли під зливою куль до рейок, заклали міни і відійшли на безпечну відстань. Як тільки пролунав вибух, 2-а рота кинулась в атаку. Полум'я пожежі освітіло місцевість, тріскотняву автоматів перекрили вибухи гранат. Бійці вдерлися на площадки вагонів, у яких їхали з Німеччини на фронт відпустники. Гітлерівці відкрили шалений вогонь. Рота Устенка відступила й залягла неподалік насипу. Фашисти залишили вагони і зайняли оборону на північ від залізниці.

Підрозділ за підрозділом колона долала переїзд. Вершигора покликав капітана Шумейка, що саме проходить зі своїми хлопцями, й наказав усім 5-м батальйоном ударити по ворогові. Однак бійці розгубилися й галопом

помчали далі. Затримався лише командир І-ї роти Тюпов з десятком партизанів.

Спиняємо глухівчан. П. Л. Кульбака розділив 2-й батальйон на дві групи і повів їх на завдання. Рота під командуванням майора Мороза й політрука Тимчена ударила у фланг гітлерівцям. Старший лейтенант Курский і політрук Єкімов з бійцями атакували ешелон. Короткий, запеклий бій закінчився повним розгромом ворога. Було знищено близько трьохсот гітлерівців, решта розбіглася по полю між селами Скиби й Підгородне.

Автоматники привели двох полонених. Вони показали, що в поїзді поверталися з відпустки близько 600 офіцерів і унтер-офіцерів вермахту.

Тим часом до німців підійшло підкріплення — ешелон з боку Ковеля. Хлопці ударили з сорокап'ятки. Снарядом пошкодило котел, і паровоз вийшов з ладу. Вдруге вступати у бій не було сенсу. Вершигора наказав знімати заслони.

В сутичці з ворогом ми зазнали втрат. Загинули Федір Деленок і Степан Пархоменко — хлопці, які, по суті, й вирости в загоні. Поранило Павла Бондаренка, Павла Лозка й політрука роти 3-го батальйону Івана Олексійовича Корбута.

В Любомлі й на станції Руда злітають у небо (ракети — мабуть, гітлерівці сигналізують ешелонам про небезпеку. Ми з Вершигорою наздоганяємо колону і влаштуємося в санях Петра Петровича. Після пронизливого вітру тут тепло й затишно.

Проминули хуторець Селище. Далі мав бути ліс, та його щось не видно — ідемо чистим полем. Невже заблукали? Біля греблі хотіли повернути назад, коли з п'ятьми виринає постать вартового. Подумали, що це наш «маяк». І раптом:

— Стій! Кличка?

— Свої, друже, свої! — скочив я на ноги і підійшов ближче. — Хіба не бачиш, хто їде! — показав на Вершигору, який поважно сидів у санях, погладжуючи бороду.

Видно, наша впевненість заспокоїла вартового. Невдовзі з'ясувалося, що ми таки збилися з маршруту й потрапили в село Машів. Викликаємо старшого на заставі. Він одержує наказ провести нас до села Радехів.

Прийнявши партизанів за своїх, оунівець сумлінно виконав розпорядження. В Радехові нам дали нового проводиря. З ним дісталися до села Чмнкос.

Ми випередили колону. Вона лише наближалася й на хуторах під лісом, біля села Пустинка, точилася перестрілка. Заходимо до приміщення колишньої сільради. Там нарада — місцева «бойвка» вирішує, як бути.

Вловивши нитку бесіди, Петро Петрович заявив:

— Наступають радянські військові частини. Щоб уникнути зайвих втрат, провід розіслав директиву пропускати Червону Армію. Чому ви дотепер не виконали розпорядження?

Дядьки мовчки розглядали Вершигору, його бороду, наші автомати й схвально кивали головами. Насильно мобілізовані в УПА, ці прості, далекі від політики селяни воювати не хотіли і, склавши зброю, охоче розійшлися по хатах. Вступила колона. Ми рушили далі.

...Село Мосир із сходу на захід тягнеться вулицею кілометрів зо три завдовжки. Навкруги — заболочені луки, порослі рідкими кущами верболозу, а далі темною стіною стоїть ліс.

Аж сюди докотилося з Пустинки відлуння бою, і люди були злякані, насторожені. Та коли ми вступили в село, настрої перемінився. На вулиці з'явилися святково вдягнені дівчата. Їхні обличчя сяяли усмішками. Ударили в церкві дзвони, партизанів визнали за своїх, за червоноармійців!

Ще в Кукуриках ми намітили кількадечну стоянку в районі Мосира. В обозі було понад двадцять пораних бійців і командирів. Цим людям конче потрібен спокій, і Скрипниченко наполягав на тому, щоб зупинитися в Синовому, але зробити це не дозволяла обстановка. Наші сподівання справдились — трапилась, нарешті, «глухомань», як каже Борода, і можна перепочити. Великих гарнізонів поблизу немає, а ми знаходимось за 20 — 25 кілометрів від активно діючих залізниць Ковель — Холм, Ковель — Володимир-Волинський і Володимир-Волинський — Замостя та однойменних шляхів, а також від автодороги Замостя — Володимир-Волинський — Луцьк.

Опергрупа на чолі з Юркіним розібрала й систематизувала трофейні матеріали, і мій помічник по розвідці майор Стрельцов дещо приніс у штаб з'єднання.

Виявляється, територію, на якій ми зупинилися, контролює банда «Кліща». Донедавна тут був його «постій».

Оунівці спішно готуються до підривних дій у тилу Червоної Армії. Фіктивному «антинімецькому підпіллю»

фашисти передають продовольчі склади, зброю, боеприпаси.

Ряд «офіційних» програмних та організаційних документів розкривають ідеологічні засади ОУН, які власне, майже нічим не відрізняються від ідеології фашизму. До речі, цього не заперечують і самі націоналістичні верховоди, на кожному кроці підкреслюючи, що ідейні постулати буржуазно-націоналістичних теоретиків дуже близькі до німецького націонал-соціалізму та італійського фашизму.

Спираючись на расистську ідеологію нацизму, керівники ОУН всіляко пропагують у своїх «наукових» працях фашистські засади керівництва. Вони широко розрекламували так званий «провідницький, або фюрерпринцип», чи ще інакше — засади вождизму, беззастережної підпорядкованості всіх членів організації «вождеві» ОУН. До речі, організація не вимагає від «вождя» якоїсь відповідальності, звітування за його рішення. Таким чином, той чи інший провідник має необмежені права, в тому числі карати на смерть підлеглих йому учасників, оскільки перебуває поза межами контролю власної організації.

З розповідей захоплених нами «бойовиків» ми уже знаємо, до яких зловживань призводить у бандерівців практика оунівського самосуду. «Присуд смерті», «вішати на першій гілляці» — улюблені слова жовто-блакитних перевертнів, а свавілля й терор, схвалені «Великим Збором», є засобами судочинства «зверхників».

Серед паперів — «Короткий популярний виклад ідеології і політики українського націоналізму», виданий референтурою пропаганди головного проводу ОУН. Кожен рядок цього документа просякнутий зневагою до інших народів, людиноненависництвом, патологічним націоналізмом.

Під руками чимало документів які показують класову суть націоналізму, фальшивість закликів української буржуазії до «самостійності». Гортаючи сторінки, робимо виписки для пропагандистської і виховної роботи серед місцевого населення, підбираємо факти, які викривають намагання націоналістів використати революційно настроєних селян, що ненавидять окупантів, у своїх брудних цілях — зтягти їх у банди начебто для боротьби з фашизмом, а насправді змусити боротися проти партизанів і мирного населення. От для чого потрібна німцям уся ця комедія з оунівським «підпіллям»!

Та бандитські верховоди і не думали розгортати боротьбу проти окупантів. Вони відкрито співробітничали з німцями, пропагуючи тезу, що для України «ворогом номер один» є Москва.

За вказівкою фашистського командування перед націоналістичними бандами було поставлене завдання — ізолювати в лісових масивах північно-західної частини України і південного заходу Білорусії зосереджені там влітку 1943 року великі партизанські сили і не допустити їх виходу на територію, де знаходились важливі комунікації гітлерівської армії. Однак при першому ж натискові цей заслон розвалився. Наше з'єднання, а також партизани М. І. Наумова, В. А. Бегми та інших формувань, вдало маневруючи, завдавали ворогові відчутних ударів і водночас громили оунівські банди.

В тому ж році бандерівські зграї УПА провели ряд каральних акцій, спрямованих проти мирних жителів, які, за даними СБ, нелояльно ставились до ОУН. Внаслідок цього було спалено десятки населених пунктів разом з жителями. На Волині верховода західної групи УПА «Рудий» (Стельмашук) знищив зі своїми горлорізами близько 15 тисяч поляків. Там же бандити ліквідували кілька тисяч мирних жителів села Кортеліси, 450 мешканців у селі Дермань на Ровенщині, сотні стариків жінок і дітей в інших селах і містечках. Масові вбивства людей стали буденною «роботою» оунівських бандитів.

Нещодавно на Волинь прибув для інструктажу своїх поплічників сам «головнокомандуючий» УПА Клим Савур. У нас є відомості, що він провів нараду десь у районі села Стара Гута. Цікава деталь: цей вовкулака з більмом на оці ходить у німецькому мундирі в супроводі здоровенних башибузуків, видно, боїться, щоб «однодумці» не всадили йому ножа у спину.

Тепер у зв'язку з наказом Бандери про перехід загонів УПА в підпілля для диверсій в тилу радянських військ і тероризування місцевого населення, перед нами постало питання: як бути з оунівцями? Тут Вершигора не вагається — банду «Кліща» треба розгромити, бази знищити, а його викрити як пособника окупантів. Це буде нашим вкладом у ліквідацію залишків підпілля на визволеній території.

Однак, включившись в активну боротьбу проти оунівських підрозділів, ми не повинні забувати про те, що в складі банд є люди, обдурені націоналістичною брехнею.

Вони вже прозрівають і тверезо оцінюють ганебність своїх вчинків. Тому ми повинні діяти з особливою обережністю.

Чи не про це писав у своєму листі до Вершигори Олександр Довженко? Листа він передав у червні 1943 року через кінооператора Вакара. Але трапилось так, що лист розминувся з адресатом — Петро Петрович був у Москві, й Борис Вакар показав мені послання. Я не втримався й переписав. Сьогодні прочитав знову ці незабутні сторінки.

Посилаючи гарячий привіт і побажання, «щоб скінчилася скоріше війна, щоб повернутися до студії і по-новому розпочати будувати нашу культуру, нашу кінематографію і господарство», Довженко шкодує: «Не один раз сам думав і просився полетіти до Вас, та не доженуть уже Вас, Вершигоро, мої коні» — і звертається з проханням:

«Пишіть, як можна більше пишіть... Факти забуваються... Описуйте соціальні явища, характери... Хай пишуть партизани. Навіть їх заохочуйте... А що, коли внаслідок Вашого отакого щоденника народиться книга про народ український у боротьбі за життя? З показом героїки, могутніх характерів, талантів воєнних, пристрастей людських, високих бойових піднесень, розмаху великості душевної...

Будьте мудрими і людяними, як би не було це важко за Ваших обставин. Може, у цьому й полягає найвищий смисл Вашої історичної ролі — бути бездоганними месниками і страшними ворогами ворогів Батьківщини, нищити окупантів, і глибоко тонкими, проникливими психологами, і бути лікарями душевних і розумових каліцтв, що упали на наших чаєнят при битому шляху, і тонкими хірургами...

Кров нашого народу кричить і вимагає світового екрана. Хай дивиться світ, як умирають за нього наші люди! Хай плаче над умираючими партизанами, селянами, дітьми, жінками! Хай ненавидить презренну кров ворога — вішателю, убивці! Хай дивиться на наші жертовні пожари, на всю Україну, окривавлену матір нашу в огні й стражданні, на щедрих на кров і жертви дітей її збройних!

Ваш О. Довженко. 1943 р.»

Саме так: «Бути бездоганними месниками і... лікарями душевних і розумових каліцтв». А коли йдеться про лікування, всілякі сумніви зайві.

Здається, в Петра Петровича є ще одна причина, яка спонукає його затриматись у Мосирі — потреба розвідника знати про ворога якнайбільше.

21 січня

Сьогодні вранці К. Л. Федчук повідомив, що у Владинополі¹ бандерівці обстріляли наших господарників, які поїхали шукати металеві бочки для дезкамер.

По тривозі підняли 2-й батальйон. Партизани з ходу вступили у село. Рогорівся жорстокий бій. Бандити запекло оборонялися, та коли їх оточили з трьох боків, почалась паніка. Оунівці залишили вбитих і поранених і подалися на Ставочок та Олеськ. П. Л. Кульбака захопив сім станкових кулеметів, багато зброї, боеприпасів. У бою поранило Адама Ярошенка й Митрофана Халжа.

Полонені показали, що в селі стояв «курінь» «Богуна» із зграї «Кліща». Вирішили перемістити у Владинополі підрозділи 2-го і 3-го батальйонів, а в Пустинці розквартирувати 4-й батальйон І. Г. Токаря.

На ближніх хуторах лунають поодинокі постріли. Навколо никають банди, й наші підрозділи змушені вести розвідку в усіх напрямках. Одна з розвідгруп (13 бійців на чолі з лейтенантом Савченком) зіткнулася в селі Ставочок з незвичними бандерівцями.

Виконавши бойове завдання, хлопці поверталися з Заглинок². Проминули Олеськ і вийшли до шляху Овлочин — Чмикос. Тут помітили колону незнайомих людей, що рухалась від Овлочина до Ставочка. Григорій Савченко розділив бійців на дві групи. Одну розмістив у порослій кущами канаві неподалік дороги, а сам з Павлом Новиковим, Васею Сутуліним і Василем Олексійовичем Ільїним зайняв оборону біля роздоріжжя в будинку старости.

Метрів за двісті до того місця колона спинилася, вперед рушили чотири розвідники. Хлопці підпустили їх до самого подвір'я і там обеззброїли. Розвідники прийняли партизанів за бандерівців і стали протестувати. Вони назвали себе бійцями вірменської «сотні» капітана «Серго».

Тим часом в колоні, що очікувала розвідників, захвилювалися. Вірмени розгорнулися у бойові порядки і, при-

¹ Тепер с. Ладинь Любомльського р-ну Волинської обл.

² Тепер с. Глинянка Любомльського р-ну Волинської обл.

криваючись кулеметним вогнем, пішли в наступ. Партизани ударили з фронту й флангу. Спалахнув бій.

Щоб марно не проливати кров, лейтенант послав до вірменів одного з затриманих розвідників з наказом припинити опір і скласти зброю. Розпорядження Савченка було виконано.

Надвечір комбат-3 П. О. Брайко разом з командиром «сотні» і ще двома вірменами приїхав до штабу. Тоді й з'ясувалося, за яких скрутних обставин ці люди потрапили до оунівської банди.

В групі — тридцять три чоловіка, в основному командири й політпрацівники 317-ї стрілецької дивізії. Влітку 1942 року під Харковом потрапили в оточення і опинилися в німецькому полоні. Потім — пересильні табори, голод, знущання есесівців і, нарешті, — Янівський табір («Цитадель») у Львові. Тут полонених розділили за національностями в окремі сектори, обгороджені колючим дротом, з сторожовими вишками. Невдовзі почалося вербування до вірменського легіону. Та, незважаючи на погрози, однополчани відмовлялися від пропозицій агітаторів і гуртувалися навколо партійного ядра.

Восени 1942 року найбільш стійких полонених вивезли з табору на роботи. Так вони опинилися на станції Селець Завоне, серед лісу. Раніше там, у бараках, жили євреї з сіл Пархач і Селець Більський¹. Цих нещасних людей розстріляли, і «гуманний» комендант табору видав їхне взуття полоненим. Ті працювали на важких лісових роботах. Каторжна праця забирала останні сили. Від остаточного виснаження і смерті могла врятувати лише втеча.

Допоміг випадок. Взимку гітлерівці мобілізували на вивозку лісу місцевих селян, на чолі з якимсь Василем Петровичем, начебто бургомістром Кристинополя. Той досить швидко зійшовся з полоненими, назвався партизаном і через кілька днів допоміг організувати втечу. Якийсь час хлопці сиділи в лісовій криївці, а потім потрапили до загону «Сосенка». Так виникла «сотня» капітана «Серго».

Помічник «Кліща» «Брова» запевняв вірменів, що УПА веде збройну боротьбу проти німців, та шила в мішку не заховаєш. Не було випадку, щоб бандитська зграя перешкодила фашистам вивозити українських юна-

¹ Тепер села Межиріччя і Селець Сокальського р-ну Львівської обл.

ків і дівчат на каторжні роботи до Німеччини, щоб громила військові бази, проводила диверсії.

Вірменів вражала жорстокість, з якою націоналістичні формування розправляються з мирним населенням, що не хоче підтримувати їх.

Так, влітку 1943 року есбісти «Чумака» поблизу села Колона закатували радянських активістів з навколишніх населених пунктів. Та сама банда неподалік руїн Новозагорівського монастиря порубала велику групу хуторян з Горохівки, серед яких були й немовлята. Бачили на власні очі згарища польських сіл і порізаних бандерівцями жінок і дітей. Чули, що «Кліщ» зустрічається з Володимир-Волинським гебітскомісаром.

Усе це давало поживу для роздумів. «Кліщ», безперечно, співробітничав з німцями, а німці допомагають оунівцям поповнювати свої банди за рахунок військово-полонених.

Але навіщо націоналістам таке іноплеменне формування, як вірменське? Висновок один — для пропагандистських цілей. Хочуть мерзотники залякати населення «масштабністю» свого «руху», придушити усенародний опір німецько-фашистським окупантам.

Ми довго радились, як бути з вірменами, і врешті-решт вирішили дати їм змогу змити кров'ю свою вину перед Батьківщиною. Поповнення розподілили в підрозділи по кілька чоловік, «закріпивши» за ними наших контррозвідників.

... Виявилось, що бочки для дезкамер — у нас під носом, в самому Мосирі. Крім бочок з пальним, бійці 4-ї роти О. П. Тютерева знайшли добре замаскований склад із снарядами, мінометами, запасними частинами до станкових кулеметів. До того ж натрапили хлопці на мило. Його більше центнера! В наших умовах це скарб, який за цінністю не уступає боеприпасам.

22 січня

За даними розвідки, в районі Ковель — Мацеїв — Любомль — Володимир-Волинський зосереджено до 15 тисяч гітлерівців, завдання яких — боротьба з партизанами. Та поки що ворог не виявляє активності.

Доки затишшя, вирішили зайнятися зміцненням з'єднання, піднести його боездатність на вищий ступінь. За цих кілька тижнів рейду стало ясно: час уже пере-

осмислити партизанську тактику, повніше використати багатющу спадщину Ковпака, а також наші бойові традиції.

Після Карпат, у вересні минулого року, Сидір Артемович зробив висновок, що основна тактична одиниця — партизанська рота — повинна налічувати до 120—150 чоловік. Інакше для виконання завдань необхідно створювати ударні групи. Свого часу ми укрупнили підрозділи, але багато людей з різних причин відправлено на Велику землю, тож чисельність особового складу рот знову зменшилась. Ми довго міркували і, зрештою, вирішили розформувати Олевський загін, щоб поповнити за його рахунок роти інших батальйонів.

Вибір випав на олевців не лише тому, що їх район визволила Червона Армія, і загін недоцільно зберігати як окрему одиницю. Попутно розв'яжеться проблема кількісного співвідношення бувалих бійців і новачків у цьому підрозділі. Олевці прекрасно справлялися з розвідкою, але тепер, коли ми перейшли до наступальних операцій, 5-й батальйон уже двічі зриває бойові завдання: під час штурму міста Століна і нещодавно, на переїзді. А попереду — тяжкі випробування, й не виключено, що підрозділам доведеться діяти окремо.

Згідно з наказом про розформування проведено окремі переміщення. Командний склад загону використано в батальйонах на відповідальних посадах. Розвідку в повному складі передано в ескадрон. Командир розвідки Спінулов призначений командиром розвідроты 3-го батальйону. Ф. І. Бочковський очолив розвідзвезд 9-ї роти. Мінери з вибухівкою, транспортом і озброєнням увійшли до групи мінерів з'єднання. Комбата-5 М. Г. Шумейка призначено комісаром 4-го батальйону, старшого лейтенанта А. К. Цимбала — комісаром 3-го батальйону, начштабу І. І. Акіменкова — політруком ескадрону. Надю Циганко — секретарем комітету ЛКСМУ в 3-й батальйон, С. А. Хвощевського включено в опергрупу.

Крім того, для піднесення боездатності з'єднання видано спеціальний наказ про вимоги, які ставить Бойовий устав піхоти РСЧА перед бійцем і командиром в перебігу сучасного бою.

В цьому наказі, зокрема, наголошується:

1. Командирам всіх ступенів вивчити БУП-1942 і діяти згідно з уставом, виходячи з обстановки.

2. Нагадати всьому бойовому складу, що наказ по В/Ч 00117 про відповідальність молодшого командира за вчинки підлеглих лишається в силі. Від сьогодні ввести в дію армійські взаємовідносини рядового, сержантсько-го й офіцерського складу.

3. Всьому особовому складу нещадно боротися з панікерами і боягузами. Боягузство й панікерство в бою — зрада Батьківщині. В бою рівнятися лише на передніх...

В підрозділах пройшли відкриті партійні збори, на яких було роз'яснено цей наказ. Партизани цілком підтримали рішення про розформування 5-го батальйону й укрупнення підрозділів.

24 січня

Після морозів два дні періщив дощ впереміш з мокрим снігом. Поля почорніли, дорога, як-то кажуть — ні возом, ні саньми. Лише вчора погода перемінилася на краще. Хоч іноді, правда, накрапає, проте визирає сонце.

Над селом раз у раз пролітають літаки Ю-52 і М-323. Видно, тут пролягає повітряна траса. Коли хмарність більша, машини опускаються досить низько; тоді хлопці відкривають вогонь. Цю безладну стрілянину довелось заборонити — шкода патронів. Натомість із старих коліс влаштували турелі, поставили досвідчених кулеметників і видали бронебійно-запалювальні кулі.

Деякі машини під час обстрілу набирали висоту, інші льотчики форсували роботу двигунів і за літаком з'являвся димовий хвіст. Лунало «ура», але щоразу з'ясовувалось, що радіти нема чого, бо ворог летів далі.

Аж ось сьогодні, в другій половині дня, помічник командира розвідроти лейтенант Семчонок кулеметною чергою прошив «юнкерса» і той, тягнучи за собою чорний шлейф диму, пішов на зниження.

Льотчик посадив літак на полі, екіпаж узяв зброю і кинувся тікати в напрямку лісу через хутірець, де була наша застава. Хлопці захопили гітлерівців у полон.

На місце посадки з села прибігли партизани й почали викидати з палаючого літака вантаж. З хвилини на хвилину машина могла вибухнути. Кулеметник кавескадрону Павло Приходько встиг вихопити з полум'я великий ящик. Там були круглі коробки з пресованого картону, наповнені темнокоричневою масою.

— Крем до взуття,— скрушно мовив хлопець і, прихопивши дві баночки для сестри Катрусі, покинув трофей. Невдовзі нагодилася дівчина, й Павло вручив подарунок:

— Бери, чоботи чиститимеш.

Як з'ясувалося, в банках був не крем, а шоколад. Його вмиті розібрали хлопці.

Партизани встигли врятувати дві тонни патронів. Все інше згоріло разом з літаком.

Екіпаж має чималий досвід бойової роботи. Крім стрільця-радиста, всі нагороджені залізними хрестами й медалями, дістали відзнаки за Крим і Судети. В командира знайшли латунну платівку, на якій викарбувано «Ковпак». З'ясувалося, що повітряний пірат бомбив у січні 1943 року село Ляховичі й спіймав кулю над Князь-Озером. По виході з госпіталю він замовив ювеліру цей «сувенір» з партизанської кулі.

Авіагрупа, до якої належить збитий нами екіпаж, базується на аеродромі в Бяла Подляска в Польщі, й літає на Мінськ, Бобруйськ, Львів, Вінницю, Одесу, Ригу. В групі — чотири ескадрильї літаків М-323.

Полонених направили для допиту до майора Юркіна. Думаю, їх показання зацікавлять Велику землю.

...Розвідка доповіла, що окремі ділянки залізниці Ковель — Володимир-Волинський — Холм, контроль за якими німці довірили націоналістам, охороняються слабо. Гітлерівці тримають гарнізони лише на станціях і на деяких переїздах мають дзоти. У зв'язку з цим вчора ми вирядили 9-ту роту Бакрадзе на перегін Турійськ — Бобли з завданням влаштувати засідку в лісочку на північ від села Обенижі, захопити і знищити ворожий ешелон. На колії поставили 5—6 мін уповільненої дії терміном 5 — 10 діб. Бакрадзе тримає засідку до розгрому першого ешелону й не пізніше шостої години ранку переходить на шлях Ковель — Володимир, в лісок, на північ від села Блаженик.

З таким же завданням виручила 5-та рота В. Ларіонова на перегін Володимир — Устилуг, в район села П'ятидні.

Протягом ночі залізницею не пройшов жоден ешелон. Поставивши на колії міни уповільненої дії, обидві роти перебралися на шосе.

Бійці Ларіонова підбили п'ять вантажок з причепами, що їхали з Луцька на Грубешів. Крім запасних бочок з

бензином, в машинах не було нічого. Спаливши транспорт і знищивши два десятки гітлерівців, які супроводжували колону, 5-та рота висадила в повітря двадцятиметровий залізничний міст і без втрат вернулася в Мосир.

Бакрадзе пощастило більше. На місці засідки партизани розібрали настил мосту через річку Тур'ю. Коли розвиднилось, від Ковеля з'явилося п'ять вантажок з піхотою і два легкові автомобілі. Вони зупинилися біля зруйнованого мосту. Порадившись, гітлерівці почали переправляти транспорт по кризі. Як тільки машини опинилися на західному березі, бійці ударили по ворогові з кулеметів і автоматів.

За півгодини з фашистами було покінчено. Машини згоріли. Бакрадзе захопив чотирьох полонених, штабні документи, дві друкарські машинки, кулемет, автомати й пістолети. П'ятдесят гітлерівців було знищено, решта втекла до залізниці.

Під час бою поранило в передпліччя партизана Н. Д. Потапчука і, що значно гірше, контузило вибухом гранати. Його помістили в госпіталь.

До речі, в Д. Ф. Скрипниченка, як завжди, повно народу. Люди приїздять з навколишніх сіл за 30 — 40 кілометрів. Крім амбулаторного прийому, в Мосирі діє своєрідний стаціонар для небезпечно хворих і тяжко поранених місцевих жителів.

Десь на другий день нашого перебування в селі до санчастини привезли середнього віку дядька, пораненого в ногу ще на початку війни. Андрію Івановичу (так звати селянина) страшенно дошкуляло пошкоджене коліно. До яких лише лікарів не звертався в Любомлі, Мацеєві, Володимир-Волинському — ніхто не міг зарадити лихові.

Хірург Скрипниченко оглянув ногу, похитав головою і тут же приступив до операції. Після цього Андрію Івановичу стало легше. Зник біль, і він уже ходить, спираючись на милиці.

За час стоянки в Мосирі проведені різні організаційні заходи й поповнено комуністами парткомісію з'єднання. Так, замість, відправлених у тил П. М. Воронька, Ф. Д. Матюшенка й П. С. Дорошенка членами комісії призначено М. Андросова, П. Л. Кульбаку й І. Г. Токаря.

Завершено перестановку серед командного складу. Для використання на відповідних посадах направлено в 2-й батальйон А. М. Линьова, П. О. Хабарова, Ф. С. Лукіна, П. І. Коробця; в третій — С. С. Матяша й М. Т. Леп-

ського. С. А. Хвощевського призначено заступником комбата-3 по розвідці.

Багато уваги ми приділяємо підвищенню бойової майстерності командирів батальйонів і рот відповідно до основних положень бойового уставу піхоти.

Влітку 1943 року наш вихід з Карпат довів, що можемо діяти окремими групами, але тоді ми йшли на Полісся, уникаючи бою. Не виключено, що й тепер у Прикарпатті доведеться воювати побатальйонно, тільки завдання в нас інше — громити ворога. Тому Борода хоче дати змогу командирам підрозділів провести ще кілька самостійних операцій. З цією метою видано наказ, в якому ставиться завдання комбату-4 І. Г. Токарю.

Сьогодні о 17.00 його батальйон у повному складі рушає з Пустинки, йде через Мосир в район хутора Турівка й розвідує залізничний переїзд біля села Тростянка. Завтра, 25 січня, перебирається за заздалегідь визначеним маршрутом до Будятич і там в ніч з 25 на 26 січня влаштовує засідку на залізниці Володимир-Волинський — Сокаль. Знищує ешелон, мінує колію і переміщається в район Порицьк — Грушів — Завидів.

Крім того, перед батальйоном стоїть завдання вести розвідку на південь від Порицька, розвідати охорону й режим кордону «дистрикту Галичина», наявність формувань УПА, ворожих гарнізонів.

26 січня

Цілу ніч падав лапатий сніг. Товстим, м'яким килимом він укryw солом'яні стріхи осель, навколишні луки й смарагдову зелень озимини. Досвіта притиснув морозець, і сонце освітило незайману білину.

Хлопці радіють. Сніг — це санна дорога, а отже й величезна економія сил на марші.

В штабі людно. Готуємось до виходу з Мосира, а заодно й до нової операції.

Вночі повернувся до нас колишній бандерівець К., якого ми взяли в полон і кілька днів тому відпустили додому. Він сповістив, що «Кліщ» зосередив свою зграю в Свинаринському лісі, де побудовані укріплені табори, та в навколишніх селах Оса, Буди-Осівські, Вовчак, Домінопіль¹. Сам отаман з штабом, сотнею охорони й штабними підрозділами стоїть у селі Ревушки.

¹ Тепер с. Дубоострівка Волинської обл.

А. П. Землянко й помічник командира розвідроті лейтенант Семчонок, які вранці повернулися з розвідки, підтвердили достовірність інформації К.

Той факт, що колишній оунівець вирішив допомогти нам у ліквідації бандерівської зграї, не здивував нікого. Багато хто з рядових «бойовиків» уже зрозумів, куди веде їх провідна верхівка ОУН, і зробив для себе висновки. Є в цьому заслуга й партизанських агітаторів. Та, мабуть, найбільшу роль відіграють наші бойові дії проти фашистів. Одне діло розводити демагогію про «соборну» й «самостійну» Україну, допомагаючи гітлерівцям грабувати населення, лупити контингент, пускати невинну кров, і зовсім інше — не шкодуючи життя, боротися з ворогом.

А тут ще й диверсії наших хлопців. Чутки про знищення біля Підгородного ешелону з гітлерівськими відпускниками, про спалені Бакрадзе й Ларіоновим автомашини з фашистськими солдатами рознеслися далеко по навколишніх селах.

Люди, обдурені націоналістичною брехнею, прозрівають, стають нашими помічниками. Так само й полонені — охоче розповідають все, що знають. Учора, наприклад, П. О. Брайко за допомогою колишніх бандерівців і населення виявив у Владинополі¹ великий склад боеприпасів. Там знайшли полковий і п'ять батальйонних мінометів п'ятнадцять станкових і три ручних кулеметів, близько півтори тисячі мін і снарядів, п'ятдесят кулеметних стрічок і багато різного військового майна, яке націоналісти одержали від гітлерівців.

А ось тепер — розвіддані про місце розташування банди «Кліща». Порадившись, вирішили одним ударом розгромити це досить сильне угруповання.

Наказом передбачається марш-кидок на 35 кілометрів до села Чорний Ліс. Звідтіля 2-й батальйон рушає далі, розчищає від націоналістів село Оса і, розвиваючи наступ, займає Буди-Осівські. Там стає на дньовку. 1-й батальйон рухається через Загатку — Тур'я на Ревушки — Вовчок, визволяє ці села й розташовується разом із штабом з'єднання та його підрозділами. 3-й батальйон від села Тур'я прямує правим берегом однойменної ріки до Домінополя, ударом з заходу вибиває бандерівців і, перекривши дорогу на південь, відрізає «Кліщу» шлях до втечі. Артбатарея займає вогневі позиції в кілометрі на захід

¹ Тепер с. Пустинка Любомльського р-ну Волинської обл.

від Ревушок і в разі потреби підтримує наші підрозділи в селах Оса, Буди-Осівські, Ревушки, Вовчок, Домінопіль.

Виклик вогню — червона ракета в zenit і біла настильна в напрямку цілі. В районі артбатареї — наш КП. Початок операції — шоста ранку.

· 27 січня

Вчора о 16.00 вирушили з Мосира. Ще завидна минули порослий кущами луг, узлісся й хутір Янин Бір. Коли смеркло, увійшли до села Ставки. Незважаючи на пізній час, на вулицях було людно. Нас радо зустріли місцеві жителі.

Далі, аж до Руди, дорога йде хуторами. Розкидані по полю хатки зачалися в тривожному чеканні. Ні звуку, ні вогника. Пустка.

Уже за північ наблизились до залізниці. Обози почали втягуватися в хутір Великий, коли на переїзді спалахнув бій — налякані диверсіями останніх днів гітлерівці послали тут охорону й зайняли порожні до цього бункери.

Кульбака, батальйон якого рухався в авангарді, мав виставити заслони на залізниці від Ковеля й Володимир-Волинського, блокував переїзд. Партизани кинулись на штурм дзотів.

Бій наростав з кожною хвилиною. Поранило колишніх підпільників з села Маневичі Івана й Василя Приходьків, ветерана з'єднання Зіновія Ковтуна, мінера Василя Полінова. Якась заблукана куля вцілила у кишеню мінеру Олександрю Лукашенку, в самісінький детонатор. Коли я під'їхав до переїзду, доктор Зима перев'язував хлопця. На стегні — глибока рана. Щастя, що детонатор був один, а не ціла жменя, як це трапляється в мінерів.

Штурм довелось припинити. Викликали артилерію, і гармаші прямою наводкою хвилин за п'ятнадцять розбили дзоти. З боку було добре видно, як од вибуху снарядів у повітря злітали балки.

В розпал бою, влучивши мить, полонені льотчики кинулись втікати. Однак захватися не встигли — хлопці з комендантського взводу скосили гітлерівців кількома кулеметними чергами. Труп стрільця-радиста й штурмана підібрали, а от пілота не знайшли.

Рух колони не припинявся, та елемент раптовості було втрачено. Бандерівці почули звуки бою на переїзді і

встигли приготуватися. Напереріз Кульбаці з села Бобли вийшла сотня УПА. За селом Туропин вона зіткнулась з ротою Семена Добкіна і в зустрічному бою була розгромлена. Кинувши вбитих і поранених, а також вози й коней, бандерівці розбіглися. 2-й батальйон форсованим маршем рушив до села Оса.

Чекали оунівці й колону 1-го батальйону. В селі Тур'я відділення Миколи Соловйова, яке йшло в головному дозорі, натрапило на ворожу розвідку. Під час перестрілки загинуло кілька бандерівців, двох узяли в полон. Вони показали, що «Кліщ» знаходиться в Ревушках. Крім штабних підрозділів, в складі гарнізону — лінійна сотня, кінна та інші, а також офіцерська школа «Лісові чорти» на чолі з курінним «Орлом».

Після допиту Борода наказав Ленкіну мчати в Ревушки і вдарити по бандерівцях. Слідом за вершниками подалися на санях підрозділи Тютерева й Бакрадзе.

Хоч як партизани поспішали, та захопити «Кліща» не пощастило. Вся його зграя, в тому числі й «лісові чорти», виявились боягузливими бандюками. Як тільки спалахнув бій, вони розбіглися. На місці стоянки лишилися десятки трупів, зброя, «козацькі» шапки, кожухи. Вершники взяли в полон десятків зо два «повстанців». Виявили склади боєприпасів, фуражу, зерна, захопили штабні документи.

Так само розвивалися події в селах Оса, Буди-Осівські, Вербичне. Лише в Домінополі та Вовчку ворог намагався організувати оборону, але після артнальоту на південну частину села Вовчок і короткого лісового бою бандерівці були розсіяні. Партизани захопили чотири гармати, збройню, снаряди, міни, склади одягу й продовольства, мотоцикл, велосипеди тощо.

В боях з націоналістами ми не зазнали втрат. А от трофеї підвели. В 3-му батальйоні вибухнула трофейна міна в трубі міномета. Загинули ветерани з'єднання Петро Іванович Козирев, Адам Петрович Вербовець і молодий казах Куйжетай Сактаганов. Поранило партизана Назара Шумигая.

Пізно вночі надійшла радіограма від І. Г. Токаря. В той час, коли ми громили «Кліща», Іван Гнатович в селі Верхнів розігнав у зустрічному бою курінь «Славка», що входить до цієї ж зграї. Бандерівці зазнали великих втрат і втікають до Прицька.

Вночі бандерівська розвідка намагалася проникнути у Ревушки й Вовчок, проте, хоч ніч була темна, вітряна, партизани несли службу пильно. Те ж саме спостерігали в Осі, Будах-Осівських і Домінополі.

Ще в Мосирі ми знали, що в Свинаринському лісі є бази й укріплені табори «Кліща». За цей час опергрупа уточнила місце дислокації ворога. Сьогодні вирішили перевірити навколишні села й ліквідувати там матеріальну базу націоналістів — склади зброї, боєприпасів, харчів, одягу. А завтра вранці почнемо прочісувати Свинаринський ліс. Правда, для цього сил у нас малувато, але бази й укріплення розгромити можемо. Це посіє паніку серед насильно мобілізованих селян і прискорить їх відхід від націоналістів.

Одночасно плануємо силами 4-ї роти I-го батальйону влаштувати засідку на шосе Луцьк — Володимир-Волинський, між хуторами Рогізне — Вигаданка. Терміни обумовлені в наказі: «Засідку тримати до 17.00 29 січня 1944 року, або до розгрому першого обозу, після чого повернутись до села Тумин і чекати прибуття частини. В разі розгрому автоколонни, справні автомашини доставити в штаб, акумулятори і пальне — в господарчу частину, на радіовузол. Обмундирування і взуття, які не будуть використані в роті, передати в господарчу частину».

Наші хлопці захопили й принесли до штабу бандерівські архіви з таємними листами, розпорядженнями проводу ОУН, наказами командування УПА, організаційними й програмними документами. Серед цього мотлоху — «Звіт з партизанських дій у Станіславщині»¹, де на двадцяти сторінках машинопису оунівці коментують події Карпатського рейду за період з 14 липня по 11 серпня 1943 року.

До цієї ж папки з написом «Абвер» потрапили й інші матеріали. Майже в кожному рядку проступають страх і розгубленість бандерівських борзописців. Вони констатують, що «комуністична пропаганда має добрий ґрунт», а «в партизанські загони подалося багато місцевого населення».

¹ Експонується в музеї партизанської слави у місті Яремча Івано-Франківської обл.

Посилення руху опору на окупованих фашистами радянських територіях викликало у їхніх прислужників панічний жах. Та це й не дивно. Останніми роками завдяки перемогам Червоної Армії з рук ворога вибито стратегічну ініціативу. Намагаючись змінити обстановку на свою користь, гітлерівське командування закликала всі колабораціоністські елементи, у тому числі й нацистську агентуру, до захисту рейху. Верховоди ОУН заходились публікувати «звернення» до українського населення, підмовляючи не ставати в ряди народних месників, не чинити опору нацистам.

Однак теревені про «несвоечасність» і «недоцільність» боротьби проти гітлерівців не дали наслідків — партизанський рух перекинувся і в Галичину. Щоб запобігти масовій антифашистській боротьбі в західних областях України, гітлерівці дали вказівку своїм оунівським найманцям про створення диверсійних псевдопартизанських загонів з бандерівців під назвою «Українська повстанська армія». Фашисти розраховували, що націоналісти таким чином примажуться до руху опору і вплинуть на нього зсередини. В офіційних повідомленнях бандерівська верхівка демагогічно заявила, що вона, мовляв, докорінно змінює своє ставлення до «партизанки»¹ і створює «військову формацію» для боротьби проти Радянської влади і проти... німців.

Крім УПА, на Поліссі й Волині діяли банди фашистського агента Тараса Боровця («Бульби»), засланого абвером на Україну в 1940 році. З перших днів окупації Ровенщини й Житомирської області він створив з націоналістів поліцейські загони під назвою «Поліська січ», організував у місті Сарни відділ німецько-української поліції і став його керівником. У 1943 році бандитський отаман з відома фашистів склав «План боротьби з більшовицькою партизанкою, сконцентрованою в Поліській котловині в межах Брест — Мінськ — Гомель — Житомир» і приступив до його здійснення.

Озброєні та навчені фашистами бульбівці, як і бандерівці, чинили на Волині й Поліссі страшні злочини. Від їхніх рук загинули тисячі ні в чому не винних селян, було пограбовано або спалено десятки сіл. Тут же, на

¹ Тобто до партизанського руху, партизанської боротьби.

Волині, вершили свої криваві справи бандерівські банди, діяльність яких так само спрямовували абвер і гестапо.

Націоналістичні зграї розгорнули бойові дії на півночі Волині й Ровенщини, саме там, де взимку 1942-го і навесні 1943 року отаборилися партизанські з'єднання, перед якими, зокрема, стояло завдання пробитися до нафтопромислів у Карпатах і вивести їх з ладу. В сутичках з нами бандерівці зазнали великих втрат, та, незважаючи на це, твердили, що «з більшовицькою партизанкою... УПА вповні витримує фронт» і забезпечує нацистські військові комунікації. Однак ілюзії розвіялися. Зламавши оборону гітлерівців і націоналістів, наше з'єднання вийшло на простори «дистрикту Галичина», що як округ входив до «генерал-губернаторства»¹, і, просуваючись в напрямку Карпат, почало завдавати нищівних ударів по комунікаціях і гарнізонах ворога.

Наш рейд на територію «генерал-губернаторства» став цілковитою несподіванкою для нацистів. Окупаційні власті були деморалізовані. СС-поліцайфюрер «дистрикту Галичина» за голову Ковпака встановив нагороду в сумі 100 000 золотих. В містах і селах було розклеєно спільне звернення гітлерівців і націоналістичних верховодів німецькою і українською мовами з закликком організувати переслідування радянських партизанів і за всяку ціну не допустити їх прориву в Карпати.

Фашистське командування гарячково шукало виходу. І знову на допомогу прийшли бандерівці. В Карпатах, куди, власне, ми рухались, націоналісти за вказівками своїх хазяїв — фашистів почали створювати галицький варіант УПА — так звану «Українську народну самооборону» (УНС). За допомогою терору й провокацій їм вдалося «мобілізувати» п'ять «куренів» УНС. Один з них, під назвою «Чорні чорти», діяв неподалік сіл Микуличин і Березин Яремчанського району на Станіславщині, другий — «Трембіта» — в селах Долинщини,

¹ «Генерал-губернаторством» фашисти називали більшу частину території окупованої ними Польщі. До «генерал-губернаторства», яке очолював один з найближчих прибічників Гітлера Г. Франк, входили чотири дистрикти (провінції): «Краків», «Варшава», «Радом», «Люблін». З 1 серпня 1941 року до нього під назвою дистрикт «Галичина» були також включені захоплені фашистами Львівська, Івано-Франківська, Дрогобицька і частина Тернопільської областей. Центром «генерал-губернаторства» був Краків.

третій — «Сіроманці» — в районі гори Чорна Сихла на Болехівщині, четвертий — біля гори Магура на Дрогобиччині, п'ятий — в околицях Старого Самбора на Львівщині. Ці «курені» УНС разом з фашистами нападали на окремі загони нашого з'єднання в Прикарпатті й показали, що вони нічого не варті. Опинившись у скрутному становищі, бандити кидали зброю і розбігалися по хатах.

Просуваючись вперед, ми висаджували в повітря і палили мости, пускали під укіс ворожі ешелони, руйнували лінії зв'язку, знищували окупантів і банди націоналістів.

Бандерівська пропаганда без угаву сурмила про «національні інтереси», про боротьбу за «визволення» на два «фронти», спрямовуючи однак дії банд лише проти партизанів, підпільників і мирного населення. Виконуючи директиви своїх шефів з гестапо, націоналісти всіляко виправдували гітлерівський терор проти населення як «відплатні акції» на дії радянських партизанів і закликали людей змушувати партизанів піти з краю. «Завдання Ковпака, — твердили вони... — спровокувати українське населення і, таким чином спричинити винищення його німецькими руками». В листівках і зверненнях до населення націоналістичні запроданці заявляли, що «протинімецька партизанка є не на часі», бо «розділює сили» і, зрештою, мовляв, «викликує зі сторони німців на українців репресії», підбурювали місцевих жителів нещадно боротися з тими, хто виступає проти фашистів. У той же час оунівці всіх мастей на практиці доводили свою вірність гітлерівцям.

У «Надзвичайному звіті», що потрапив до нас разом з іншими бандерівськими документами, є таке свідчення: «Група УНС в Коломийщині звела в останніх днях бій з більшовицькими партизанами». Далі сказано конкретніше: «8.VIII під горою Менчил група 42-х «сіроманців» УНС звела бій з більшовиками. Нанесено великі втрати в людях і матеріалі». «Сіроманці» тут, м'яко кажучи, прибрехали. 2-а рота Мазаїна в районі гори Менчил зіткнулася з бандерівцями не 8-го, а 10 серпня 1943 року. В ході перестрілки боягузливі бандюки розбіглися хто куди. Втрат з нашого боку не було! Та, зрештою, йдеться не про наслідки бою, а про сам факт нападу націоналістів на партизанів.

Скрізь, де ми з'являлися в Карпатах, оунівці розповсюджували листівки з наклепами на радянських пар-

тизанів, застрашували селян, що кожен, хто подасть нам допомогу, буде закатований. І СБ¹ застосовує до населення кривавий терор — вбиває без суду і слідства кожного, хто допомагав народним месникам або бодай словом прокинувся проти УНС — УПА. Це ми знаємо і враховуємо в агітаційній і бойовій роботі.

29 січня

Вночі я прокинувся від скаженого завивання й гуркоту. На горіщі торохтіло так, що здавалось, от-от розвалиться хата. Мерщій визирнув у вікно. Надворі творилося щось неймовірне. Над селом нависла буря. Шквалистий вітер ламав гілля дерев, трощив дахи і ніс уламки далеко в поле.

Правда, вітруган бешкетував недовго. Перед світанком упав густий туман, а трохи згодом пішов дощ. Скрізь на полях сніг почорнів, розтанув, і лише на дорогах біліла влечана крига.

Незважаючи на негоду, операція по розчистці Свинарського лісу розпочалася точно за планом.

О 8.00 П. Л. Кульбака доповів, що 2-й батальйон, рухаючись через села Вербичне, Черніїв, Свинарин, Осекрів, Мочалки, зайняв обумовлені наказом рубежі й перекрив дороги, які ведуть на схід від лісу. В Осекрові й Мочалках партизани зіткнулися з ворогом. Група, що стояла там гарнізоном і прикривала укріплені табори зі сходу, намагалася вчинити опір, однак, зазнавши втрат, розбіглася. Хлопці захопили в полон кількох оунівців, а також дві тисячі пудів хліба. Збіжжя роздали населенню.

О 9.00, як і передбачалося, артилеристи випустили десять снарядів по ближчому до села Вовчок укріпленому табору, й ударна група Бакрадзе в складі 5-ї і 9-ї рот 1-го батальйону зайшла в ліс і кинулась в атаку. Дорогу партизанам загородив інтенсивний вогонь з бункера, що вцілів після артпідготовки. До речі, всі десять снарядів вибухнули на території табору й кілька з них влучило у казарми. Бакрадзе наказав групі бійців блокувати дзот,

¹ СБ — «служба безпеки» — націоналістична катівня на зразок гестапо — таємної державної поліції фашистської Німеччини.

де засіли бандити, і вдарити по ньому з гармат, а сам на чолі двох рот продовжив наступ.

Артбатарей розстрошила вогневу точку, й хлопці зайшли в бункер. Серед убитих партизани Павло Приходько й Арсен Коток впізнали німецького пілота, який втік від нас під час бою на переїзді. При ньому були автомат і запасні обойми.

Ось до чийого воза пристав фашист! І він не помилився. Фашиста тут пригріли, озброїли. Мабуть, збиралися передати льотчика німецькому командуванню, щоб показати свою вірність тим, з ким давно уже йдуть в одній упряжці. Полонені старшини, яких ми допитали, лише знизують плечима і мовчать. Та факти говорять самі за себе.

Бакрадзе виявив ще два укріплені табори з казармами, складами зброї і боєприпасів, майстернями, продовольчими базами, конюшнями, млином і пекарнею. На території знаходилось двадцять п'ять будівель. Знайшли дві автомашини — вантажну й легкову. Все, що не можна було використати, мінери знищили.

Прочісуючи ділянку лісу, 5-та й 9-та роти під командуванням Ларіонова і Бакрадзе тіснили ворога до річки Тур'ї. Щоб перекрити бандитам шлях на південь, 2-й батальйон П. Л. Кульбаки перейшов до Озютич, а штаб з усім своїм господарством і підрозділи 3-го батальйону рушили до Тумина.

Тим часом 4-та рота І-го батальйону на чолі з Олександром Тютєревим влаштувала засідку на шляху Володимир-Волинський — Луцьк, в лісочку з північно-східного боку від села Березовичі. Партизани повністю знищили дев'ять вантажок, які везли з Грубешова до Луцька обмундирування для з'єднань 4-ї танкової армії ворога. Захопивши шинелі й маскувальні куртки, рота спалила решту майна і відійшла в Тумин.

По полудні сюди прибули 5-та й 9-та роти. Бакрадзе привів полонених, передав у штаб трофейні документи.

30 січня

Помічник командира розвідроти лейтенант Семчонок доповів, що розрізнені групи націоналістів збираються в селах Бискупичі Руські¹ й Луковичі. Це повідомлення

¹ Тепер с. Нехвороща Хмельівської сільради Володимир-Волинського р-ну.

підтверджується даними Григорія Яковенка і Франка Бочковського.

Вночі з'єднання рушило на південь навздогін за бандою.

Подув холодний вітер, грязюка підмерзла. На нерівній вибоїстій дорозі перевантажені сани розпрягалися — то вилетить оглобля із закрутня, то спадуть заледенілі гужі. Іздові раз у раз зупинялися. Обози розтяглися, і колона ледь просувалася вперед.

Замість шостої ранку, як планувалося, прибули в Бискупичі на початку дев'ятої. Село наче вимерло, й лише де-не-де курилося з димарів. Люди перелякані. Ніхто не знає, де зараз бандити. Кажуть, прийшли серед ночі й невідомо, куди зникли.

Роти головної похідної застави минули село. В Бискупичі почали втягуватись підрозділи авангарду. І раптом бійці О. П. Тютерева виявили праворуч від дороги ворожу оборону. Командир взводу Микола Ігнатьєв з ходу атакував бандерівців, захопив ручний кулемет, і четверта разом з розвідкою погнала противника по мосту через річку Луга.

Організувавши прочистку села, я наздогнав колону в Луковичах. Бійці 4-ї роти конвоювали полонених. Нашвидкуруч допитали їх. Бандерівці показали, що діляли під керівництвом «Кліща». Отаман залишив своє військо, а сам утік дорогою з Бискупичів до Луковичів.

Кавескадрон пройшов селом без єдиного пострілу і через Замличі, не знижуючи темпу, поскакав далі. На світанку увірвався в село Загайці, де зосередились дві сотні націоналістів з куреня «Славка». Удар був сильний і, головне, раптовий. Щоб уникнути втрат, оунівці розбіглися по навколишніх хуторах. Ленкін захопив ручний кулемет, два автомати, півсотні гвинтівок, обоз, тридцять сім коней, сідла тощо.

2-а рота лейтенанта Устенка рухалась в авангарді 3-го батальйону до села Хорів, де П. О. Брайко мав стати на відпочинок. Дорогою хлопці перестріли групу бандерівців, які супроводжували підводу, запряжену парою коней. На пропозицію скласти зброю бандити відкрили вогонь. У короткому бою вони були знищені. Устенку дісталися два станкових і ручний кулемет, батальйонний міномет, двадцять п'ять гвинтівок, патрони, міни, кілька пістолетів, арифмометр і скриня з документами.

Встановивши зв'язок з І. Г. Токарем, батальйон якого

стояв у Риковичах, ми послали зв'язкових до П. Л. Кульбаки. Він ішов до села Зашитів самостійним маршрутом. Хвилин через десять-п'ятнадцять після цього долинули постріли. Почалася перестрілка.

Трапилось непередбачене. Фуражири артбатареї та розвідоти, що відправились на ближні хутори по сіно, врізалися в колону бандерівців. Під час сутички загинув артилерист Гаріф Галяуф, поранило Григорія Горбовцева, а трьох розвідників бандити схопили. Страшно подумати, що загрожує цим хлопцям.

Бійці кинулись на виручку, та розшукати ворожу колону не вдалося. Перед нами — море хуторів, розкиданих по пересіченій ярами й балками місцевості, де безслідно зникли націоналісти.

За даними розвідки, отаман «Кліщ» збирає рештки свого війська в Завидівських лісах. Це повідомлення зацікавило Вершигору. Сьогодні дамо людям перепочити, а завтра вдень рушимо на південь, займемо села Риковичі, Переславичі, Завидів і, блокувавши ворога, знищимо його бази і живу силу.

Надвечір розвідка кавескадрону натрапила на сотню УПА під командуванням «Ташкента». Видно, цьому формуванню бандерівці не дуже довіряли і супроводжувала його на збірний пункт група есбістів. Розвідники діяли рішуче. Вони оточили й обеззброїли конвоїрів. Зацькованих бандитами людей привели до штабу. Всі, як один, виявили бажання стати партизанами. Новачків розподілили по підрозділах.

На допитах есбісти показали, що в «Кліща» лишилося до півтораста активних націоналістів. Паніка охопила не лише рядових бойовиків, а й верхівку УПА. Сьогодні вранці під час бою зникло кілька верховодів, у тому числі інспектор УПА.

31 січня

О 8-й ранку мій помічник Степан Єфремов з кавескадромом, квартир'єрами, представниками санслужби й госпчастини виїхав до Переславичів розквартирувати підрозділи. З огляду на те, що стоянка буде тривалою, вирішили організувати лазню.

По дорозі Костянтин Руднев послав у розвідку до Завидова двох бійців свого відділення. Хвилин за п'ятнадцять з села долинула гвинтівочно-кулеметна стрілянина.

Костя разом з партизанами кинувся на виручку. Хлопці на галопі увірвалися до Завидова. Карателі, які там стояли, не спромоглися навіть зайняти оборону. Залишивши підводи, вони подалися до лісу. В одному з будинків партизани знайшли зв'язаних розвідників, захоплених учора бандерівцями. На щастя, бандити не встигли з ними розправитись. Кіннотники взяли з собою дещо з одягу й десяток осідланих коней.

Роти Бакрадзе й Тютерева тут же «прочесали» ліс і навколишні хутори, та виявити націоналістів не пощастило.

Невдовзі мене викликав Вершигора. Борода невдоволений сутичкою в Завидові. Вона переплутала наші плани. Тепер оунівці навряд чи затримаються на лісових базах, і нам, мабуть, не вдасться остаточно покінчити з бандою.

Петро Петрович одержав важливі розвіддані. Він запросив мене до столу й, показуючи на карту, де була нанесена лінія фронту, проговорив:

— Дев'ятнадцятого січня наші війська визволили Гощу, і відтоді у зведеннях Радінформбюро і словом не згадується про події на нашому напрямку. За даними розвідки, фашисти посилили рух на шосе Володимир-Волинський — Луцьк і на залізниці Львів — Броди — Здолбунів. Треба вживати заходів, але перед нами — цей клятий кордон. Переходити його одним з'єднанням ризиковано.

Обстановка справді складна: кілометрів дванадцять від нас на південь пролягає кордон з «генерал-губернаторством», як назвали німці центральну частину окупованої Польщі. Туди ж приєднали Галичину як «дистрикт». Що значить порушити кордон, ми вже знаємо на власному досвіді. Ковпак зробив це під час рейду в Карпати, й одразу ж на нас навалилося угруповання обергрупенфюрера СС Крюгера. Становище ускладнює ще й те, що ми знаходимось у ближньому тилу ворога, насиченому технікою і військами, які можуть розчавити нас протягом кількох годин. Маневреність зведена нанівець бездоріжжям. Інші з'єднання, що йшли на захід, відстали. За даними розвідки, гітлерівці споруджують укріплення, підтягують резерви. Хто зна, чи пощастить подолати кордон без бою, а потім непомітно зникнути? Та й карт з позначками межі з «дистриктом Галичина» немає; знаємо про нього лише з повідомлень розвідників.

Чаклюючи разом з Вершигорою над двокілометровою, ми запримітили ледь постережні умовні знаки, що розмежовують області України. Підсилили їх олівцем на нашій ділянці й одержали надійний орієнтир: від Милятина лінія пролягла хуторами на південь до річок Небожки й Сидолівки, повз Берестечко і, круто повернувши, пішла далі між Бродами й Червоноармійськом.

Порадившись, вирішили дочекатися санної дороги, щоб можна було після переходу кордону якнайшвидше відійти від нього кілометрів на 70—80. А поки що розгорнемо диверсійну роботу на перегоні Броди—Дубно. Скоріш за все туди вирушить самостійним рейдом П. О. Брайко зі своїм 3-м батальйоном.

...Туман клубочиться над заплавою Луги, огортає сизою імлою хатки Переславичів. До самого села підступає ліс. Тепер він ледь видніється крізь густу димку.

Мені впало в очі, що літні люди, поглянувши у бік лісу, обов'язково хрестяться. Спершу подумав, що там капличка або костюл. Запитав про це в бабусі, яка проходила неподалік і перехрестилася. Вона злякано зиркнула туди, де я вказав рукою.

— Ви не місцевий, то не знаєте, а ми багато страхіть пережили. Як прийшли німці, почалися розправи. Потекла кров. Полювали на комуністів. Вилловлювали і катували. До гетто забрали євреїв. Звідусіль—з Порицька і навколишніх сіл. Шевців, кравців, чинбарів, пічників... Може, тисячу, а, може, й більше. В сорок другому, на жнива, завели до лісу і всіх постріляли. Що тут робилося! А торік стріляли поляків. Хто каже—сто, хто каже—двісті душ. Помагали націоналісти. Загнали до костюлу і з кулеметів...

Жінка не договорила. Затулила обличчя руками й заплакала.

Населення Порицька—багатонаціональне. В цьому районі Волині найбільше українців, поляків і євреїв. Колись навколишні землі та й саме містечко належали графу Чацькому. Його власністю були цегельні, броварні, підприємства, де чинили шкіру. Люди жили бідно й однаково ненавиділи визискувачів. Населення гуртувалося навколо місцевої організації КПЗУ, яка боролася за права трудящих усіх національностей.

У вересні тридцять дев'ятого, коли Червона Армія визволила західні області України від панського гніту, Порицьк перетворився у райцентр. Маєток Чацьких став

власністю народу. На колишній графській землі було організовано колгосп імені Кірова, близько трьох тисяч гектарів угідь одержали малоземельні й безземельні селяни. Відбулися помітні зрушення в економіці, культурному житті.

Та мирну працю перебила війна. 23 червня 1941 року Порицьк окупували фашисти. Вони по-звірячому розправились з комуністами та їхніми сім'ями. Потім почали методично винищувати національні меншості й насамперед євреїв. Щоб запобігти єднанню поляків з українцями, фашисти намагалися сіяти розбрат і всіляко підтримували напруженість у відносинах між ними. Відповідні вказівки одержали й «лицарі УПА». Бандерівські горлорізи заходились «вогнем і мечем» вирішувати «польську проблему» — винищували поляків поголовно, руйнували і грабували їхні оселі. Польські націоналістичні елементи, так само, виконуючи вказівки гітлерівців, вдалися до кривавого терору. Дійшло до того, що люди соромляться своєї національності. В Риковичах, де стоїть 4-й батальйон І. Г. Токаря, ми зайшли до хати напитися води. Під час розмови я запитав господаря:

— Ви українець?

— Ні, товаришу, — відповів той, — я православний. Он сусід записався в українці, то з ним люди й не вітаються. Петро Петрович тим часом засів за листівки.

«Що таке УПА? Хто такі оунівці?»

Минуло два з половиною роки, як на нашу землю прийшли орди кривавого Гітлера.

Грабунок і вбивства, сльози і смерть, шибениці й тортури принесли в наш рідний край.

Та гітлерівці не самі робили те чорне діло. Німець, що гергоче по-своєму, хіба він знайде дорогу, прийде в село без товмача, без проводиря?! Згадайте, люди, хто були ті перші зрадники, які вели німця під ручки в наші квітучі села.

Всяка наволоч, що зголосилася до поліції, націоналісти, що жили на ерзац-хлібах у Берліні. Ось хто йшов у перших лавах гітлерівської орди. Вони катували й розпинали український народ, вони виловлювали й розстрілювали полонених червоноармійців і командирів Червоної Армії.

А тепер, коли Червона Армія, розбивши німецькі орди під Сталінградом і Орлом, викинула їх за Дніпро, визво-

лила Київ, Житомир, Кіровоград і Дніпропетровськ та й жене німців до їхнього фатерланду, ця наволоч згадала і про Україну.

Два роки розп'ята Гітлером на хресті конала в неволі Україна. Де були її «визволителі»? Лизали німецький зад і ще дужче зашморгували мотузку на шиї.

А зараз вони оголосили себе оборонцями українського народу від німаків. Коли народ сам піднявся на збройну боротьбу, коли сотні партизанських загонів б'ють німця, тоді вилазять покидьки петлюрівської еміграції, прислужники Берліна, люди, що в поліції продали свою совість. Муха лізе на роги волу і на цілий світ верещить: «Ми орати!»

Але не вийде, панове бандерівці!

За спиною українського народу ви продаєте його німакам. Хай знає весь народ, що 16 грудня в с. Стенжаричі Володимир-Волинського повіту відбулася зустріч команди січі з німецьким катом обер-лейтенантом Остеном і гебітскомісаром Володимира. Антонюк-Сосенко-Кліщ дав згоду не заважати німцям грабувати села, а німці обіцяли не чіпати Кліща...

От вам справжнє обличчя УПА. Облудливе, зрадливе, боягузливе обличчя запродавців свого народу, лакеїв Гітлера.

Звертаємось до тих, хто випадково потрапив до націоналістів:

На ваших очах іде велетенська боротьба.

Ви бачите, як трощать німців радянські партизани.

Виходьте з лав УПА, доки не пізно!

Не давайте своїм отаманам кинути вас знову проти братів.

Не плутайтесь під ногами Червоної Армії, що героїчно визволяє наші міста і села від гітлерівської зарази.

Женіть від себе оунівців, що кажуть вам одне, а за вашою спиною домовляються з німцями, щоб знову розп'яти Україну на хресті.

Слава Радянській Україні!

Слава героям-партизанам Радянської України!»

Наступна листівка вийшла під заголовком «Документ ганьби і зради». В ній, зокрема, значиться:

«Маємо наочні документальні докази про спілку команди УПА з німецькою владою:

От і скінчилась хвалена ррреволюційна діяльність УПА.

Поліціанти, жандарі, запроданці свого народу погралися трохи в національну революцію. Поки що їм вистачало награваного у людей сала й збіжжя в нагороду за спалені німецькими літаками села, за понівечені німецькими бомбами тіла жінок і дітей, за вигнаних у німецьку неволю хлопців і дівчат.

Але недовго будеш ситий грабунками!

5 грудня 1943 року зустрілася купка «славетних лицарів» УПА з німаками й домовилась про дальше запроданство українського народу, про спільні дії з фашистами.

Зрадники українського народу і його гнобителі впізнали один одного і дружньо стискають один одному руки. Так міцно, що аж олія потекла з українського дядька.

Український народе!

Чи довго терпітимеш на собі цю коросту?!

Вона, як мужа, лазить по селах, отрує твою душу облудливими гаслами про самостійність, спричинює каральні офензиви німців, сама тікає, а народ терпить лихо. Женить від себе цю погань!

Не вірте облудливій, брехливій агітації УПА!

Варта, що охороняє села, стріляйте в УПА!

Вони несуть лихо у ваше село!

УПА — передовий загін німецького гестапо.

УПА — зборище зрадників українського народу.

УПА — загибель ваших синів і дочок.

Обдурені націоналістами селяни! Кидайте зброю, доки не пізно!

Ваші отамани приховують від вас свою зрадницьку політику. Вони заманили вас нібито для боротьби з німцем, а самі за вашою спиною точать ножа, щоб встромити вам у спину.

Бийте ж зрадників кулею межі очі і переходьте на бік червоних партизанів. З ними разом бийте німця і ворога нашого народу.

Геть отаманів УПА, запроданців українського народу!

Геть оунівців — німецьких холоуїв і посіпак!

Слава Радянській Україні!

Слава героям-партизанам Радянської України!

Смерть німецьким загарбникам!»

Колишні бандерівці, що розірвали з ОУН і перейшли на бік партизанів, підготували звернення до учасників УПА. В ньому, зокрема, говориться:

«...В лавах радянських партизанів ми наочно переконалися у тому, що вони ведуть велетенську боротьбу з німецькими загарбниками та їхніми лакеями, трощать німаків і женуть геть з української землі.

Ми зрозуміли, що провід УПА приховує свою зрадницьку політику від учасників УПА.

Вас заманили начебто для боротьби з німаками, а зараз гострять ніж, щоб встромити його в спину українському народові, укладають зрадницькі угоди з німаками для боротьби з Червоною Армією, дають німецьким бандитам грабувати й нищити українські села...

Не вірте брехливій агітації проводу УПА... Ваші отамани— агенти гестапо, зрадники українського народу. Вбивайте їх і зі зброєю в руках переходьте до радянських партизанів та Червоної Армії, щоб разом з ними трощити німецькі орди. Цим виправдаєте вину перед Батьківщиною...»

Звернення підписали дев'яносто шість колишніх учасників УПА.

Тексти листівок замполіт з'єднання М. О. Москаленко передав на складання начальнику похідної партизанської друкарні Нестору Пижову.

Вершигора наказав розробити спільно з П. О. Брайком маршрут для 3-го батальйону, що виходить завтра в самостійний рейд для проведення диверсій на ворожих комунікаціях. Сьогодні підготовлено наказ, згідно з яким батальйон має розгорнути підривною роботу в районі села Буда (перегін Рудня Почаївська— Кам'яниця Волинська), а також поблизу хутора Ситенька (перегін Радзівів¹— Михайлівка), 10 лютого вийти до Завидова й на зворотньому шляху провести диверсії на залізницях Радеків— Кам'янка-Струмилова² і Кам'янка-Струмилова— Сокаль.

Сьогодні Степан Єфремов і Вася Новиков підбили підсумки бойової роботи з'єднання за січень 1944 року. За цей період ми пройшли по тилах ворога 510 кілометрів, знищили близько 650 гітлерівців і їх пособників, два паровози, 35 вагонів, 30 автомашин, літак Ю-52, залізничний міст завдовжки 200 метрів на перегоні Устилуг— Володимир, бази УПА, бараки, казарми, зброярські май-

¹ Тепер станція Червоноармійськ.

² Тепер м. Кам'янка-Бузька Львівської обл.

стерні. На озброєнні в нас з числа трофеїв вісім мінометів, тридцять дев'ять станкових і ручних кулеметів, двісті гвинтівок. Є також автомати, пістолети, чимало вибухівки, боеприпасів та іншого військового майна.

За цей час у з'єднання влилося двісті тридцять шість чоловік.

Помічник командира розвідроті Семен Семчонок рушає на чолі групи в розвідку до кордону з «дистриктом Галичина».

2 лютого

Вранці до штабу прийшов начальник радіозв'язку Федір Божченко й запропонував розподілити радистів таким чином, щоб забезпечити зв'язок не лише з Великою землею, а й між підрозділами з'єднання. Ми тут же приступили до діла.

Ще перед виходом в рейд наш радіовузол поповнився групою радистів, які приїхали разом з Петром Петровичем. До них ми уважно придивлялися, і от настав час конкретно розподілити обов'язки. За пропозицією Божченка, зробили переміщення: Григорія Гуревича призначено радіомайстром, Володимира Коваля — електромеханіком. Молодих спеціалістів Раїсу Шарову, Наталію Лазоренко, Федора Холоденка й Піддубного направлено в батальйони на самостійну роботу.

До речі, Божченко — член комітету ЛКСМУ. Людина він розсудлива і своє діло знає чудово. На нього можна покластися.

Опівдні проводили в рейд 3-й батальйон. До диверсій готуються інші підрозділи. Вони діятимуть на шляхах Луцьк — Володимир, Луцьк — Горохів і Горохів — Локачі. Крім того, маємо розчистити від розрізаних банд УПА район Володимир-Волинський — Торчин — Порицьк. Одночасно партизани проводитимуть агітмасову роботу серед населення. Микола Олексійович Москаленко підбирає листівки, дає настанови і вказівки нашим агітаторам.

В околицях Володимира-Волинського діє 5-а рота 1-го батальйону, якою командує Віктор Ларіонов. Згідно з бойовим наказом рота повинна:

«...Розвідати шосе Володимир-Волинський — Луцьк між селами Вигаданка — Рогізне — Війниця — Олександрівка. В ніч на 6 лютого 1944 року переміститися в район

Олександрівка — хутір Запуст, влаштувати засідку на шосе Володимир-Волинський — Луцьк і знищити ворожий обоз або автоколонну.

З настанням темряви рушити в розташування в/частини дорогою, що проходить на захід від старого маршруту.

Під час маршу розчищати села від оунівців. Серед мирного селянства проводити масово-роз'яснювальну роботу».

3 лютого

Розвідка встановила, що бандитський ватажок «Кліщ» і представник керівництва УПА «Безухий», виконуючи вказівки фашистів, для нападу на партизанів нашого з'єднання збирають рештки свого воїнства в селі Матів. Вирішили цієї ж ночі провести операцію. Ворога має розгромити кавескадрон з підсиленою ротою 2-го батальйону.

Штаб розробив план, підготував наказ. Удару завдаємо двома групами, з північного сходу й південного заходу. Кавескадрон очікує неподалік села, доки визначиться напрямом відступу ворога, і переслідує його до повного розгрому.

Коли партизани рушили в район Матіва, до Переславичів повернулася розвідгрупа лейтенанта Семчонка, яка 1 лютого вийшла на розвідку кордону з «дистриктом Галичина». Помічник командира розвідротти повідомив, що банди зосереджуються в селах Смиків, Матів, Шпиколоси й Княже.

Переносити початок операції недоцільно. З Петром Петровичем піднімаємо по тривозі 2-й батальйон. В підрозділи мчать зв'язкові з пакетами. В них — розпорядження:

«Розвідкою встановлено, що націоналісти ховають зброю, коней і розходяться по хатах. Банди зосереджуються в селах Смиків, Матів, Шпиколоси, Княже.

Командир наказує:

1. Керівником операції призначити майора тов. Кульбаку П. Л.

2. Тов. Кульбаці доручити виконання наказу і розчистити села Матів і Смиків.

3. Кавескадрон розчистити села Княже і Шпиколоси.

4. В Отшельці прибути о 4.00. Початок операції о 7.00 одночасно в усіх населених пунктах».

Очікуємо повідомлень від Кульбаки й Ленкіна. Підрозділи ще не вийшли на вихідні рубежі, бій почнеться о сьомій ранку. Та на душі тривожно. З «Кліщем» лишилися найзапекліші бандити, заплямовані людською кров'ю. Сподіватися помилювання вони не можуть. Ці звірі чинитимуть шалений опір.

ЗШИТОК СЬОМИИ

НА РОЗДОРІЖЖІ

4 лютого

Ведемо безперервну розвідку кордону. Взвод автоматників Миколи Ігнат'єва з 4-ї роти діє за Бугом, в районі Замостя, а політрук розвідроти Роберт Клейн ось уже третій день вивчає обстановку на ділянці Сокаль — Тартаків.

Цікавить нас і територія на схід від Порицька. (Тиждень тому розвідники Кульбаки ходили під Луцьк. Нічого особливого там не запримітили. Вчора в цей район вийшов розвідвзвод Петра Кашицького з 4-го батальйону. Несподіванок ми не чекали.

Сьогодні вранці Радінформбюро повідомило про наступ військ Ленінградського фронту на Нарвському напрямку, на південь від Сіверського, в районі Чудського озера й ліквідацію оточеного під Корсунем-Шевченківським німецького угруповання. Про події на нашій ділянці жодного слова.

І раптом як грім серед ясного неба — Кашицький доповів, що на околицях Луцька точаться запеклі бої. Відлуння окремих вибухів снарядів доноситься до Олександрівки. На зворотньому шляху наші хлопці підбили автомашину й захопили шофера. Переляканий німець повторює: «Гітлер капут» і клянеться, що Червона Армія взяла Ровно, Здолбунів, що в Клевані й Олиці — радянські війська. В Луцьку переполох — евакуюються окупаційні установи, почали вивозити склади, та пізно схопилися — Червона Армія, напевно, уже в місті!

Отже, стоїмо поперек дороги відступаючим ворожим військам: на шляхах Луцьк — Володимир-Волинський, Луцьк — Горохів і в напрямку Бродів. Однак становище критичне — на місці лишилися тільки санітарна частина, господарчі обози й бійці, які несуть караульну службу. Крім 9-ї роти Бакрадзе — жодного повністю укомплектованого підрозділу. Треба чекати й чекати, доки усі зберуться. А тут ще бездоріжжя. Якщо Червона Армія розвиватиме наступ такими темпами, то знову опинимось у радянському тилу.

Петро Петрович настроений не так песимістично.

— Радінформбюро мовчить, значить, обстановка ще непевна, — розмірковує. — До того ж війська Першого Українського вирвалися далеко вперед. Мабуть, чекатимуть, доки підтягнуться тили і вирівняються сусіди на флангах. Але не можна сидіти, склавши руки. Треба діяти.

Поміркувавши, як нам бути, зважуємось на рішучий крок — візьмемо місто Горохів і перетнемо німцям шлях відступу на Львів. Щоб забезпечити операцію, використаємо роти 2-го і 4-го батальйонів, яким разом з п'ятою ротою 1-го батальйону було доручено розчистити від залишків націоналістичних банд район Володимир-Волинський — Торчин — Прицьк.

Сьогодні оформлено і підписано наказ з цього приводу.

5 лютого

Полонений шофер сказав правду — сьогодні вранці Радінформбюро передало про визволення Ровно, Луцька, Здолбунова і більш як двохсот населених пунктів Волинської і Ровенської областей. На півночі наші війська підійшли до Ковеля. Визволено Рафалівку¹, Колки, Киверці, Поворськ. Полонений твердить, що німці залишили Рожище. Однак цього немає в офіційних повідомленнях. Очевидно, йдуть бої за шосе й залізницю Ковель — Луцьк.

Ми теж не сидимо без діла. Проводимо диверсії на ворожих комунікаціях, б'ємо бандитські зграї, які за вказівкою фашистської розвідки затаїлися в лісових масивах, селах і хуторах, щоб пропустити на захід частини Червоної Армії і розгорнути шпигунську й підривну роботу в радянському тилу.

¹ Тепер с. Муравище Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Як ми й передбачали, в селі Княжому боївка СБ вчинила запеклий опір і була знищена. Сімнадцять бандерівців, у тому числі й «Чумак», загинули. В решті сіл націоналісти вдалися до своєї улюбленої тактики — поховали зброю і розійшлися по хатах. Оунівці залякують господарів розправою, і ті бояться виказувати цю наволоч партизанам. Та цього разу бандитам не вдалося їхня хитрість. Більшість горлорізів виявлено й затримано.

Особливо відзначився розвідник Гаврило Черноголовий, що обеззброїв сімох бандитів. Він приніс сім гвинтівок, два нагани і пістолет.

В Бодячеві партизани виявили близько ста тонн збіжжя, в Лобачівці теж чималі запаси продовольства.

Борода відкликав кавескадрон в Печихвости, а Кульбаці наказав продовжувати очистку сіл і хуторів аж до Лобачівки.

Немає повідомлень від комбата-3 П. О. Брайка, який 2 лютого вийшов самостійним рейдом в район сіл Буда й Завидів для підривної роботи на ворожих комунікаціях. Після сеансу радіозв'язку з Сергіївки рація батальйону вже дві доби мовчить. Начальник радіозв'язку Ф. Ф. Божченко встановив цілодобове чергування, та все марно. Згідно з наказом Брайко має вийти з Завидова ще через п'ять днів, тобто 10 лютого.

...Удосвіта повалив мокрий сніг. Землю огорнув туман. Вдень він став ще густіший. Варто від'їхати на кілька метрів від колони, і її вже не видно.

На дорозі сніг тане й перетворюється в густу тванюку, що засмоктує полозки саней, налипає на колеса, тягнеться за ногами. Як раділи бійці, одержуючи в Собичині валянки! Тепер більшість перевзулася в чоботи, черевики, однак майже сто партизанів залишилися у валянках, які вбирають у себе воду, наче губка.

В Печихвости прибули надвечір. Це велике, гарне село простяглося на десять кілометрів. Через нього протікає струмочок. З північного боку підступає гай.

Тут на нас уже чекав Бакрадзе з трофеями.

Операція по захопленню Горохова пройшла успішно. Дорогою до міста, ще в Підбереззі, Бакрадзе одержав відомості, що постійного гарнізону там немає. Діє комендатура, гестапо й поліція. Правда, на ніч спинилася колона ворожих військ, які відступили від Луцька.

Враховуючи все це, Бакрадзе змінив план операції. О 5-й ранку зайняв вихідні рубежі на шляху Підберез-

зя — Горохів і шосе Горохів — станція Горохів, а в селі Скобелці виставив заслон від Луцька. Взвод Степана Бокарева одержав завдання проникнути до міста й штурмом оволодіти комендатурою. Взвод Михайла Родіна з 4-го батальйону повинен був захопити поліцію. При перших пострілах в центрі Бакрадзе мав ударити з півдня.

За допомогою місцевих жителів партизани пробралися через пойму річки Липи, а потім садками й городами — в самісінький Горохів. У приміщенні поліції нікого не було — шуцмани ночували в будинку комендатури. Там і застав їх Бокарев.

Тим часом сполохані гітлерівці підпалили автомашини (сімнадцять вантажок і легкову), дві гармати, мотоцикл і пустилися врозтіч. Партизани захопили цукру, солі, близько 50 тонн пшеничного борошна, вовну, гас і багато різного майна.

Помічник Бакрадзе І. Т. Сердюк був призначений комендантом міста. Він тут же організував охорону електростанції. Партизани Микола Рожнов, Митрофан Висоцький та інші заходились роздавати населенню запаси продовольства. Весь день кипіла робота.

Увечері в Горохів вступила армійська розвідка, й Сердюк урочисто, по акту, передав місто представникові Червоної Армії гвардії лейтенанту Орлову.

Щойно в Печихвости вернулися розвідгрупи. З однією з них ходив за Буг, під Грубешів, комзводу 4-ї роти Микола Ігнат'єв. Там, у казармах колишнього уланського полку, розмістився 5-й полк дивізії СС «Галичина». В Замості стоїть батальйон 25-го полку СС, розквартировані підрозділи «Остлегіону». Взагалі, за Бугом багато військ, але там діють партизани.

Група минула кордон непомітно для німців, а на зворотньому шляху довелось вступити у бій, під час якого знищено дев'ятьох гітлерівців. Серед партизанів од ворожої кулі загинув Микола Овстратенко.

Прибув і політрук розвідроти Роберт Клейн. Він стежить за прикордонною дільницею Тартаків — Сокаль і гарнізонами цих міст. У Сокалі — комендатура й гарнізон чисельністю до 300 багнетів. У Тартакові — застава. Роберт, підключившись до телефонної мережі прикордонної охорони, пильно вивчав розмови і запевняє, що коли йому дадуть на підготовку ще кілька днів, то забезпечить наш перехід через кордон без пострілу.

Минулої ночі за допомогою УШПР ми, нарешті, зв'язалися з П. О. Брайком. Повторилася карпатська історія — 3-й батальйон потрапив у «мертву зону», недосяжну для наших рацій. Згідно з наказом, Брайко діє в районі Буди. Повідомляє, що села й хутори навколо лісу контролюються націоналістами. Доводиться часто вступати в бої. Батальйон захопив полонених, документи, трофеї.

Сьогодні вранці Радінформбюро передало про визволення Мізочі, Острожця й Млинова. Село Буди, де зараз стоїть 3-й батальйон, знаходиться на відстані двадцяти кілометрів від Млинова, і, значить, Брайко фактично опинився на лінії фронту.

Тут є над чим подумати. Ще один ривок Червоної Армії, і ми знову потрапимо в радянський тил. Це, так би мовити, третій дзвінок! Треба збирати в один кулак диверсійні групи, розвідників і рушати в дорогу. Крайній термін повернення в Печихвости підрозділів з'єднання — 8 лютого. Того ж дня виступаємо в напрямку кордону. Долатимемо його в районі сіл Спасів — Шпиколоси. Сьогодні туди виходить взвод розвідників на чолі з Робертом Клейном. Він зустрине колону в селі Смиківі.

Готуємось до виходу, як кажуть, за всіма правилами. Партизани вивчають бойовий устав піхоти, тактику вуличних боїв. Вася Новиков друкує наказ про доцільність використання в боях так званої «кишенькової артилерії».

«Наказ

по військовій частині 00117

с. Печихвости

№ 487

7 лютого 1944 року

Ручна граната — могутня зброя в ближньому бою, при відбитті атак, під час сутичок з противником в окопах, сховищах, населених пунктах, лісах і горах. Особливо ефективна в умовах партизанської війни. Коли з тих чи інших причин неможливо застосувати важке озброєння (гармати, міномети), ручна граната — незамінний помічник бійця.

В листопаді 1942 року в бою за місто Лельчиці наша піхота впритул підійшла до ворожих укріплень. Вогонь

кулеметів і автоматів не вражав гітлерівців, лише завдяки вмільому застосуванню гранат фашисти були повністю знищені. Наші роти втрат майже не зазнали.

Під час рейду в Карпати в бою за висоту «Шівка» гранатами вдалося успішно відбити атаки переважаючих сил противника. Втрат у нас не було.

Тепер про інший випадок, коли гранат не використували.

У грудні 1942 року під час нападу на ворожий гарнізон в селі Букча розвідники наблизились до будинку, де розміщалися гітлерівці. Щоб знищити ворога, достатньо було кинути у вікна з десяток гранат. Однак розвідники відкрили кулеметно-автоматний вогонь по кам'яній будівлі, дали ворогові опам'ятатися і зайняти оборону. Бій тривав цілий день. Ми зазнали великих втрат.

Наказую:

1. Командирам підрозділів провести з бійцями бесіди про значення гранати в сучасному бою.

2. Провести з усім особовим складом два-три заняття з матеріальної частини і метання гранат РГД, Ф-1, ПТГ.

3. Надалі, як в обороні, так і під час наступу й особливо в засідках і вуличних боях, масово застосовувати гранати.

4. У відділеннях і взводах виділити кращих бійців-гранатометників, провести спеціальні заняття з матеріальної частини гранати і техніки метання.

5. Наказ оголосити всьому особовому складові частини.

Командир В/Ч 00117

підполковник

Вершигора

Начальник штабу В/Ч 00117

ст. лейтенант

Войцехович».

Пізно вночі до штабу прибув Віктор Ларіонов. 5-та рота 1-го батальйону діяла в околицях Володимира-Волинського й мала вернутися лише завтра, та Віктор завдання виконав достроково і прийшов на добу раніше.

В Бискупичах Руських Ларіонов встановив, що в селі Чесний Хрест¹ збираються рештки бандерівських груп.

¹ Тепер с. Світанок Хмельівської сільради.

Розвідники взяли село під контроль. Тим часом, в ніч на 5 лютого, рота влаштувала засідку на шосе Володимир-Волинський — Луцьк, між селами Рогізне — Микулічі. Невдовзі показалися автомашини — вантажна й легкова — і броньовик, який їх супроводжував. Видно, їхало начальство, й Віктор не став чекати кращої нагоди. Після першого залпу протитанкових рушниць машини спалахнули. П'ятнадцять жандармів з Луцька, в основному офіцери й унтер-офіцери, загинули. Лише один з них і шофер вантажки потрапили в полон. На жаль, усі документи згоріли разом з машинами.

Після диверсії Ларіонов форсованим маршем повернув на Чесний Хрест і вдосвіта атакував бандерівців з півночі і сходу. Зав'язався жорстокий бій. Оунівці вперто оборонялися, та, не витримавши натиску, почали розбігатися. П'ята рота захопила два батальйонних міномети, три кулемети, автомати, гвинтівки, багато боеприпасів і чотири біноклі.

В бою загинув смертю героя командир взводу Микола Кульков. Поранило дев'ятнадцятирічного партизана Григорія Федоренка.

7 лютого

На сьогодні в нас близько тридцяти тяжко пораниених бійців. Дехто з партизанів, здебільшого літні люди, захворіли запаленням легенів. Ми вирішили відправити небоездатних товаришів на Велику землю через визволений уже Луцьк. Шлях туди вільний. Споряджаємо в дорогу сорока двох бойових побратимів. Серед них — ветеран з'єднання Петро Гатський, мінер Сашко Лукашенко, Наум Потапчук та інші.

Погода міняється. Притиснув морозець, і час від часу зривається дрібний, колючий сніг. Разом із Стрельцовим проводжаємо групу головною вулицею. Вулиця простяглася попід лісом, що прикриває село з півночі. Тут затишно, й лапаті сніжинки довго кружляють у повітрі, перш ніж лягти на землю. Мимоволі згадуються Брянські ліси й засипані снігом білоруські села.

Сьогодні відпочиваємо, а завтра рушимо з Печихвостів на Смиків, Шпиколоси, Корчин, Гоголів, Яструбичі.

Вчора з Горохова в Печихвости прибув І. Т. Сердюк. Він склав звіт за період, коли був комендантом міста, і

зайнявся характеристиками на «козачків» і службовців окупаційних установ, які попросилися в партизани.

То було вчора, а сьогодні ми одержали прикрі відомості. Тільки-но Іван Трохимович рушив з Горохова, туди просочилися бандерівці й підпалили електростанцію і п'ять краших будинків.

Перешкодити переможному наступу радянських військ це, звичайно, не могло, але випадок у Горохові свідчить, що націоналісти у своїй тваринній ненависті робитимуть усе, щоб помститися народеві, який не схилив голову перед окупантами і тепер, у радісні дні визволення, відновлює свою, Радянську владу.

Все це заставляє задуматись, чи достатньо заходів ми вжили, щоб забезпечити мирне населення від оунівського терору.

Порадившись, приймаємо рішення ще раз перевірити села й хутори аж до Лобачівки включно. Піднімаємо по тривозі 2-й батальйон П. Л. Кульбаки.

Рано-вранці до Горохова прибуло партизанське з'єднання генерала М. І. Наумова. А надвечір Михайло Іванович з комісаром М. М. Тарасовим приїхали в Печихвости. Обидва спокійні, добродушні. Наумов у чорній кавказькій бурці й генеральській папасі виглядає дуже поважно.

Після обіду, влаштованого нашими хлопцями, ми зібрались у Вершигори й обговорили ряд питань, пов'язаних з диверсіями на ворожих комунікаціях.

М. І. Наумов збирається вийти в Дрогобицьку область, щоб паралізувати рух на залізницях і шосе Самбірського вузла. Крім наших з'єднань, на захід має переміститися більшість партизанських формувань України.

Вершигора за те, щоб ми з Михайлом Івановичем рушили паралельним курсом і паралізували дороги, що ведуть з Німеччини й Польщі. Петро Петрович запропонував навіть пройти блискавичним рейдом по Польщі, де військ менше й умови для диверсій набагато кращі, ніж у Галичині. Цей план Наумов схвалив. Він візьме під контроль залізницю Львів — Краків, а ми Львів — Варшава. Однак відправитись у дорогу разом з нами Михайло Іванович не може, бо люди втомилися, та й коням треба дати кількаденний перепочинок.

Ми тепло розпрощалися, й Наумов з Тарасовим поїхали до Горохова.

Вночі прибув зв'язковий від П. Л. Кульбаки й доповів,

що 2-й батальйон, прочісуючи колонію Квасів, виявив ковбасню, в якій бандерівці виготовляли щоденно по кілька центнерів ковбаси. Продукцію, звичайно, забрали.

В Лобачівці оунівців не було. Лише на хуторах, під лісом, стояв взвод УПА. Хлопці розгромили його. Кілька запеклих націоналістів, у тому числі й отаман банди, були вбиті. Решта здалася без бою.

З'ясувалося, що «Кліщ» родом з Бискупичів. Був кап-ралом у Війську Польському, а після демобілізації працював кельнером у ресторані й співробітничав з «двуйкою»¹.

І от такі «діячі», прикриваючись політичними гаслами, заливають багатотраждальну Україну людською кров'ю на угоду своїм хазяям — фашистам.

Повернувшись до штабу, я розкрив папку з трофейними документами, щоб зробити помітки і внести уточнення. Увагу привернула купа листівок, видрукуваних на різнобарвних аркушиках паперу. В душі покартав помічників, що переплутали папки й не туди поклали продукцію геббельсівського відомства пропаганди.

Придивляюся уважніше — йдеться про Сарни. Читаю і не вірю своїм очам:

«...Війська 1-го Українського фронту УПА, подолавши річку Случ, вчора, 11 січня, штурмом оволоділи містом Сарни...»

Далі слово в слово наводиться повідомлення Радінформбюро за 12 січня про дії Червоної Армії на Поліському напрямку, в районі Вінниці й Кіровограда.

В іншій листівці — повідомлення за 6 листопада про визволення військами «1-го Українського фронту УПА» міста Києва. 18 листопада командування УПА «сповістило» про визволення Коростеня. Зведення Радінформбюро передруковуються повністю, за винятком прізвищ радянських генералів.

Що це — кретинізм купки пройдисвітів, шпигунів і авантюристів чи розрахунок, побудований на тому, щоб обдурити й застрашити населення тимчасово загарбаних радянських земель, яке не скорилося окупантам і їхнім прихвосням?

¹ «Двуйка» — розвідувальний відділ генерального штабу армії буржуазної Польщі.

З Печихвостів вирушили ополудні, та не пройшли й п'яти кілометрів, як над колоною повисли два «жостилі». Мабуть, льотчики подумали, що то відступають німецькі війська. Погойдали нам крилами й полетіли геть.

І все ж ми вирішили не ризикувати. Звернули в село Бодячів, замаскували обози й, лише коли смеркло, рушили далі.

В Смиківі колону зустрів Клейн і доповів, що шлях через кордон вільний. Роберт, як і раніше, непомітно підключився до телефонної мережі й від імені полковника Шмідта направив охоронний підрозділ з дільниці Сокаль — Радехів на станцію Красне.

Влучивши момент, коли відійшла остання вантажка з солдатами, колона рушила через кордон. По ходу Клейн запропонував прихопити зброю на заставі в Тартакові, де лишилося лише відділення гітлерівців, але Борода не дозволив.

В Переспі на спиртозаводі К. Л. Федчук разом з робітниками демонтував найважливіші механізми й наказав заховати до приходу Червоної Армії.

Далі рухались без зупинок. Перед світанком подолали шосе Христипіль — Радехів, проїхали Корчин. Колона втягнулася в село Гоголів, коли в Яструбичах спалахнув бій. Потім стрілянина перемістилася в Радванці.

Невдовзі з'ясувалося, що кавескадрон, який ішов у головній похідній заставі (ГПЗ), розігнав у Яструбичах бандерівську сотню. Ленкін захопив ручний кулемет, боєприпаси. В Радванцях оунівці вчинили опір і були знищені.

10 лютого

На світанку підрозділи ГПЗ увійшли в Любелю.

Погода, як на замовлення: скрізь на полях — свіжий, незайманий сніг. Настрій у бійців і командирів — чудовий. Наче й не було стомлюючого п'ятдесятикілометрового переходу, під час якого довелося долати Західний Буг, шосе й залізницю. Обійшлося без пригод. Очевидно, наша поява тут цілком несподівана для ворога.

Від Яструбичів крокували з шумом і громом, руйнуючи лінії зв'язку, розганяючи фашистські комендатури,

поліційні постерунки в Долині¹ (9-та рота) й Станіславці² (кавескадрон). В Добротворі вершники вивели з ладу вузол зв'язку, зруйнували апаратуру, комутатор. На шосе Христинопіль — Жолкев³ 2-й батальйон підбив легкову автомашину з гітлерівцями.

Отже, ми вийшли на оперативний простір. У навколишніх містах, крім жандармерії, поліції та військ, що рухаються на фронт, постійних гарнізонів немає. Залізниця не охороняється, і ешелони на великій швидкості мчать на схід, до лінії фронту. Напрямок удару визначили правильно. Саме тут, на далеких підступах до фронту, завдаємо ворогові найбільшої шкоди.

Ми з Петром Петровичем і Миколою Олексійовичем засіли за карти. Увагу привертає Білгорайщина: Пуща Ружанецька, Пуща Сольська, ліси ординації Замоївської зливаються в один масив, що тягнеться на сотню кілометрів над рікою Сан до самої Вісли. На західному березі Сану, між Саном і Віслою, простягнулась Сандомирська пуща. Ліси, пересічена місцевість Люблінського підвищення і, головне, — поряд залізниці Львів — Рава-Руська — Люблін — Варшава і Львів — Ярослав. З Ярослава колія іде на Жешув — Тарнув, а з Любліна — на Лодзь через Варшаву. Це, власне, ті залізниці, які ми взяли на себе. На території України дільницю Львів — Рава-Руська надовго вивести з ладу не вдасться, бо великих мостів тут немає, колія лежить на відкритій місцевості й після першої ж диверсії залізницю охоронятимуть так само пильно, як на Поліссі: почнуться бої з карателями в несприятливих для нас умовах ближнього тилу. До того ж місцеві лісові масиви порізані густою сіткою автомобільних доріг. Любеля, де ми стоїмо, знаходиться в трикутнику Рава-Руська — Жолкев — Великі Мости, обрамленому шосейками і залізницею.

Все за те, щоб вийти в окуповану гітлерівцями Польщу, в Білгорайські ліси.

Після довгих роздумів приймаємо рішення рушити в район села Боровець, що на межі Пущі Ружанецької і лісів Замоївської ординації. Мета — завдати удару по

¹ Тепер с. Долина Селецької сільради Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл.

² Тепер с. Лісове Боянецької сільради Нестеровського р-ну Львівської обл.

³ Тепер м. Нестеров Львівської обл.

ворожих комунікаціях, ослабити противника і таким чином надати допомогу Червоній Армії.

Ми добре розуміємо, з якими труднощами доведеться зустрітися в чужій країні. Інша мова і звичаї; а головне — місцеве населення, як відомо, неоднорідне в соціальному відношенні, дотримується різних політичних поглядів.

Перетнувши кордон суміжної з СРСР країни, ми маємо показати себе справжніми представниками радянського народу, лицарями без страху і докору. Часу на підготовку мало — ще кілька переходів, і ми в Польщі. Тому партійна і комсомольська організації відразу ж приступають до роботи. В підрозділах оголошено збори з порядком денним — поведінка радянського партизана за межами Батьківщини. У взводах впроваджено посади парторга й комсорга. Разом з командиром вони відповідатимуть за вчинки кожного бійця.

К. Л. Федчук перевіряє взуття, одяг, зовнішній вигляд партизанів.

Перед виходом з'єднання до штабу прибув Ленкін і повідомив, що в селі Замочок, де була застава від Жолкова, партизани збили двомоторний «юнкерс». Літак і вісім гітлерівців згоріли.

11 лютого

На залізниці Рава-Руська — Львів один за одним ішли ешелони. Автострада теж була перевантажена ворожою технікою. Коли смеркло, рух послабився, а годині о двадцять першій взагалі припинився.

Ми без перешкод подолали залізницю й шосе. У фольварку «Ольшанка» 5-та рота спалила чотири тягачі, розвідники захопили півдесятка угорських гвинтівок.

Далі здіймалися високі пагорби, вкриті грабняком. Села ховалися в низинах, тулилися до лісу. Все це нагадувало Прикарпаття в районі Дністра, а також місцевість над Збручем. Чим далі йшли на захід, тим більше було снігу. Враження таке, наче наздоганяємо зиму.

Удосвіта наблизились до залізниці Рава-Руська — Ярослав. Переїзд не охоронявся. Заслони рушили на призначені місця. І раптом долинув перестук коліс. Колія петляла серед пагорбів, і поїзд виринув з-за повороту зненацька. Та хлопці не розгубилися — вдарили з протитанкових рушниць, по вагонах відкрив вогонь бронебійно-

запалювальними станковий кулемет 4-го батальйону Після другого пострілу гармати вибухнув котел. Паровоз охопило полум'я. Загорілися два вагони. Палаючий ешелон мчав схилом через переїзд до станції Солотвин. Штовхав його другий паровоз, який був у хвості поїзда.

Невдовзі зв'язковий 4-ї роти доповів, що фашисти послали з Горинця підкріплення у кількох вагонах, та паровоз до місця призначення не дійшов — підірвався на міні й полетів під укіс.

Тим часом рота гітлерівців при підтримці танка й бронемашини повела наступ від Солотвина на заставу 2-го батальйону. Розгорівся запеклий бій. Партизани вивели з ладу ворожу техніку, й фашисти відступили, залишивши з десяток убитих солдатів і офіцерів. Ми теж зазнали втрат — загинув командир роти Георгій Андрійович Мартиненко, поранило Микиту Латугу.

...Брусно Старе, де розташувалися підрозділи 1-го батальйону, — невелике село на південному узліссі Ружанецької Пущі. Населення переважно польське, однак це ще Україна. До кордону кілометрів сім. Села Брусно Старе, Брусно Нове, Загур, Клебанці, де стоять наші підрозділи, входили до Рава-Руського укріпрайону, який так і лишився недокінченим. У дотах, що видніються на пагорбах, клубочиться димок — це партизанські застави зіграють бетонні каземати.

Там, де «дистрикт Галичина» межує з «дистриктом Люблін», що входить до «генерал-губернаторства», прикордонних укріплень немає. Та порядки скрізь однакові, як то кажуть, хрін за редьку не солодший.

Розвідники доповідають, що польське населення зустріло їх радісно. У Білгорайських лісах багато партизанських загонів. Ходять чутки, що і в Брусно діють антифашисти. Поляки відверто симпатизують ковпаківцям, але в розмовах дуже обережні.

Коли ми почали збиратися в дорогу, до Вершигори прийшла проситися в партизани сестра господині будинку, де квартирує Петро Петрович. Питання вирішилось позитивно. Як з'ясувалося, Наталя Санжаровська — дружина лейтенанта-прикордонника, який загинув у перші дні війни. Жінка, в котрої мешкало подружжя, дала притулок Наталі, назвавши її своєю сестрою. І ніхто не виказав фашистам дружини радянського прикордонника.

Було б доцільно затриматись у Бусно для пропагандистської роботи і боротьби з бандитськими зграями, ще не

повністю ліквідованими на Львівщині. Останнім часом оунівці ще більше знахабніли. Минулої ночі вони захопили нашого розвідника Дмитра Пшеничного. Хлопцеві відрубали пальці на правій руці й відправили назад з листівкою:

«Червоні партизани! Вертайтеся за Буг, інакше лицарі тризуба виб'ють вас до ноги».

Ясне діло, ми б показали бандерівцям, як воюють радянські партизани, але тепер у нас інше завдання. Та й, в разі сутички з фашистськими військами, тут мало простору для маневру. Ліси в трикутнику Ярослав — Синява — Любачів теж не годяться, бо звідтіля далеко до залізниці Рава-Руська — Люблін — Варшава.

Користуючись польськими й німецькими топографічними картами, вибрали для стоянки район села Боровець, де сходяться кордони Люблінського, Жешувського воєводств і «дистрикту Галичина».

Скрізь по підрозділах відбулися партійні і комсомольські збори. Основні пункти кодексу поведінки партизана за межами СРСР сформульовано так:

1. Польща — суверенна, союзна нам держава і ми ні в якому разі не повинні втручатися в її внутрішні справи. Воюємо проти фашизму. Воюємо нещадно й безкомпромисно. Всі, хто воює проти гітлерівських окупантів, можуть розраховувати на нашу допомогу. Все, що працює на війну, має бути знищено. Однак маєтків, які належать полякам, не чіпати! Це справа самих поляків.

2. За всі послуги: за сіно, овес, тощо — платити і платити щедро. Полонених зрадників-поляків передавати польським партизанам.

У Костянтина Лаврентійовича кількесот тисяч окупаційних марок і злотих. Вони нам знадобляться. Крім того, доведеться дещо змінити маршрут. Прокладаємо його з таким розрахунком, щоб зайти в Цешанув, де, за даними розвідки, є банк. 5-й роті Ларіонова доручено розчистити містечко від гітлерівців, а спеціально створена опергрупа на чолі з помічником замполіта по комсомолу Михайлом Андросовим вилучить з банку, окупаційних установ і магазинів, які обслуговують німців, усю готівку.

Командири повідомили бійців про вихід з'єднання за кордони СРСР. Тепер жоден партизан не повинен забувати, що ми — представники Радянської Батьківщини в чужій країні.

ЗШИТОК ВОСЬМИЙ НА ПОЛЬСЬКІЙ ЗЕМЛІ

12 лютого

З села Брусно Старе виїхали вночі. Годині о другій підійшли до кордону з Польщею. Охорони тут не було. Зустрів нас комсорг 1-го батальйону Вася Олійник. Попередив командирів, що далі — територія Польщі. Відразу ж за кордоном — містечко Цешанув. Звідтіль доносяться вибухи гранат, лунають автоматні черги.

Поспішаю вперед. Біля магістрату Михайло Андросов доповів, що командир 5-ї роти Віктор Ларіонов уже виїхав за маршрутом. Партизани очистили містечко від фашистів. Вісім окупаційних чиновників і бургомістр затримані. В поліційній управі хлопці взяли сім угорських гвинтівок і тисячу патронів, на пошті й телеграфі вивели з ладу апаратуру, підірвали обладнання телефонного вузла. В магазинах, що обслуговують окупантів, теж порядкують партизани.

Поліція весь час трималась осторонь, аж доки на вулицях не з'явилась наша кінна колона.

— Панове! — зупинив вершників один з поліцейських (як кажуть поляки, «поліціантів») і, старанно добираючи українські слова, застеріг:

— У Новому Люблінці, на гуральні і в панському будинку, мешкають шваби. Кажуть, привезли їх на відпочинок з корсунь-шевченківського котла.

— Багато німців?

— Десь із тридцять, а може, й п'ятдесят.

— Для нас це — дрібниця.

З'ясувалось, що місцеві поліцейські підтримують зв'язок з польськими патріотами-антифашистами. Так заочно ми познайомились з партизанами капітана «Вацлава».

З Цешанова йдемо дорогою, обсадженою деревами. Минули сосновий гайок, католицьке розп'яття на узліссі й тригонометричну вишку на пагорбі. Наближаємось до околиці Нового Люблінця. Аж раптом попереду лунають постріли. Об'їжджаю колону бічними вуличками. За грєблею — «маяк».

- Дорога прострілюється, — пояснює боєць. — На другому поверсі кам'яниці кілька кулеметів.

Поспішаю далі, на КП Ларіонова. Віктор силами 5-ї роти 1-го батальйону блокував будинки, в яких засіли

гітлерівці, й партизани кинулись на штурм. Солдатам вдалося прорватись до гуральні, де зайняли оборону головні сили противника. Ворог закріпився у двоповерховій кам'яниці заводууправління. Підходи прострілюються. Гітлерівці ведуть вогонь з кулеметів і автоматів. Зазнаємо втрат. Загинули партизани 5-ї роти Іван Іларіонович Шапов і Леонід Повар. Кількох чоловік поранило.

Політрук розвідроти Роберт Клейн по-німецькому запропонував припинити опір і скласти зброю. У відповідь фашисти посилили вогонь, кинули кілька гранат. Одна з них вибухнула поряд з Клейном. Політрука тяжко поранило осколком.

Наші артилеристи підтягнули гармату і прямою наводкою розбили будинок. Гарнізон повністю ліквідовано.

Близько тридцяти тонн спирту, підготовленого для потреб фашистської армії, довелося знищити.

13 лютого

Другий день стоїмо в селі Боровець, на узліссі Ружанецької пущі, кілометрах в п'ятнадцяти від Державного кордону СРСР. Повз село протікає бурхлива, порожиста ріка Танев, яка бере початок десь на Люблінському узвишші. Стрімка течія промила глибоке русло серед високих берегів, що урвищами спускаються до води. У Боровці близько сотні будинків, тому всі не поміщаємось; підрозділи 1-го батальйону розташовуються у Блонному й Козаках — таких же невеличких селах за річкою, що примикають до галявини, на якій зеленіють вікові сосни.

Місцеві жителі зустріли нас привітно. Помічник командири по тилу К. Л. Федчук попросив солтиса (старосту) організувати сіна й вівса для наших коней. Той пообіцяв допомогти. Години через дві привіз у санях осоки і центнерів зо два вівса. Сказав, виправдовуючись:

— Нема нічого, вшистко герман забрав.

Насправді ж сіна в Боровці багато, та Федчук промовчав. Подякувавши солтису, запитав, скільки коштує центнер вівса, який вимагають поставляти німці?

— Проше пана... товариша ...— зам'явся той і загнув ціну: по шість злотих.

— А за сіно?

— По три злотих.

Староста явно хитрував, бо, скажімо, за осоку, при

датну хіба що на підстилку для худоби, не вторгував би й золотого. Та Костянтин Лаврентійович відрахував гроші й простягнув дядькові:

— Ось вам, пане, сто двадцять за овес і вісімдесят за сіно. Гадаю, по шістдесят за центнер вівса і тридцять за сіно не буде кривдно.

Староста задоволено кивнув, узяв гроші й, низько кланяючись, вийшов з хати. Невдовзі з'ясувалося, що «герман не вшистко забрав» — перед госпчастиною зупинилася валка підвід з вівсом і сіном. І без того хороші стосунки відтепер стали ще ліпшими.

Наші хлопці розчаровані. Хоч село Боровець знаходиться на польській території, воно мало чим відрізняється від сіл Сумщини чи Житомирщини. Хіба лише тим, що в нас люди живуть заможніше. А ще впадає тут у вічі суспільна нерівність. Поряд з добротними будинками стоять халупи, яких на Сумщині й Житомирщині зі свічкою не знайдеш.

Виявилось, що населення Боровця мало хибне уявлення про наш суспільний і політичний лад. Багато хто вірив у ті антирадянські вигадки й нісенітниці, які поширювала пропаганда в панській Польщі. Подейкували про «усуспільнення» жінок, про те, що в Радянському Союзі батьки не знають своїх дітей, люди їдять лише примітивну їжу і, взагалі, буцім у нас не виробляють борошна, не печуть хліба.

Та з нашим приходом ці міфи поступово розвіювались. Траплялись і справжні сенсації.

Так, до Марії Василівни Лавринець, що доглядає поранених у санчастині, з Тепилів приїхали син Василь і донька Катя, а згодом навідався і чоловік Григорій Іванович. У поляків це викликало подив. До партизанів прийшла ціла делегація впевнитись у тому, що це справді її чоловік і діти.

Таких «відкриттів» було чимало. Виявилось, що у з'єднанні воює багато партизанських родин, а наше жіноцтво уміє пекти пиріжки й тістечка, готувати смачні страви. В хатах, де квартирують радянські патріотки, йде обмін рецептами страв. Ми відкриваємо для себе Польщу, а боровчани — Радянський Союз.

Хлопці поводяться з населенням дуже коректно. Це сприяє встановленню справді братніх відносин.

Відлуння боїв на залізниці Рава-Руська — Ярослав, у Люблінці та операція в Цешанові сколихнули Білго-

райські ліси. Це, так би мовити, наша візитна карточка. Партизанські формування, що діють у Сольській Пущі, поспішають налагодити з нами контакти. Сьогодні вранці приїхав до Боровця командир загону БХ «Блискавиця». БХ — Батальйони хлопські, які разом з Гвардією людською, загонами «Союзу боротьби молодих» (ЗВМ), частиною загонів міліції людської (народної міліції РППС) становлять основу Армії людської (АЛ), створеної Польською робітничою партією (ППР). Ця армія стала збройними силами народу і має свої «плацувки» (організації) в більшості сіл і містечок Люблінщини. Загони АЛ ведуть активну боротьбу проти гітлерівців.

«Блискавиця» — чудовий хлопець. Досить високий на зріст, синьоокий, з зубом кольору червоної міді. Щирий, товариський, він зразу ж викликав довір'я.

Від «Блискавиці» ми отримали достовірні дані про рух Опору на Люблінщині. Тут діє ще один загін БХ, яким командує поручник «Гром». В Сольській Пущі б'ються з ворогом радянські партизани «Васі Грузина», «Андрія» і «Казіка». Загони, створені з колишніх табірників і в'язнів, озброєні досить бідно, проте воюють хоробро і користуються неабиякою повагою серед населення.

На цій території дислокується 9-й полк Армії крайової (АК) під командуванням майора «Адама». АК укомплектована офіцерськими кадрами панської Польщі й підпорядковується так званому еміграційному уряду Сікорського. Озброєння одержує з-за кордону. Підтримує радіозв'язок з Лондоном і Варшавою.

Як стало відомо, влітку минулого року генерал Владислав Сікорський трагічно загинув у Гібралтарі. Замість нього прем'єр-міністром уряду став Станіслав Миколайчик. Проте головнокомандуючим і наступником президента оголосили генерала Казімежа Соснковського (представника найреакційніших кіл з табору санації).

Польща розбита на військові округи, в яких дислокуються дивізії, полки, батальйони АК. У спеціальних школах навчаються офіцерські кадри. До речі, одна з них знаходиться кілометрів за сім від Боровця, в покинутому жителями хуторі Мазярня. Начальник школи, він же заступник майора «Адама», капітан «Вацлав».

У своїй практиці керівники АК дотримуються принципу — не вдаватися до дій, які могли б допомогти Червоній Армії. Головною метою вони вважають підготовку до

збройного виступу в момент, коли фашистська Німеччина і Радянський Союз знекровлять один одного в боротьбі, щоб лондонський табір з допомогою інтервенції західних держав зміг захопити владу в Польщі. На це, власне, й спрямована тактика АК — «стояти із зброєю біля ноги». Та навесні минулого року правлячі буржуазні центри в країні були змушені перейти до тактики «обмеженої боротьби». Такий крок впливав з необхідності пристосування до нової обстановки, коли масовий партизанський рух, що виник з ініціативи Польської робітничої партії і розвивався незалежно від АК, почав охоплювати широкі території.

Однак проголошення нової тактики не означає відмови від політики Армії крайової, керівна верхівка якої не хоче цілком і повністю включитися у боротьбу польського народу проти окупантів.

І навіть більше. Торік навесні польські реакційні угруповання закликали до боротьби проти революційного руху. Крайня права організація — фашистські «Народове сілі збройне» (НСЗ) і деякі загони АК вдалися до вбивств. Було навіть видано (у вересні 1943 року) спеціальний наказ про боротьбу із загонами і групами Гвардії людової і радянськими партизанами. Це повністю скомпрометувало Головний штаб Армії крайової. (

Ми домовились з «Блискавицею» про взаємодію і тепло розпрощалися.

Незабаром завітали нові гості. Приїхав заступник командира 9-го полку Армії крайової капітан «Вацлав». З ним прибули командир одного з підрозділів АК поручник «Підкова» і ще кілька офіцерів. Вдягнені в уніформу Війська Польського, напрасовані й начищені так, наче зібралися не до партизанів, а на великосвітський раут, вони тримались погірдливо й неприступно. І тільки коли Костянтин Лаврентійович поставив на стіл бургундське, французький коньяк й баклажку спирту, вони пожвавішали. Після кількох чарок гості перемінилися, повеселішали, а поручник «Підкова» взагалі став простим, щирим хлопцем.

Розвідка в АК поставлена непогано. Капітан «Вацлав» розповів про дислокацію фашистських гарнізонів. Підтвердились повідомлення наших розвідників і, зокрема, про те, що 5-й полк дивізії СС «Галичина» стоїть у Грубешові, одержали нові дані про 25-й поліцейський полк СС. Як з'ясувалося, в розпорядженні командуючого

СС і поліції Люблінщини Якуба Спорренберга є три дивізіони кінної поліції, моторизований батальйон СС, а також три батальйони, укомплектовані з різних покидьків. У Красниставі, Горбові, Парчеві знаходяться підрозділи моторизованої жандармерії, в Любліні дислокується мотобатарей.

Крім того в розпорядженні головної комендатури Любліна (оберфельдкомендатур 372), де заправляє відомий звірячими розправами в Білорусії генерал-майор Мозер, є дванадцять батальйонів піхоти, частини 174-ї і 154-ї дивізій вермахту з резерву ОКВ, сильне угруповання «остлегіон», куди входять кілька легіонів. І все ж на цій території ні мости, ні залізниці не охороняються.

Розійшлися ми значно краще, ніж зустрілися. З «Вацлавом» домовлено про наступну зустріч, і він зі своїми супутниками поїхав до Мазярні.

Як видно, політична обстановка в окупованій Польщі складніша, ніж ми вважали. Щоб успішно громити гітлерівців, мусимо розібратися в усіх нюансах місцевого життя, правильно оцінювати патріотизм населення й не забувати про наявність у Польщі політиканів, які зраджують інтереси народу. І все ж наше першочергове завдання — розгорнути підривною роботу на комунікаціях противника. Днями плануємо провести серію ударів по залізницях Львів — Варшава, Львів — Лодзь — Варшава і Львів — Перемишль. А там і обстановка стане яснішою.

14 лютого

У навколишніх селах точиться багато розмов про радянських партизанів. Розповідають, що в нас є далекобійні гармати, танки і навіть авіація. Мудрий командир дід Ковпак завжди радів таким чуткам і ставився до них серйозно: якщо люди перебільшують наші сили, то це означає, що вони хочуть, аби в нас були гармати, танки і літаки, мріють про визволення від фашизму.

Сидір Артемович вважав, що трудова Польща чекає приходу Червоної Армії, яка раз і назавжди покінчить з окупантами. І він не помилився у висновках. Місцеве населення всіляко нас підтримує, незважаючи на те, що реакційні кола тривалий час проводили тут шалену антирадянську пропаганду.

З весни 1942 року в Білгорайських лісах діє загін «Васі Грузина» — Василя Терентійовича Манджавідзе.

Після ряду вдалих операцій у районі Томашова й нападу на гарнізон Тарногруда в грудні минулого року партизани перебравися в ліси поблизу Янова Люблінського. Дізнавшись, що ми з'явилися в Ружанецькій Пущі, Манджавідзе вирушив до Боровця, а загін з комісаром Миколою Ісахановим прибуде завтра.

Разом з ними іде ще одне партизанське формування — Андрія Павловича Бродового. Це, власне, один загін, який розділився на дві групи. Його ядро — одинадцять утікачів з фашистських таборів смерті. За допомогою місцевого населення партизани озброїлись, поповнили свої ряди й повели рішучу боротьбу проти окупантів.

Як твердить В. Т. Манджавідзе, «аківці» чинять напади на польських і радянських партизанів. Вони підбурюють населення, поширюючи чутки, начебто «Совети хочуть відмінити приватну власність, забрати у селян землю і всіх, хто відмовлятиметься іти до колгоспів, виселятимуть у Сибір».

Якось під час розмови з Василем Терентійовичем командир одного із загонів АК прямо заявив:

— На польській землі ви не маєте жодних прав. Поляки не зазіхають на Москву, але й Варшави не віддамо...

Марно хлопці доводили цьому «патріотові», що радянські партизани б'ються за визволення своєї і польської землі з-під ярма спільного ворога слов'янських народів — гітлерівського фашизму. «Аківець» уперто стояв на своєму.

Зовсім інакше розцінюють нашу місію представники АЛ, прості люди. Розуміючи, що спільними силами легше громити ворога, прогресивні кола країни на чолі з ППР намагаються створити єдиний антифашистський фронт, завдання якого — надати посильну допомогу Червоній Армії у визволенні Польщі.

З перших днів перебування у Боровці в командування виник задум повторити операцію «Сарненський хрест» в нових умовах, тобто на залізницях і шосе, що підходять до Рави-Руської. Сильними одночасними ударами хочемо паралізувати цей важливий для ворога транспортний вузол.

План операції простий — на кожному напрямку висадити в повітря кілька мостів, як кажуть, нашпигувати колію мінами уповільненої дії (терміном на 10—15 діб). Та, на жаль, у нас мало вибухівки. Борода ось уже тиждень просить УШПР допомогти толлом.

Засіли за п'ятикілометровку. Проте на ній розміри об'єктів на залізниці й шосе, які нас цікавлять, не вказані. Звертатись по допомогу до «аківців» остерігаємось. Звичайно, остерігаємось не «Підкови» чи «Вацлава», а їхнього командування в Любліні та Варшаві. Не довіряємо і їхнім спільникам з НСЗ. Покладаємо надії на нашу розвідку. До повернення розвідників категорично заборонено проводити будь-які диверсії.

...Учора вранці до штабу з'єднання приїхали комбат-4 І. Г. Токар і комісар батальйону М. Г. Шумейко. Намічаючи стоянку в районі села Боровець, 4-му батальйону ми відвели невеличкі лісові села Тепили й Кутне. Проте хат там виявилось менше, ніж передбачалось, і командир з комісаром попросили дозволу переміститися в Гуту Ружанецьку. Одержавши згоду, вони поїхали розквартирувати свої підрозділи.

Увечері начштабу батальйону Слупський доповів, що бійці розташувалися в Гуті Ружанецькій і зайняли оборону, а вранці надійшло повідомлення: батальйон веде бій у самому селі. Гута знаходиться на підвищенні, що панує над усією навколишньою місцевістю, підходи добре прострілюються. І раптом — бій у селі!

Зв'язковий батальйону Михайло Рубінов доповів, що командири не виставили ні застав, ні постів. Приїхали, як до тещі в гості. Вночі туди ж прибув каральний загін чисельністю близько 150 чоловік. Німці безпечно втяглися у розташування санчастини й почали розквартируватись.

Більшість партизанів ще не спала. Замкомандира по розвідці Охрім Берсеньов закінчив бесіду з розвідниками взводу Петра Кашицького, що рушав до Любечі Королівської, і вийшов з хати провести хлопців. Наштовхнувшись на ворожий обоз, партизани відкрили вогонь з автоматів. На постріли вискочили й інші бійці. Сутичка в темряві була жорстока. У стані противника вибухнули гранати, по обозу вдарив наш міномет. Карателі намагалися розвернутись, та зробити це їм не вдалося. Різали гужі і мчали світ за очі. Частина гітлерівців прорвалася на Скварки, лишивши на полі бою чотири підводи з боеприпасами і десятків трупів. Партизани втрат не зазнали.

Розслідувати цей випадок було доручено ПНШ по оперативній частині Єфремову. Тоді й виявилась ще одна надзвичайна подія. Мінери 4-го батальйону порушили наказ і висадили у повітря два залізничні мости. До речі,

висадили препогано. Надвечір розвідники доповіли, що скрізь коло мостів з'явилась охорона, а в Руді Ружанецькій спинився каральний загін до 300 чоловік.

Операція, що мала паралізувати вузол Рава-Руська, повисла на волоссіні. Щоб врятувати становище, ми вдалися до рішучих і невідкладних дій. Вирішили розпочати диверсії негайно, до повернення розвідників. Щоб більше розпорозити сили ворога, до плану включили й залізницю Львів — Перемишль. Туди направляємо кавескадрон у повному складі, а також два взводи 4-ї роти під командуванням Дорофеева, який має організувати диверсії і закласти міни уповільненої дії на перегоні Грудек Ягелонський — Перемишль. З таким же завданням виходить на перегін Львів — Грудек Ягелонський Ленкін.

На залізницю Рава-Руська — Ярослав рушають чотири диверсійні групи мінерної роти інженер-капітана Кальницького. 4-й батальйон висилає три диверсійні групи на залізницю Рава-Руська — Замость, на дільницю Рудка — Мазили — Рава-Руська. Для організації засідки на шосе Томашів — Замость в район села Зелен виходять два взводи 9-ї роти під командуванням І. Т. Сердюка.

І все ж підривати мости на залізницях під час диверсій ризиковано, оскільки бракує даних про ці об'єкти. Вирішили зайнятися мостами на дорогах навколо Солфської Пуці Люблінського воеводства, що порушить плани карателів, які концентрують свої сили, очевидно, для того, щоб завдати нам нищівного удару.

До речі, повернувся із самостійного рейду батальйон під командуванням П. О. Брайка і А. К. Цимбала, що пройшов по тилах ворога 500 кілометрів і зупинився в селі Брусно Старе. Завтра 3-й батальйон приєднається до з'єднання, то ж і його особовий склад візьме участь в операції.

Наказом, зокрема, передбачається:

«1. В ніч на 15 лютого 1944 року знищити (спалити) мости на шосейних дорогах Білгорай — Тарногруд — Цешанув, Цешанув — Замость, Білгорай — Нароль місто. У зв'язку з цим:

а) 2 СБ спалити всі мости на струмках і потоках уздовж шосе Білгорай — Тарногруд. Міст через ріку Танев біля села Княжпіль — підірвати.

б) 3 СБ спалити мости на шосе Тарногруд — Цешанув — Нароль місто біля сіл Люблінєць, Жукув, Плазув, Обца, Ружанець.

в) 4 СБ спалити мости в Нароль місті, а також між селами Цвітуша Нова і Цвітуша Стара.

г) 1 СБ (піша розвідка) спалити мости на шосе Білгорай — Юзефів біля сіл Смульско і Олександров».

Групи, виділені для диверсій, готують пальне, пакують вибухівку. Мости наказано руйнувати і спалювати дотла.

15 лютого

Пішов дощ, і сніг на дорогах почав танути. Потрібні вози. Якщо не натрапимо на німецький лігеншафт, доведеться вступати у торги з місцевими дядьками.

Обстановка поки що без змін. Каральний загін у Руді Ружанецькій не виявляє активності.

Досвіта прибули розвідники 3-го батальйону. П. О. Брайко передав, що рухається в напрямку Боровця. Комвзводу Савченко вернувся до комбата вручити наказ і повідомити, що місце стоянки батальйону — село Замх на лівому березі річки Вирова. Там ми переправлятимось по дорозі до Синявських лісів. Кілька розвідників мають провести до Замха обози 3-го батальйону.

Комбат-3 Брайко приїхав до штабу разом з комісаром Цимбалом. За два тижні рейду партизани втомилися, але почувають себе щасливими. Радіють, що вернулися до гурту.

Обстановка, в якій довелось діяти батальйонові, була складною — бездоріжжя, відсутність прямого зв'язку із штабом з'єднання, сутички з оунівськими бандами, що никали по селах і хуторах у пошуках наживи. Місцевість в районі Боремель — Броди — Верба контролювалась бандерівцями.

Міст через Стир у селі Хрінниках був знищений, і Брайко вирішив вибити бандерівців з містечка Боремель, щоб влаштувати там переправу.

Партизани почали наступ вранці 4 лютого. Сотня «Марка» бою не прийняла. Націоналісти вигнали з хат мирних жителів і, прикриваючись натовпом, відступили.

Комбат організував кругову оборону, бійці розібрали кілька покинутих будинків і під керівництвом інженер-капітана Кальницького заходились будувати переправу.

Після дощів річка розлилась, тож довелося прокласти наплавний міст завдовжки 150 метрів. Партизани та їхні добровільні помічники працювали завзято, й до вечора міст був готовий.

Наступного ранку батальйон подолав Стир і, рухаючись на Хрінники, Рогізне, Вовковня, досягнув села Буди Млинівського району. Там зупинився на дньовку. Брайко вислав розвідку на шосе й залізницю Дубно — Броди. Комунікації були забиті ворожою технікою. Ведучи ар'єргардні бої, німці «вирівнювали фронт». Війська Червоної Армії підійшли до заболоченої Ікви й вели бої на рубежі Тарговиця — Млинів — Дубно.

Надвечір партизанам пощастило через Москву встановити зв'язок з командуванням з'єднання. Комбат доповів обстановку й приступив до виконання наказу. На залізницю й шосе під прикриттям автоматників рушили мінери Кальницького. Там вони заклали два десятки мін уповільненої дії з посиленням зарядом.

Вранці з'ясувалося, що всі навколишні села зайняли війська відступаючого противника. На шосе й залізницю почали вибухати фугаси. Ворог збирався «прочісувати» ліс, та, на щастя, здійнялася хуртовина, шквалистий вітер перемітав дорогу, сипав сухим, колючим снігом. Видимість стала слабкою.

Пополудні партизани рушили з Буди й надвечір підійшли до села Теслухів. Попереду було шосе Козин — Берестечко, далі шлях перетинала річка Пляшівка. Заболочені береги з'єднував міст між селами Теслухів і Коритно. Зразу ж за автодорогою починався ліс, який тягнувся до села Хотин, де батальйон мав стати на дньовку.

Комбат вислав на шосе заслони, та партизанська колона наблизилась до Теслухова одночасно з танками, що йшли до Козина на Берестечко. Заслони зав'язали бій. З кожною хвилиною він ставав дедалі запеклішим. Гітлерівці перекинули з Берестечка кілька самоходок. У сутичці з противником поранило розвідника Михайла Шкура-та, загинув начальник штабу батальйону Михайло Попов.

В ході перестрілки фашисти не встигли порозумітися. Їхні самоходки вдарили по танках, а ті відкрили вогонь по артилерії і самоходках. Влучивши момент, Брайко вивів батальйон з бою, обійшов противника з тилу, й партизани спокійно переправились через річку в Коритному.

На ранок бійці зайняли село і опинилися в трикутнику Берестечко — Броди — Верба. По навколишніх шосейних дорогах снували ворожі війська. Одержавши через УШПР повідомлення комбата-3 про обстановку в районі стоянки,

Вершигора наказав Брайку прориватись на захід і вийти на маршрут з'єднання.

Коли смеркло, на залізницю й шосе Броди — Верба рушили підрильники. Там вони заклали міни уповільненої дії строком від однієї до семи діб і взяли курс на село Бордуляки Бродського району.

Батальйон прямував на захід. Непомітно для фашистських прикордонників партизани вийшли на околицю села Сестратин, без єдиного пострілу минули пост, подолали річку Слонівку і вступили до Бордуляк.

Під час переходу шосе Броди — Берестечко колону прикривав взвод Андрія Устенка. Бійці мали відвернути увагу фашистів і захопити «язика». На світанку хлопці підбили вантажку з німцями, що їхала з Бродів. П'ятьох гітлерівців партизани захопили в полон. Вони були з інженерного батальйону штабу 4-ї танкової армії, який дислокувався у Бродах. Полонені показали, що в околицях Радехова й Кам'янки Струмилової діє радянська кавалерійська дивізія.

Опівдні до Бордуляк прийшли підрильники, що виконували завдання на залізниці. Вася Олійник, Михайло Ігнатенко заклали сім мін уповільненої дії на залізниці, десять — на шосе й пустили під укіс два ешелони. Під час перестрілки з гітлерівцями тяжко поранило мінера Андрія Штукаря.

Батальйон вийшов на оперативний простір і рухався далі, не криючись. Партизани розгромили ворожий гарнізон в Лопатині. Розігнали гітлерівців у Станіславчику. Заклали міни уповільненої дії на залізницях Луцьк — Львів і Львів — Рава-Руська. А сьогодні батальйон спалив мости на річках Вирова (село Люблінєць Старий), Лувча (Люблінєць Новий), два мости в селі Жукові й міст у Ружанці під Тарногородом.

Під час рейду партизани надали допомогу частинам наступаючої Червоної Армії, вивели з ладу на деякий час залізничну магістраль Дубно — Львів. Вершигора дуже задоволений діями комбата-3 П. О. Брайка і комісара А. К. Цимбала. В складній обстановці прифронтової смуги вони не розгубилися, успішно виконали завдання і зберегли від розгрому свій підрозділ.

Замість пораненого Михайла Попова начальником штабу 3-го батальйону призначено Якова Михайликова.

...Після від'їзду Брайка і Цимбала до штабу прибув Бакрадзе.

9-та рота мала влаштувати засідку на шосе Томашів — Майдан Сопотський, однак біля села Грабовиця партизани самі наскочили на засідку. Фашисти відкрили вогонь здалеку. Сердюк вивів обоз з-під обстрілу й оточив ворога в районі школи. Решта відійшла на Томашів. Поранило бійця Семена Михайловича Попка й комсомолку Проню Шевченко.

До штабу один за одним заходять командири й доповідають про виконання бойового наказу. Сухі мости горять, як солома, і з води виглядають лише обвуглені палі.

Сьогодні до нас приїхали командир 9-го полку АК майор «Адам», майор «Зуб», поручник «Батько Ян» і ще кілька польських офіцерів.

Майор «Зуб» — один з керівників НСЗ. Це шуплий блондин років під тридцять з невиразним обличчям. Місяців зо два тому він прилетів з Лондона. В довоєнні часи був ротмістром уланського полку, тепер — посередник між еміграційним урядом і частинами АК на Люблінщині. Підтримує радіозв'язок з Лондоном і Варшавою.

«Батько Ян» — шовініст і переконаний антирадянщик. Командує загоном АК на Білгорайщині. Співробітничав з майором «Зубом».

У розмові з Вершигорою «Зуб» довго «зондував ґрунт» — обережно розпитував про мету нашого приходу в Польщу й дальші наміри. Петро Петрович добре розумів, з ким має справу, і відповідав загальними фразами, не вдаючись до подробиць. Візитер нервував і, дедалі більше нахабніючи, засипав Вершигору безглуздими запитаннями. Навіть майор «Адам» морщився від тону свого колеги. Та вивести Петра Петровича з рівноваги провокаторові не вдалося.

Після «дружньої» бесіди Вершигора запросив гостей до столу. Я пішов у справах до штабу й зустрів Семена Чернова.

— Солдати, що супроводжують офіцерів, занадто цікаві, — мовив партизан. — Здається, вони непогано розуміють по-нашому.

— А що їх цікавить?

— Усе. І скільки нас, і яке озброєння, і з ким підтримуємо зв'язок, і де дістаємо харчі. Навіть важко перелічити.

— Нічого, наші не з балакучих, — заспокоїв Чернова. — Ну, а гостей треба нагодувати і зайняти чимось, щоб менше лізли не в своє діло.

Переговорив з комендантом штабу. Дуднику ідея сподобалась. Прихопив у госпчастині спирту, організував закуску. Коноводів пригостили.

Поки Вершигора, Москаленко і Юркін частували офіцерів, ми з Ленкіним і Дорофеевим уточнили завдання. Невдовзі обидва рушили на залізницю Львів — Перемишль.

Тим часом «аківці» поїхали, й Петро Петрович зайшов до штабу. Зауважив, сміючись:

— Ну й накачали коноводів! Їх ледве посадили на коней.

Хлопці явно перестаралися, та докоряти командир не став. Був задоволений партизанською кмітливістю.

Вершигору цікавили розвіддані. За одержаними відомостями, ворог активізується. В районі Гути Ружанецької дедалі частіше з'являються фашистські вивідувачі, гітлерівці вступають у перестрілку з нашими розвідниками. Це збігається з повідомленнями майора «Адама»: окупаційна адміністрація занепокоєна нашою появою. Гітлерівці концентрують свої сили й готуються до каральної експедиції.

Порадившись, ми вирішили приступити до ліквідації опорних пунктів ворога, насамперед тих, які знаходяться поблизу нашої стоянки. У зв'язку з цим наказано завтра вранці 4-му батальйону і 5-й роті вдарити по угрупованню противника в Руді Ружанецькій, а 2-му батальйону розгромити гарнізон у Тарногруді.

16 лютого

Навальним ударом з півночі, сходу й заходу 4-й батальйон разом з 5-ю ротою Ларіонова вибили карателів з Руди Ружанецької. Партизани висадили у повітря електростанцію, підірвали бетонний міст і знищили вузол зв'язку. В бою захопили станковий кулемет, кільканадцять гвинтівок і взяли в полон фашистського офіцера.

Операцію в Тарногруді ми перенесли на 20.00 з чисто психологічних міркувань. Події в Руді Ружанецькій мали вплинути на моральний стан противника, який, безперечно, готуватиметься до бою. Прикинули, що надвечір напруження спаде, тому наш напад на гарнізон пройде успішніше.

Проте усе склалося дуже просто. Комендант міста зі страху подався за Сан до Рудника. Надвечір у Тарногруд

прибуло поповнення — більше сотні фашистів. Та це не врятувало становища. Коли партизани наблизились до міста, гітлерівці й поліцаї кинули машини й розбіглися.

П. Л. Кульбака захопив продовольчі склади, де було більше двохсот тонн збіжжя. Хлопці взяли кілька тонн вівса, борошна, решту роздали населенню. Місцеві жителі, які активно допомагали нам, виносили сіль, цукор, одяг, взуття. Невдовзі було виявлено склад пального. Бійці спалили п'ять тонн бензину.

Захоплених у полон чиновників окупаційної адміністрації, у тому числі бургомістра, допитали в опергрупі й передали польським партизанам.

...Ворожий підрозділ, що стояв у Руді Ружанецькій, входить до складу 56-го полку 154-ї дивізії вермахту, яка дислокується у Ярославі. На допиті полонений офіцер показав, що командуючий СС і поліції Люблінщини прийняв рішення знищити партизанів. У Замость, Білгорай, Томашів перебувають війська. Немає сумніву, що гітлерівці постараться здійснити свої наміри. Та ми не відступимо, доки не виконаємо наміченої програми.

Паралізувати Рава-Руський вузол хоча б на місяць — це трудна справа. Великих мостів на дільниці Рава — Ярослав і Рава — Люблін немає, тому треба підривати десятки місточків, мінувати колію, а вибухівки в нас, як і раніше, обмаль. Вершигора день у день бомбардує радіограмами УШПР, але марно. Чого доброго опинимось у такому становищі, коли нам буде не до мостів!

І все ж вихід є. На дільницях Люблін — Рава-Руська, неподалік станції Краснистав, і Рава — Ярослав, на перегоні Нова Гребля — Коженія, на річках Волиця і Любачівка виявлено по мосту. Якщо їх висадити у повітря і закласти під колії міни уповільненої дії, то залізниця надовго вийдуть з ладу. Головне — будь-якими засобами пошкодити ворожі комунікації саме тепер, під час наступу Червоної Армії. А там, може, пощастить роздобути вибухівку і зруйнувати інші об'єкти.

Сьогодні ж виряджаємо диверсійні групи.

Нещодавно до штабу приїхав поручник «Підкова» Після вчорашнього візиту «Зуба» й «Батька Яна» не хотілося витратити час на порожні розмови. Та цього разу ми помилилися. Активні дії радянських партизанів, у тому числі й розгром карателів у Руді Ружанецькій, перевернули розуміння партизанської боротьби в багатьох поляків. Поручник був схвильований. Він привітався й одразу ж

запропонував свої послуги. У мене так і вертілося на язичку запитати «Підкову», як на це подивиться його командування, але стримав себе. Петро Петрович церемонитись не став.

— Скажіть, ви з'явилися з власної ініціативи чи дієте з відома пана полковника?

Поручник мовив стримано:

— Це справа сумління кожного патріота. Набридло «стояти з гвинтівкою біля ноги» і панькатись з такими «патріотами», як майор «Зуб». Хочемо бити швабів!

«Підкова» з радістю погодився взяти участь у наших операціях. Він виділить провідників на міст через річку Любачівку, що біля села Ігнати під Ярославом, а під Краснистав поведе хлопців сам.

Комплектуємо підрозділи. Відповідальність за диверсію під Красниставом покладається на політрука розвідроти Володю Дубіллера. Підригну групу прикривають автоматники на чолі з командиром взводу Степаном Бокаревим і десять бійців з батальйону «Підкови». Під Ярослав ідуть два взводи 9-ї роти з Іваном Сердюком.

Кальницький запропонував закласти міни уповільненої дії на перегоні Горинець — Верхрата. Ідея всім сподобалась. Вибухи наших «гостинців» та висаджений у повітря міст під Ярославом надовго «закупорять» залізницю.

17 лютого

Операція на залізницях почалася. Під Львовом діє ескадрон Ленкіна, під Перемишлем — підрозділ на чолі з Дорофеевим, під Ярославом «господарює» Сердюк і під Красниставом — Дубіллер разом з «Підковою».

Командир мінерної роти капітан Кальницький першим виконав завдання і сьогодні без втрат вернувся до Боровця.

Згідно з наказом партизани мали замінувати перегін Горинець — Верхрата на залізниці Ярослав — Рава-Руська мінами уповільненої дії і повністю знищити ешелон. Планувалось закласти чотири міни уповільненої дії терміном від двох до п'яти діб і ще одну, яка б вибухнула негайно від ваги поїзда. Хлопців попереджено, що наші «гостинці» повинні не тільки нівечити ворожі комунікації, а й відіграти роль «візитної карточки». Хай знають гітлерівці: ми — поряд, ми діємо. Складний рельєф місцевос-

ті — горби, яруги, круті повороти — робив міні особливо небезпечними.

Кальницький рушив на операцію зі своїм помічником лейтенантом Осипенком і п'ятнадцятьма бійцями мінерної роти. Подолавши сорок кілометрів, хлопці під вечір досягли хутора Солтиси неподалік станції Горинець. Залишивши підводи, в супроводі провідника одразу ж рушили на колію.

Ніч видалась темна, вітряна. Мела хуртовина, в обличчя бив сухий, колючий сніг. Партизани непомітно наблизились до колії і, розділившись на чотири групи, розійшлися.

Години через дві на залізниці було закладено міні уповільненої дії, які мали вибухати від завтра з інтервалом через день. Підірвати ворожий ешелон Кальницький вирішив у чистому полі, кілометрів за два від станції Горинець.

Коли все необхідне було зроблено, мінери рушили у зворотну путь. На узліссі спинилися. Внизу, в долині річки Паперні, затаїлись містечко і станція Горинець. У темряві добре видно, як вдалині блищить червоне око світлофора.

— Гарнізон на станції великий? — запитав Кальницький провідника.

— Гарнізон? — здивувався той. — Війська там немає.

— А хто охороняє станцію?

— Кілька жандармів. Ото й усе.

Несподівано виник цікавий задум. В Горинці паровози заправляються водою, і від чіткої роботи водокачки залежить рух на дільниці Ярослав — Рава-Руська. А що, коли захопити станцію, підірвати водокачку й висадити у повітря станційне господарство? Вибухівки для операції вистачить. Осипенко підтримав ідею Кальницького, і невдовзі група сміливців рушила до Горинця.

За півкілометра до залізниці в розвідку пішли два Михайли — Дьомін та Ігнатенко. Вернувшись, доповіли:

— На станції тихо. В приміщенні чотири жандарми грають у карти. Біля водокачки вартують два патрулі. Озброєні гвинтівками.

Партизани рушили вперед. Кальницький з Дьоміним, Гориним, Ігнатенком, Тюляковим, Єгоровим та іншими бійцями відправились до станції; Осипенко, Фількович, Федорів та Ільїн подалися до водокачки.

Мабуть, наших розвідників на станції запримітили, бо охоронців наче вітром здуло. В приміщенні застали лише

чергового, його помічника й сторожа. Той попередив:
— Жандарі — непогані хлопці. Дізнались про вас і поховалися. А один бандюк подався на Верхрату, щоб сповістити гітлерівців.

Дьомін хотів наздогнати мерзотника, та Кальницький зупинив його.

— На роз'їзді він буде не раніше, як за годину. Доки дозвониться до Верхрати чи Рави-Руської і доки прийдуть німці, за нами простигне слід.

Партизани замінували водокачку, стрілки і станційне обладнання. Кальницький забрав із сейфа штамп, печатку й документацію, яка відбивала картину залізничних перевезень на дільниці. Коли робота підходила до кінця, чергового сповістили, що з Любачева вийшов поїзд з військом. Його можна було пропустити — все одно далі повороту, де закладено вибухівку, не пройде. Та Кальницький розпорядився замінувати колію ще й на станції. Михайло Ігнатенко й Костянтин Єгоров виконали наказ.

Звідтіль, де встановлено світлофор, долинув гудок паровоза. І одночасно задзвонив телефон.

— Мабуть, із Верхрати, — захвилювався черговий.

— Візьміть трубку, — наказав Кальницький.

— Запитають про ешелон, а що я відповім?!

— Скажіть: ешелон затримано. На станції — партизани.

Черговий виконав розпорядження.

До приміщення зайшов Ігнатенко:

— Товаришу командир! Усе в порядку. Міни встановлено.

По команді Кальницького черговий натиснув на важіль, і відкрився світлофор. Хлопці підпалили бікфордів шнур і разом з черговим залишили станцію.

Коли дісталися до яру, ешелон наскочив на міни. Пролунав оглушливий вибух, у повітря злетіли уламки вагонів. Та це ще було не все. Там, де «похазяйнували» партизани, продовжувало гуркотіти й ухати — це від нових вибухів падала водокачка, ламались стрілки, станційне обладнання.

Невдовзі до узлісся, де мінери зупинилися перепочити перед зворотньою дорогою, долинули характерні звуки наближення поїзда — перестук коліс, чмихання паровоза. До Горинця йшло підкріплення. Затаївши подих, хлопці чекали. І ось — вибух! Міни спрацьовували одна за одною, розкидаючи уламки вагонів далеко в поле.

— Ну й ну,— зачудовано мовив провідник.— Це справжня партизанка.

«Рейкова війна» у розпалі. Мінери 4-го батальйону зруйнували вщент мости на перегоні Юзефів — Любича Крулевська. Скрізь по хуторах і селах тільки й розмов, що про наші диверсії.

Розвідники Петра Кашицького разом з диверсійною групою Миколи Шушмінцева сьогодні відправились перевірити залізницю і заодно замінувати шосе Новіни — Томашів, що веде до висадженого у повітря мосту. Біля руїн хлопці побачили відбудівний ешелон-паровоз, два вагони й вагон-майстерню. Кашицький наказав Михайлові Ядченку й Миколі Шушмінцеву замінувати колію за ешелonom. Заклавши міни, партизани обстріляли гітлерівців. Ті в паніці кинулись до вагонів. Поїзд рушив. Набираючи швидкість, паровоз наїхав на міну, полетів під укіс і потягнув за собою вагони.

18 лютого

Залізниці Рава-Руська — Люблін і Рава-Руська — Ярослав паралізовані. Принаймні, донині наскрізний рух тут не відновлено.

Розголос про наші диверсії вийшов за межі Білгорайських лісів, досяг Любліна, Варшави і навіть Кракова. В Білгораї паніка. Окупаційна адміністрація, жандарми, поліцаї, німці-колоністи і фольксдойчі вивозять свої сім'ї до Замостя й далі в Люблін. Кажуть, що й керівник СД Білгорайщини унтерштурмфюрер СС Фаренкруг теж утік до Замостя. Та зондерфюрер СС Шуберт натомк йому пику й пригрозив розстрілом. Лише це змусило Фаренкруга вернутися назад.

Польські друзі повідомляють, що в Замості фашисти продовжують концентрувати мотопіхоту, танки, артилерію. На аеродромі стоїть у бойовій готовності ескадрилья бомбардувальників.

Операція на ворожих комунікаціях ще не скінчилася, та, на жаль, мусимо рушати в дорогу. Шкода, звичайно, розлучатися з новими друзями — польськими партизанами. Саме тепер тут в багатьох рядових членів груп і загонів АК відбувається переорієнтація. Поляки переконуються, що Країна Рад — надійний союзник поневолених гітлерівцями народів, і, беручи приклад з радян-

ських партизанів, стають на шлях активної боротьби проти ворога.

І все ж обставини змушують нас передислокуватися. Маневруватимемо в лісах над річками Сан і Танев неподалік кордону. Насамперед розгорнемо бойову роботу в Жешувському воєводстві. Сьогодні ж перейдемо в Яновські ліси, в район села Домостава. З Боровця рушаємо о 16.00. Диверсійні групи Сердюка й Дубіллера, які ще не вернулися із завдання, наздоженуть нас на марші.

2-й батальйон виходить на годину раніше й чекатиме з'єднання в Тарногруді, а далі йтиме в ар'єргарді, знищуючи мости на річках Танев, Злата, Букова і Бранев.

19 лютого

Зима порадувала нас снігом. Ударив слабкий, та все ж морозець. Головне — встановилася санна дорога.

Протягом ночі ми подолали до 50 кілометрів і на світанку зупинилися в селі Домостава. Тут розташувалися підрозділи 1-го батальйону. Другий дислокується в селі Здзяри, третій — у Студзенці, четвертий — у Контах. Підрозділи довелось розосередити з огляду на загрозу нальоту авіації.

Уже в Домоставі до штабу зайшов Віктор Ларіонов і повідомив, що поруч, за річкою Букова, в селі Лонжек Ординацький, хлопці виявили лісозавод, де виробляють авіаційну фанеру. Дорога звідтіля веде через Домоставу на Ніско, куди вивозять вантажками готову продукцію. Лісозавод охороняється взводом добре озброєних гітлерівців. Там побудована надійна оборона.

Таке сусідство порушувало наші плани. Підривної роботу на Жешувщині думали розпочати з диверсій на залізниці Сандомир — Розвадув — Люблін. Знищення лісозаводу, звичайно, насторожить гітлерівців. Що поробиш...

Ставимо завдання Ларіонову — силами 5-ї роти, підсиленої артбатареєю, знищити охорону й вивести з ладу лісозавод. Кульбака одержує наказ влаштувати засідку на шосе Ніско — Домостава.

...На лісозаводі розгорівся жорстокий бій. Гітлерівці засіли в бункерах і не думали складати зброю. Партизани підкотили гармати і вдарили прямою наводкою. За півгодини з ворогом було покінчено. Готову продукцію ми

спалили, будівлі залишили. Розгром фашистської Німеччини не за горами, й полякам завод знадобиться.

Невдовзі надійшло повідомлення від Кульбаки. На засідку наскочили легковий автомобіль, п'ятитонна вантажка й мотоцикл з кулеметом. Усі до одного фашисти знищені.

Поступово встановлюємо зв'язки з місцевими партизанами. Розвідники контактують з підпоручником «Громом» і «Долиною». В районі Гути Кшешовської діє підрозділ АК на чолі з «Конаром».

...Офіційна назва нашого формування «З'єднання партизанських загонів Сумської області» не відповідає дійсності. Крім Путивльського, Глухівського, Шалигінського і Крелевецького загонів, до з'єднання увійшли олевські патріоти з Житомирщини, а також партизани на чолі з «Грузином», «Андрієм» і «Казиком». А Сумщина, до речі, давно вже визволена від загарбників.

На днях ми підписали клопотання про реорганізацію з'єднання в «Першу Українську партизанську дивізію імені С. А. Ковпака». І-му полку просимо присвоїти ім'я комісара С. В. Руднева.

Використовуючи затишшя, готуємось до реорганізації. Передбачаються зміни і в тактиці. Ковпак, Руднев і Вершигора виростили командирів, здатних самостійно водити партизанські загони. Досвід рейдів Брайка під Броди, Токаря в район Порицька і Ленкіна під Львів показав, що за сприятливих умов доцільно завдавати ударів ворогові на широкому фронті.

...Морозець посилюється. Мабуть, завтра погода буде льотною. Вирішили не спокушати долю й удосвіта поміняти місце стоянки.

20 лютого

Передислокувалися вчасно. Сьогодні фашистська авіація нещадно бомбила село. Видно, німці діяли на підставі докладних розвідданих. Найбільше бомб упало там, де був штаб, а також біля будинку, в якому перед тим квартирував Вершигора. Є жертви серед населення.

Кавескадрон Ленкіна, що вертався з-під Львова, мало не потрапив під удар. Кіннотників урятувала затримка на переправах біля спалених мостів.

Рейд під Львів був вдалим. Партизани пустили під укіс три ешелони: один з танками й артилерією і два з

живою силою ворога, спалили лісозавод, зруйнували шляхове господарство роз'їзду Стажиско — Слобода, на залізниці Львів — Перемишль заклали півдесятка мін уповільненої дії, висадили в повітря споруди львівського водогону.

З нашого боку втрат немає. Правда, під час штурму караульного приміщення водогону вибухом гранати вдарило командира відділення Миколу Соловійова. Внаслідок поранення він втратив око.

Разом з Ленкіним повернувся Дорофеев. Його групі тричі довелось вступати у бої з ворогом. Партизани знищили до десятка гітлерівців, путили під укiс ешелон, а по дорозі до Домостави підірвали дві опори високовольтної лінії.

Невдовзі прибув Сердюк і теж, як то кажуть, не з порожніми руками. Хлопці висадили в повітря залізничний міст завдовжки 63 метри на перегоні Нова Гребля — Кожениця і на шосе Ярослав — Олещиці — Люблін біля села Вулька Запаловська.

Ще не вернулася група Дубіллера, яка пішла під Краснистав, але й так можна сказати, що залізниці Рава-Руська — Люблін — Варшава і Рава — Сандомир — Варшава надовго вийшли з ладу.

Аналізуючи події останніх днів, намагаємось з'ясувати, звідки гітлерівці дізналися про місце розташування штабу й артбатареї. З села жителі нікуди не виходили і сторонніх не було. Ну, а польські партизани — поза підозрою. Невже «Зуб» чи «Батько Ян»?

Так чи інакше, загроза бомбардувань лишається, тому завтра перейдемо на нове місце.

21 лютого

Штаб з'єднання зі своїми підрозділами розташувався на хуторах біля села Смуга. Поряд чорніє ліс — надійний захисник в разі нальоту авіації.

Поки що наша тактика переїзди місця стоянки виправдовується. Юркін постійно нагадує командирам про пильність, проводить бесіди з бійцями, перевіряє застави. «Конар» запевняє, що гітлерівцям невідомо, в яких селах ми зупиняємось. Правда, він чув, що шеф гестапо в Білгорайі виношує план якоїсь надзвичайної операції. Що ж, поживемо-побачимо.

Посилено працює розвідка, тому в нас достатньо інформації про ворога. В цій справі допомагають якнайактивніше польські друзі.

Взяти хоча б відомості про військовий завод за Саном, неподалік станції Сталева Воля, де виробляють 88-міліметрові гармати, а також броньовані листи для танків і самоходок. Важливі подробиці з'ясував «Конар» через своїх підпільників.

Цей завод входить у концерн «Герман Герінг верке». В його корпусах працює до 10 тисяч робітників і серед них — місцеві жителі. З деякими зустрічався Кашицький.

Захопити завод неможливо, оскільки він пильно охороняється. До того ж поряд, у Розвадуві й Руднику, стоять великі гарнізони. Для організації диверсій треба домовитись з людьми, розробити план, доставити вибухівку, тому підготовка вимагатиме багато часу. Розбити корпуси з гармат теж не вдасться, бо вони приховані лісом. А водокачка й електростанція, що стоять поряд, на березі Сану, добре проглядаються.

Перебравши з десятків різних варіантів, ми вирішили розстріляти електростанцію і водокачку прямою наводкою. В помічники для проведення рекогносцировки «Конар» рекомендував командирові батареї Тюпову свого товариша — підпоручника «Дуба».

Тоді ж виникла ще одна ідея. «Конар» повідомив, що в містечку Улянув, біля Сана, знаходяться склади збіжжя й продовольства. Та цікавить його інше — живлення до рації, яке напевно є у фашистському посту повітряного стеження. Він міг би зі своїми хлопцями перебити обслугу й забрати все обладнання. Та річ у тому, що до місцевого гарнізону входить поліція. А хлопці ті належать до загону, яким командує підпоручник «Владек». Одним словом, добре законспірований підрозділ буде розкритий. Тому «Конар» просив направити до Улянуба відділення наших партизанів.

Штаб підтримав ідею, розробив план. До містечка вирішили послати не відділення, а роту 3-го батальйону. Доповіли Вершигорі. Петро Петрович заперечувати не став, і обидві операції були затверджені одним наказом.

Так от, в ніч на 22 лютого група в складі 9-ї роти, двох взводів 4-ї роти з 45-міліметровою гарматою і артбатареєю під командуванням Д. І. Бакрадзе має провести вогневий наліт на будинок електростанції і водокачку з

тим, щоб повністю вивести їх з ладу і припинити доступ на завод води й електроенергії.

Іншій групі, в складі роти 3-го батальйону, разом із польським партизанським загonom, яким командує підпоручник «Владек», наказано захопити пост повітряного спостереження і продовольчі склади в Улянуві.

...Уже смеркало, коли з'явився «Зуб». Приїхав неждано, в супроводі «Батька Яна». Обидва були люб'язні, запопадливо пропонували свої послуги й радили якнайшвидше залишити ці краї, де нас підстерігають різні небезпеки. Петро Петрович, як завжди, сміявся і жартував. Потім запропонував провести спільними силами ряд диверсій на залізницях. І знову почалась гра в «дипломатію». «Зуб» крутився, як в'юн в окропі, нарікав на всілякі труднощі й ухилявся від дальшої розмови.

Тим часом «Батько Ян», влучивши мить, сховав під свою шинелю польову сумку командира. Та хлопці пильно стежили за офіцером через скляні двері сусідньої кімнати. Коли гості вийшли на подвір'я, до «Батька Яна» наблизились комендант штабу Костянтин Дудник і Жоржоліані — ординарець Вершигори.

— Ви помилились, пане,— звернувся Костя до поручника.— То сумка командира.

Партизани шаснули руками під шинелю й дістали звідти пропажу. Дудник розкрив сумку, витяг з неї рушник, мило, зубну щітку. Іронічно посміхнувся.

— Якби в командира були зайві предмети туалету, то він би, напевно, подарував вам, пане поручнику.

Гості поїхали, а ми ще довго сміялися з невдахи-крадія, схопленого на місці з речовим доказом.

В усій цій історії мене найбільше дивувало, яким чином потрапило в польову сумку туалетне причандалля. Петро Петрович пояснив, що вирішив випробувати гостей на чесність. Перш ніж запросити їх до кімнати, вийняв із сумки свою «стратегічну», напхав дріб'язку й залишив на видноті.

Епізод з сумкою характеризує обличчя тих, хто видає себе за наших друзів, а сам тримає за пазухою камінь. Ну і, можливо, є в цьому ключ до однієї загадки. Що, коли «Батько Ян» причетний до бомбардування фашистами села Боровець?

Сьогодні трапилась ще одна надзвичайна подія.

Пополудні фуражири 3-го батальйону зіткнулися в селі Борки з гітлерівцями й доповіли про це Брайку.

Щоб знищити ворога, комбат направив туди взвод лейтенанта Петрова. Та в селі фашистів уже не було.

Як з'ясувалося, о 9-й ранку в Борках зупинилася рота карателів з танком і бронемашиною. Трохи згодом до села заїхала група розвідників з 2-ї роти Скопенка, яка простувала до Улянува. Хлопці на чолі з Василем Павлушенком вели бій до останнього патрона. Загинули всі шість розвідників: В. Павлушенко, Р. Ферштейн, Я. Абдишев, Я. Обіход, В. Снігур, В. Мироненко. Уже мертвих партизанів гітлерівці різали ножами й топтали чобітьми.

22 лютого

Операція по знищенню електростанції і водокачки пройшла успішно. В селі Судоли Бакрадзе зустріли помічник командира батареї Тюпов з розвідниками й підпоручник «Дуб». Ще завидна вибрали місце для вогневих позицій — на високому березі Сана, що урвищем спускався до води, позначили тичками потрібний напрямок.

Ніч була темна, хоч в око стрель. Ніде ні вогника, і лише крізь щілину в світломаскуванні пробивався промічок.

— То електростанція. Водокачка правіше, — доповів комвзводу управління Прутковський Бакрадзе й Дегтьову, що стояли поруч.

Рівно о 2.00 артилеристи відкрили вогонь. Од вибуху снаряда висадило віконну раму, і яскраве світло вирвало з п'їтьми споруду водонапірної вежі. Одна з гармат тут же ударила по водокачці.

Після п'ятого залпу вибухнув котел електростанції. Світло погасло, а гармаші продовжували обстрілювати ворожі об'єкти. Спалахнула пожежа. В «Сталевій Волі» надсадно заревла сирена.

З електростанцією і водокачкою було покінчено. Гармаші дали кілька залпів по заводу й, узявши гармати на передки, вернулися на вихідні позиції. Партизани роздали місцевим жителям збіжжя із захоплених складів у селі Пишниця.

Операцію в Улянуві очолили комбат-3 П. О. Брайко і комісар А. К. Цимбал.

Містечко спало глибоким сном, бійці загону «Владека» зайняли зовнішні пости. В будинку колишнього суду, де розміщались радіомаяк і пост повітряного спостереження, було темно. Лише на другому поверсі світилося вікно

чергового. Ковпаківці й поляки блокували кам'яну будівлю, виставили на вогневу позицію сорокап'ятку і рівно о 2.00 кинулись на штурм. По вікнах ударили партизанські кулемети.

Гітлерівці запекло оборонялися. Виламати масивні дубові двері ніяк не вдавалось, а гармата потрапила під нищівний кулеметний вогонь. Тоді за наказом Брайка мінери Вася Коробко і Гриша Козлов підповзли до рогу будинку й підірвали його. В пролом кинулись партизани. Хвилини за п'ятнадцять вони захопили фашистський пост. Трофейну зброю і апаратуру комбат передав підпоручнику «Владеку».

Набравши на складах вівса, борошна, макаронів, партизани рушили до села Шиперки.

Понад програму Брайко висадив у повітря 160-метровий міст через ріку Танев на шосе Рудник — Янув Люблінський. Там же бійці заклали чотири протитанкові міни.

...Намагаємось докладніше розібратись у політичній обстановці, яка склалася в окупованій гітлерівцями Польщі. Крім Юркіна, Вершигорі допомагає у цьому його «радник», доктор Зима, якого Борода жартома називає своїм «міністром закордонних справ». І справді, Мирослав прекрасно орієнтується в складностях і перипетіях місцевого політичного життя. Та й Вершигора добре обізнаний із замірами різних буржуазних угруповань, що гальмують рух Опору й допомагають фашистам гнобити польський народ.

Петро Петрович підготував радіограму Центральному Комітету КП(б)У і УШПР, в якій охарактеризував політичну обстановку в Польщі, відзначивши, що переважна більшість населення лише в нас бачить своїх визволителів, і зробив справедливий висновок: «Польський народ здатний на вибух величезної сили в тилу гітлерівців».

Сьогодні одержали радіограму ЦК КП(б)У, в якій схвалено нашу пропозицію щодо перейменування з'єднання в Першу Українську партизанську дивізію імені С. А. Ковпака.

Вже готовий наказ по з'єднанню про перейменування. Мої помічники Новиков з Єфремовим підбивають підсумки нашого двотижневого перебування у Польщі.

...Після візиту «Зуба» й «Батька Яна» лишатися в Смузі було небезпечно, й увечері ми переїхали в село Цюсми, ближче до Білгорая.

Берсеньов повідомив, що ворог засилає до нас шпигу-

нів. Здебільшого це кримінальні злочинці з Люблінської в'язниці, а подекуди професіонали з абверу. Один з них знаходиться в якомусь місцевому загоні й має перейти у з'єднання. Як сповістив Брайко, вчора у Домостави прибув невідомий, розпитував про партизанів. Потім узяв поліцая з підводою і поїхав до Лонжека. По дорозі віз підірвався на міні. Шпигун і поліцай загинули. Розвідники хотіли обшукати їх, та Савченко не дозволив, оскільки не відомо, де встановлені міні.

23 лютого

Позавчора, їдучи до нас, «Зуб» не минув жодного села, де дислокувались підрозділи з'єднання, і ми, дотримуючись прислів'я: береженого і бог береже, перемістили 2-й батальйон в Рогузню, а 3-й і 4-й — у село Букову неподалік шосе Янув Люблінський — Білгорай. Тут відсвяткуємо 26-ту річницю Червоної Армії і проведемо реорганізацію з'єднання.

Стрельцов доповідає, що Білгорай забитий підрозділами так званої 14-ї піхотної дивізії військ СС «Галичина». В Янові ворог теж концентрує свої сили, і лише на заході спокійно. Мабуть, бойові приготування проти нас виходять за межі одного воеводства, а коли так, то каральну акцію очолить командуючий СС і поліції «генерал-губернаторства».

А поки що гітлерівці ведуть розвідку, засилають до нас агентуру — все тих же кримінальних злочинців з примітивними легендами. Та в польських друзів є свої люди в різних ланках окупаційного апарату, а також в СД і гестапо, тому до нас потрапляє важлива інформація. Так от, ще не вийшли агенти з Білгорая, а ми вже знали, де і кого зустрічати. Двох нишпорок затримали вчора, один прийшов сьогодні на заставу 4-ї роти, що на хуторі Бичок. Фашистські агенти підготовлені слабо, а їхні легенди не витримують жодної критики.

Засилка шпигунів лише починається. Командир загону АК «Конар» застеріг, що сьогодні з Розвадува до нас направлено двох лазутчиків. Ось їхні прикмети: перший — низького зросту, міцний, кругловидий. Вбраний у лляні темні штани, потерті і зав'язані внизу шнурками. Черевик чорні. Мишиного кольору куртка з одірваним хлястиком і коричневий картуз. Другий — високий, щуплий.

Впалі щоки виголені. Зелені штани заправлені в чоботи, такого ж кольору куртка. Синя шапка.

Пишу розпорядження на заставу, щоб усіх підозрілих з названими прикметами затримувати й направляти в опергрупу. Особовому складу оголошено наказ, в якому йдеться про необхідність підвищення дисципліни й пильності. Наведу кілька найважливіших абзаців:

«...Кожен боєць і командир має поєднувати пильність з культурним і ввічливим ставленням до людей, поважати звичаї тієї місцевості, де ми діємо, вивчати особливості населення, класову структуру суспільства, пам'ятати, що ми знаходимось у капіталістичній країні.

Для того, щоб не допустити ворогів і шпигунів у наші лави, для того, щоб встановити дружні стосунки з населенням, НАКАЗУЮ:

1. Всьому особовому складові посилити пильність. При вступі в село негайно перекривати всі виходи й без перепустки штабу гарнізону нікого не випускати.

Видавати перепустки має право тільки штаб начальника гарнізону даного населеного пункту.

Осіб, які входять до села, негайно затримувати й після обшуку направляти в штаб гарнізону.

2. Прийом нових бійців проводити тільки командирам полків з наступною перевіркою особливого відділу дивізії в кожному окремому випадку.

3. Комісарам батальйонів, політрукам рот і партійно-комсомольським організаціям провести масово-роз'яснювальну роботу серед особового складу з даного наказу».

...В нас уже були прикидки щодо структури з'єднання. Спинилися на такій схемі: в дивізії три полки, кожен з яких складається з двох батальйонів. У батальйонах по дві роти. Крім того, окремий кавдивізіон з двох ескадронів, окрема розвідрота, мінерна рота й артбатарея.

Командиром 1-го полку імені Семена Васильовича Руднева призначили Д. І. Бакрадзе, начальником штабу — І. І. Бережного. Командиром 2-го полку став П. Л. Кульбака, начальником штабу — А. П. Ільїн. 3-й полк очолив П. О. Брайко, начштабу в нього — С. Ф. Абрамов. Командир кавдивізіону — О. М. Ленкін, начштабу — С. П. Тутученко.

Перебудову задумано так: 4-та і 9-та роти розгортаються в батальйони і входять до складу 1-го полку; 2-й

батальйон розгортається в полк, а 3-й і 4-й батальйони складають 3-й полк. 5-ту роту реорганізуємо в 2-й ескадрон.

Хоч хмари над нами згущаються — настрої у людей прекрасний. Кожний підрозділ прагне ознаменувати 26-річчя Червоної Армії новими бойовими звершеннями. Так, минулої ночі диверсійна група ескадрону ходила на залізницю Розвадув — Люблін. На міні, поставленій Миколою Жогло неподалік села Домброва, підірвався ешелон з артилерійською частиною, яка їхала на фронт. Паровоз і тридцять вагонів з тягачами й гарматами полетіли під укіс.

2-й полк підірвав два мости через річку Лада на шосе Білгорай — Гарасюки — Кшешів, біля села Сіль.

3-й полк висадив у повітря міст через невелику заболочену річку Букова біля села Анджеювка на шосе Білгорай — Янів Люблінський, а також замінував шосе протитанковими мінами.

Сьогодні вернулася з-під Краснистава диверсійна група на чолі з Дубіллером, Бокаревим і підпоручником «Підковою». Хлопці відмінно виконали завдання — залізничний міст через річку Волицю на перегоні Ізбиця — Краснистав повністю знищено. Партизани підірвали цей важливий об'єкт разом з ешеленом, в якому їхали у відпустку до Німеччини гітлерівці, що відзначились у боях. Один з прогонів 70-метрового сталюого мосту разом з паровозом і вагонами упав на шосе Замость — Краснистав — Люблін, перекривши рух автомашин. На зворотному шляху партизани захопили роз'їзд Тажимехи і висадили в повітря ешелон з авіабомбами, що саме спинився на полустанку. Страшний вибух розніс у друзки станційні споруди, колію і будинки. Одним словом, лінія Рава — Люблін надовго вийшла з ладу.

В ознаменування спільної операції польських і радянських партизанів відбувся мітинг. Зібралось майже все населення Цюсми. В урочистій обстановці Петро Петрович подарував «Підкові» автомат ППШ з написом: «На честь бойової дружби польського і радянського народів від ковпаківців». Присутні захоплено дивилися на воїнів-героїв, палко вітали їх, поздоровляли свого співвітчизника й бажали успіхів у боротьбі проти окупантів.

В районі Корсуня-Шевченківського Червона Армія завершила ліквідацію оточеного фашистського угруповання в складі 11 дивізій, і тепер на ділянці 1-го Українського фронту настало затишшя, або, як повідомляє Радінформ бюро, «ідуть бої місцевого значення». Фронт зупинився за півтораста кілометрів від нас і проходить приблизно по лінії Рафалівка — Луцьк — Рожище — Млинів — Дубно — Шумськ — Ізяслав — Шепетівка. Очевидно, радянські війська перегруповуються, підтягають тили й посилено готуються до нового удару. Гітлерівці теж не марнують часу, і наша активна діяльність на ворожих комунікаціях у ближньому тилу гітлерівцям, як сіль в оці.

Стрельцов доповідає, що в Янув, Білгорай, Звезинец, Краснобруд, Замость надходять війська, танки, артилерія. З Грубешова прибув полк дивізії СС «Галичина». Крім 25-го поліцейського полку СС, з'явилися давні знайомі по Карпатах — 26-й поліцейський полк СС і окремі легіони. Є й танкові частини, нумерацію яких поки що не встановлено. Це або підрозділи танкової дивізії СС «Вікінг», що після переформування рухається на Східний фронт, або нещодавно сформований 500-й танковий полк з Кракова.

Природно, що гітлерівці до початку наступу радянських військ постараються розчистити свій тил, але, мабуть, бракує їм достовірних розвідданих про наше з'єднання і місцеперебування. Тож ворог вживає заходів. Сьогодні вартові затримали ще п'ятох агентів. У них знайдено перелік населених пунктів, де ми зупинялися минулого тижня. Ясна річ, затримуватись у цьому районі небезпечно. Треба йти далі. Тут нас ніщо не утримує. Залізниці Рава — Люблін і Рава — Ярослав надовго виведені з ладу, всі диверсійні групи вернулися, лишивши «на згадку» про ковпаківців міни на залізниці й шосейних дорогах.

Найдоцільніше було б рушити за Сан, в ліси Сандомирської Пущі, й далі, під Кельце, але на це не дає дозволу УШПР. Повертатись на Львівщину чи Дрогобиччину немає сенсу, бо в тих місцях сконцентровані фронтові резерви і кожна операція вимагатиме величезних жертв. Лишається одне — маневрувати в лісах навколо Білгорая.

Порадившись, вирішили цієї ночі зробити п'ятдесятикілометровий марш до села Кособуди й там завершити реорганізацію з'єднання. Рушаємо о 19.00.

З ініціативи Петра Петровича перед виходом спробували дезорієнтувати ворога. Фашистських агентів, звичайно, розстріляли, залишили лише двох — Дембовського і Казика. Їх відправили назад, вручивши написану російською і німецькою мовами глузливу довідку. Текст надрукували на найкращому папері.

«С. Цюсми
під Білгораєм

Довідка

Цим засвідчується, що таємний агент гестапо Дембовський справді був направлений гестапо через м. Білгорай в ряд сіл (перелік, зашитий агентом в підкладку, додається).

В цих селах Дембовський мав зібрати про нас вичерпні дані, після чого вернутися в гестапо міста Білгорай.

З незалежних від нього причин Дембовський своєчасно повернутися не міг, оскільки був нами затриманий.

З питання щодо сіл, вказаних у таємному списку гестапо, стверджуємо, що ці села існують дотепер і на превеликий подив не спалені німецькими розбишаками. В цих селах ми справді дислокуємось.

Матеріал, який інтересує гестапо, і в тому числі такі питання, як, скажімо, кількість знищених нами фашистських окупантів, висаджених у повітря мостів, пущених під укіс ешелонів з гітлерівцями й німецькою технікою, розгромлених німецьких частин і постерунків гестапо, жандармерії та поліції, нами підготовлений. В будь-який час чекаємо гестапо й німецькі військові частини, щоб передати ці зведення особисто.

Не дочекавшись, не забаримось самі з'явитися до вас і передати цей матеріал, причому кількість і якість нашого озброєння, боездатність особового складу і т. п. продемонструємо на ділі.

Агентові гестапо Дембовському, який направляється в гестапо з цим листом, подавати всебічну допомогу й не затримувати ні на заставах, ні в караулах.

Радянські партизани»

О 18.00 Єфремов почав шикувати колону в напрямку Гути Кшешовської, тобто на захід. Розвідники посадили Дембовського й Казика на підводу і, проїхавши так, щоб вони бачили, куди збираються рушати партизани, помчали до Білгорая.

На узліссі під Домбровицею шпигунів висадили. Раз у раз озираючись, вони подалися до Білгорая.

В Домбровиці на заставі агентів затримали й відпустили у Білгорай.

Коли про все це доповіли командирові, він задоволено посміхнувся.

— Здається, номер пройшов. Хай пошукають нас на заході. А тих типів самі розстріляють за дезінформацію і зв'язок з партизанами.

За селом колона повернула на північ і попрямувала на Шелігу й далі, на Букову.

25 лютого

Звечора пішов сніг, розгулялася хуртовина. Погода, як ми кажемо, партизанська.

Колона минула шосе Білгорай — Люблін і заглибилась у ліс. Неподалік хутора Лисі Гори, на роздоріжжі, бійці комендантського взводу Іван Штирін і Семен Чернов запримітили кількох чоловік, які стежили за обозами. Хлопці відправили затриманих до Юркіна. Один з них був «Батько Ян». Енесзетівців довелось відпустити.

Шосе Білгорай — Звезинець — Замость контролювали фашистські патрульні автомашини. Одна з них наскочила на заслон 2-ї роти Андрія Бродового з батальйону Тютєрева. Автоматна черга прошила кузов вантажки, і вбиті гітлерівці упали на шосейку. Та шофер лишився живий. Машина розвернулась і поїхала до Замостя. Залізниця Рава-Руська — Замость не охоронялася. Видно, не працювала, бо рейки вкрила іржа. Зате на шосе Звезинець — Юзефів — Томашів снували патрулі. У бій з ними вступив батальйон майора Дегтьова. Під час перестрілки партизани знищили двох гітлерівців, двох захопили в полон.

До Кособудів приїхали десь о дев'ятій ранку. На відпочинок зупинилися ще по-батальйонно. 1-й батальйон і штаб зі своїми підрозділами стали в Кособудах, другий — у Шевні, третій — у селі Верховина й четвертий — у Ближові.

Доки Єфремов організував оборону, до штабу зайшов Стрельцов з останніми розвідданими. І ось що

з'ясувалося: ми потрапили з вогню та в полум'я. В Замості, крім підрозділів фашистського легіону, знаходиться батальйон есесівців, підсилений танками й бронемашинами. Великі гарнізони стоять у Звезжинці, Томашові й Краснобруді. До того ж діючою залізницею Грубешів — Замость гітлерівці можуть перекинути сюди війська з фронтових резервів 4-ї танкової армії.

Хоч обстановка складна, вирішили й на цей раз застосувати золоте правило: найкращий вид оборони — це наступ. Розгромимо фільварки «Шевня» й «Топорниця», де «хазяйнують» німецькі колоністи, і заготуємо харчів.

За годину Кульбака і Брайко доповіли, що, незважаючи на шалений опір фашистів, охорону фільварків ліквідовано, захоплено сім тонн вівса, тонну борошна, сіль, цукор і голів двадцять худоби. В бою загинув Петро Рябчевський, четверо партизанів поранило.

Скориставшись з тимчасового затишшя, штаб розіслав наказ про реорганізацію з'єднання в Першу Українську партизанську дивізію імені С. А. Ковпака й оголосив командний склад до командира роти включно.

В полках і батальйонах почали комплектувати роти, взводи, зайнялися розподілом озброєння, боеприпасів, коней. Однак завершити роботу не пощастило. Пополудні близько роти гітлерівців повели наступ на оборону 4-ї роти Тютерева, що стояла на західній околиці села Кособуди.

Підпустивши впритул ворожу розвідку, яка рухалась від Звезжинця під прикриттям двох бронетранспортерів, партизани влучним вогнем протитанкових рушниць підбили бронетранспортер. Другий, безладно стріляючи, повернув назад. Екіпаж захопленої машини не чинив опору. Її командир — немолодий уже француз, слюсар з Марселя — допоміг зняти кулемет, акумулятори, автоматичну дрібнокаліберну гармату й пообіцяв встановити її на сани. Два інших солдати — бельгійці.

Гітлерівці години дві вели мляву стрільбу й відійшли на Звезжинець.

Тим часом ворог чисельністю до батальйону піхоти при підтримці броньовика й артилерії повів наступ на оборону 2-го полку від Замостя.

Село Шевня знаходиться в глибокій долині. З півночі його прикривають високі пагорби, порослі сосновим лісом. З півдня — теж пагорби, порізані ярами, а на них —

селянські ниви. Місцевість для оборони дуже невідгідна, і новий комбат-3 майор Шолін разом зі своїм начштабу Коровченком наказали роті Іванова зайняти хутір біля цегельного заводу, що стояв на панівній висоті й надійно прикривав Шевню від Замостя. З північного боку до хутора прилягав густий сосняк, а з південного до самого лісу тягнулася глибока долина, заросла кущами.

Партизани замінували шосе розібрали невеличкий місток через потік і обладнали вогневі точки в кам'яних будинках хутора.

Як тільки хлопці замаскували свої позиції, від Замостя показалися ворожі цепи. В хуторі спалахнув бій, який невдовзі перейшов у рукопашну. В жорстокій сутичці загинув помічник командира роти Іван Андрійович Івашин. Тоді оборону на цій ділянці очолив командир взводу Олександр Прохоренко. Партизани вибили німців з хутора.

Тим часом майор Шолін направив до Пархоменка Романа Плаксу з кулеметом. І дуже вчасно. Як тільки Роман разом зі своїм другим номером Петром Макаренком і кулеметником Семеном Гавриловцем зайняли вогневу позицію у напіврозваленому будинку колишньої корчми, що видавався в поле, фашисти знову піднялися в атаку. Кинджальний вогонь кулеметів перетнув шлях ворогові. У бій вступила сорокап'ятка Дмитра Гавриловця. Наступ гітлерівців захлинувся. Фашисти кидалися в атаку, але щоразу під нищівним вогнем партизанських кулеметів і автоматів відкочувались назад, встеляючи трупами підступи до хутора.

Годині о шостій вечора гітлерівці відійшли до Замостя. Ворог не дорахувався більш як п'ятдесяти своїх вояк.

Ми теж зазнали втрат. Крім Івашина, загинули Василь Сидоров, Михайло Єресь, Петро Ценчов. Поранило Гаврила Іванникова, Миколу Мамушкіна, Олександра Струбинського й Петра Макаренка, який стояв до кінця і не залишив поля бою. Особливо відзначився взвод Русакова. На його позиції припав основний удар ворога.

Увечері в командира зібралася «військова рада». Вирішили дати людям перепочинок. Після нього о 23.00 рушаємо трьома колонами: 1-й полк і штаб зі своїми підрозділами йдуть на південь, до сіл Бондиж — Гуціско — Лушач; 2-й полк прямує на схід, в район Чорновода — Радогоща — Криниця, й повертає на південний захід, до села Зелена; третій спершу теж просувається на схід,

в напрямку Заріччя — Топорниця — Біловоля — Кри-
ниця, а далі — на південний захід, до села Улюв.

26 лютого

Потомлені вчорашнім боєм у Кособудах люди не встигли перепочити. І знову — похід. Невеликий, 29-кілометровий марш по пересіченій місцевості — високих пагорбах і глибоких долинах — був не з легких. Доводилось раз у раз посилати зв'язкових на пошуки заблуканих підвід, і колона часто зупинялася. В Лушач приїхали лише о 8-й ранку.

Вчасно дістались в Улюв і Зелену полки Брайка та Кульбаки. Ще на початку маршу, кілометрів за десять від Кособудів, ескадрон захопив на фільварку, поблизу села Адамів, чотирьох гітлерівців, у тому числі вахтмайстра жандармерії. Вони охороняли фашистське господарство. На озброєнні мали кулемет «універсал», гвинтівки, у вахтмайстра був автомат. Напад був такий раптовий, що гітлерівці не встигли навіть озирнутися. Крім зброї, партизани взяли півсотні голів худоби, двадцятьє коней і багато харчів.

День у Лушачі минув спокійно. Ми, штабники, утрясаємо решту питань, пов'язаних з реорганізацією, а тим часом Петро Петрович підготував звернення до так званих легіонерів. Листівку перекладав на німецьку Мирослав Зима. Наші складачки Соня й Валя уже набрали і друкують текст.

Зайшов «Нестор-літописець», як жартома називаємо Пижова. Він приніс перші відбитки. Пробігаю очима текст, читаю заклики:

«...Повертайте зброю проти ворога, знищуйте німецьких офіцерів і переходьте на бік радянських партизанів! Коли поблизу немає партизанів, організуйтеся у самостійні партизанські загони.

Висаджуйте у повітря мости на шляху відступу німецької армії, обстрілюйте колони фашистів, спалюйте машини й бензин, пускайте під укіс ворожі ешелони, не здавайте зброї націоналістичним агентам.

Ідіть до нас із зброєю та боеприпасами! Ідіть сміливо й твердо!»

А ще нижче, в самому кінці звернення, підпис: «Радянські партизани».

У Пижова свої клопоти — латинський шрифт є, та, на жаль, немає німця-складача. Оце проблема!

...Сьогодні бойових дій не проводимо. Хай люди спочинуть. О 24.00 виходимо далі, на Руду Ружанецьку.

Руда Ружанецька — красиве село, вірніше містечко. Тут є лісопильний завод, смолозавод (мазярня), фільварок «Озеро» з великими ставками й добре налагодженим рибним господарством та гуральнею. Землі мало, і в Руді живуть здебільшого робітники, які працювали у фільварку та на заводах. В містечку були пошта, телеграф і навіть «своя» залізниця, по якій на смолокурню возили осмол. Тепер ці підприємства занедбані, поруйновані.

Ми вступили до Руди о 7-й ранку. В містечку зупинився штаб і підрозділи 1-го та 2-го полків. 3-й полк лишився в Гуті Ружанецькій. Люди, незважаючи на небезпеку, зустріли нас як своїх найдорожчих гостей.

За кілька годин до Руди приїхав «Підкова» разом з офіцером розвідки штабу 9-го полку АК підпоручником «Сасом». Вісті привезли тривожні. Операція гітлерівців проти нашого з'єднання набуває широкого розмаху. Її очолив шеф «оберфельдкомендатури 372» генерал Гельмар Мозер, якому підпорядковані частини СС і поліції. Крім того, в розпорядженні Мозера 1-й і 2-й полки дивізії СС «Галичина», 1-й поліцейський полк СС з Кельце, 25-й полк СС і підрозділи 225-го полку СС з Жешува, батальйон саперів, 828-й і 830-й батальйони «остлегіону Ітіль» та кілька рот 500-го танкового полку, нещодавно сформованого у Кракові.

25 лютого Мозер приїхав до Замостя. Він спинився у військовому містечку, де колись стояв 9-й полк Війська Польського, і з колишнього кабінету майора «Адама» керує операцією.

Штаб командира дивізії СС «Галичина» Фрайтага знаходиться в Цешанові. Днями звідти в напрямку Яновських лісів рушили підрозділи 1-го полку з танками і артилерією. Коли есесмани проходили через Тарногруд, жителям було заборонено з'являтися на вулицях містечка. Кожного, хто потрапляв на очі, дивізіонери розстрілювали без попередження. Палили й по вікнах, якщо помічали, що ворухнуться занавіски.

Ми дуже вдячні польським партизанам за повідомлення. Тепер знаємо обстановку, і якби не обіцянка УШПР надіслати літаки з боєприпасами, то за кілька діб відійшли б від Білгорайських лісів на безпечну відстань.

Тим більше, що утримуються морози й лежить добра санна дорога. Та поки що залишимося на кілька днів у Руді Ружанецькій, тоді рушимо в ліси понад Саном, в район Синяви. Як буде далі — залежатиме від обставин: або вернемось на Львівщину, або підемо на захід, в ліси Сандомирської Пуші.

«Сасу» ми передали пакунок з листівками для розповсюдження серед німців і звернення до легіонерів. Крім ідеологічної обробки противника, штаб намітив ряд заходів, зокрема, таких, як влаштування засідок на шосе Цешанув — Белжец. Створимо «мішок», куди потраплятимуть фашистські автомашини.

Щодо цього в наказі значиться:

«1-й полк влаштовує засідку на шосе між селами Жукув — Плазув в районі висоти 336.0. Він же мінує шосе Цешанув — Жукув. Ворога, що рухається з Жукува на Плазув, пропускати й обстрілювати з тилу.

2-й полк організує засідку на шосе Плазув — Ліпско в районі висоти 291.0. Він же мінує шосе Плазув — Воля в районі позначки «Родник». Засідка 2-го полку б'є ворога, що рухається в обох напрямках.

3-й полк виставляє засідку на шосе Ліпско — Белжец за два кілометри на північний схід від позначки 282.0. Засідка 3-го полку пропускає ворога, що рухається з м. Белжец, і б'є його з тилу.

Засідки шосе не мінують, а знищують ворога вогнем. При організації засідок мати по одному кулемету в кюветах.

Засідкам зайняти свої місця сьогодні о 24.00 і лишатися до особливого розпорядження. При відході мінувати шосе протитанковими й протипіхотними мінами...»

Кавдивізіон Ленкіна одержав ідентичне завдання. Разом з мінерами Кальницького він влаштовує засідку на шосе Томашув — Белжец.

...До штабу зайшов замполіт М. О. Москаленко. Виглядає, він щойно від ксьондза, вів «переговори». Ось що розповів Микола Олексійович:

— Дивлюсь, наша господиня причепурилася, ходить по хаті, зітхає і хреститься. «Що вас тривожить?» — запитую.— «Сьогодні неділя,— пояснює,— а до костьолю не дзвонять». Звичайно, мені байдуже. А тоді подумав: чим ксьондз пояснить людям, що служба в костьолі не

правилась? Чого доброго, почне нарікати: «Прийшли більшовики й не дозволили». Я за шапку — і до ксьондза. Поговорив з ним любенько, заспокоїв, що доки ми тут, хай він ні про що не турбується. Біля костюлу поставив Івана Штиріна й Славка Августяка, щоб наглядали за порядком.

...Пополудні розгодинилось. У свинцево-сірих хмарах з'явилися блакитні острівці. Визирнуло сонце. І невдовзі в небі загуркотіли мотори, пролунав сигнал повітряної тривоги. Здавалося, летить ціла ескадрилья. Та ось на горизонті з'явився шестимоторний Ме-323; летів на висоті 500 — 700 метрів.

Руда мовчала. І раптом в розташуванні кавдивізіону ударило кілька протитанкових рушниць, застрочили кулети. В небо здійнялися пасма трасуючих куль.

Незважаючи на обстріл, Ме-323 не змінив курсу. Аж ось він різко збавив висоту і, тягнучи за собою шлейф диму, пішов на зниження.

...Коли невідкладні справи було залагоджено, я рушив до санчастини провідати поранених. Після бою в Кособудах, Шевні й на фільварку «Топорниця» у нас шістнадцять поранених. Шістьох партизанів з 2-го полку привезли до санчастини лише сьогодні. Ваню Топошвілі поранений у голову, Віктор Струбицький — у ліву руку; куля розтросила кістку передпліччя.

Вчора доповіли, що розвідник Василь Сидоров загинув. Виявляється, він живий, хоч поранення тяжке. Таке ж лихо спіткало й Василя Новака. В Миколи Мамушкіна відірвало ліву ногу.

Тяжкі поранення і в літніх бійців Ткачова та Амеряна з 3-го полку. Ткачову вже зробили операцію. Вона пройшла вдало, і в госпіталі партизан вижив би напевно. Та чи перенесе він переїзди, якщо пропаде санна дорога?

Становище серйозне. В санчастині вже більш як сорок поранених, чимало бійців і командирів лікується амбулаторно, а попереду важкі, напружені дні.

Вертаючись до штабу, зустрів Андрія Бродового і запросив до себе. Ось уже два тижні його загін чисельністю вісімдесят сім бійців і командирів, а також партизани «Грузина» воюють пліч-о-пліч з нами, однак напружена обстановка не дає змоги з'ясувати подробиці з бойової діяльності наших побратимів.

Нарешті трапилась нагода, і ми розговорилися.

...Восени 1941 року з табору військовополонених втекли два в'язні — Михайло Атаманов¹ і Василь Полунін. Їм пощастило — натрапили на польських патріотів. Хлопців підлікували, дали одяг, зброю. Втікачі хотіли пробратися за лінію фронту, однак під зиму рушати в дорогу не відважились. До весни лишилися в Білгорайських лісах.

Колишні табірники не сиділи, склавши руки. Як тільки могли, вони шкодили ворогові — знищували поодиноких гітлерівців, обеззброювали поліцію, розганяли фашистських прислужників і старост.

Уже в березні 1942 року група налічувала одинадцять чоловік. В цей час польські патріоти організували втечу з полону генерал-майора танкових військ С. Я. Огурцова, який тяжко поранений потрапив до рук фашистів у боях під Бердичевом. Невдовзі котовець С. Я. Огурцов опинився в партизанській групі. Сергій Якович мав намір з часом створити мобільний кінний загін, а поки що бійців, які почали називати себе котовцями, очолив Михайло Атаманов («Татарин»), комісаром став Василь Полунін. Він був душею бойового колективу.

Командування загону, діяльність якого спрямовував генерал Огурцов, приділяло багато уваги контактам з місцевим населенням, підтримувало зв'язок з польськими партизанами.

У квітні 1942 року котовці захопили під Краснобрудом млин, який працював для потреб вермахту, а в ніч на 1 Травня влаштували засідку на шосе Томашув — Тарноватка і знищили десять гітлерівців. Захопили трофеї — кулемет, автомат, чотири гвинтівки, три пістолети, кілька гранат і близько півтори тисячі патронів.

Чутки про сміливців широко рознеслися по окрузі, й до загону почали прибувати нові й нові люди. У травні його особовий склад зріс до 35 чоловік. Того ж місяця партизани захопили великий лісопильний завод у селі Тарнаватці, перебили німецьку охорону, а підприємство спалили. До рук котовців потрапили кулемет, два автомати, п'ять гвинтівок, стільки ж пістолетів, ящик гранат і до двох тисяч патронів.

Через кілька днів хлопці знову підбили на шосе дві автомашини — легкову й вантажну, захопили автомат, гвинтівку і два пістолети.

¹ Ахмали Адаманов з кримського села Ай-Василь. Капітан АЛ.

Загін діяв активно. У червні серед білого дня котовці затримали обоз, де було десять центнерів цукру, а через день у лісництві Гамерня розігнали німців, які приїхали на заготівлю лісу. Дев'ять гітлерівців було вбито, стільки ж поранено. П'ять бійців одержали зброю — кулемет і чотири гвинтівки.

Щоб розправитись з 85 партизанами, фашистське командування у серпні того ж року кинуло на прочистку лісу дві тисячі карателів. Однак спроба ворога не мала успіху. «Татарин» умілим маневром прорвав щільне кільце оточення і вивів загін у безпечне місце. В бою з фашистами загинули чотири побратими і двох поранило. Партизани знищили дев'ятнадцять гітлерівців.

У жовтні — нова операція. Партизани наблизились до шосе Томашув — Краснобруд, де мали влаштувати засідку, і зупинилися на дньовку в лісі біля Зеленого. Розвідка доповіла, що в село приїхало до трьохсот гітлерівців. Німці теж вели розвідку. Спалахнув бій, в перебігу якого котовці спалили вантажку, знищили чотирнадцять карателів і відійшли. Партизани втратили шість чоловік. Серед полеглих був генерал С. Я. Огурцов.

Наступну облаву есесівці провели в грудні, але попереджені про це котовці за кілька днів до акції перейшли в Білгорайські ліси. Протягом січня-лютого 1943 року гітлерівці кілька разів намагалися знищити загін, та щоразу партизани дізнавалися про плани ворога і виходили з-під удару.

В березні 1943 року один з польських патріотів передав хлопцям, що проти них готується чергова облава. Партизани влаштували засідку й розбили карателів на марші. В бою відзначилися Михайло Атаманов, Василь Полунін, Василь Манджавідзе, Андрій Бродовий, Михайло Коржиков, Михайло Гавриленко та багато інших партизанів.

В один з погожих березневих днів над місцем розташування загону з'явився фашистський бомбардувальник. Та хлопці не розгубились і збили його влучним вогнем.

Після ряду невдалих спроб знищити партизанів гітлерівці змінили тактику — в травні 1943 року організували каральну експедицію проти населення міста Юзефова і навколишніх сіл. Розрахунок був простий: жорстоким терором залякати людей і представити справу так, наче це покарання за допомогу «лісовим бандитам». Таким чином ворог хотів вбити клин між мирним населенням і партизанами.

Та вийшло на інакше. Дізнавшись, що до Юзефова приїхали німці, щоб спалити його, котовці об'єдналися з польськими партизанами і з трьох боків ударили по ворогові. Після шестигодинного бою народні месники вибили карателів з міста. Плани противника були зірвані. Фашисти зазнали великих втрат. Але в цьому бою загинув один з організаторів партизанського загону імені Котовського, його командир Михайло Атаманов.

Командування взяв на себе Василь Полунін, і загін продовжував активно діяти. Десь на початку травня хлопці захопили в каменоломні неподалік села Осередок 120 кілограмів толу й розпочали підривно роботу на ворожих комунікаціях. На перегоні Сусець — Белжець вони пустили під укіс фашистський ешелон; після вибуху й короткого бою з охороною спалили два паровози, з десяток критих вагонів, а також чотирнадцять платформ з танками і автомашинами.

Злітали в повітря мости, палали заводи. Партизани розганяли поліцейські постерунки і цілком дезорганізували роботу окупаційної адміністрації в районі своїх дій. Така бойова активність викликала симпатії місцевого населення. В народних месників з'являлося дедалі більше надійних друзів серед місцевих жителів.

У червні 1943 року окупанти перекинули в Ружанецьку Пущу великі сили з танками, артилерією і авіацією. Вони перекрили дороги, зайняли навколишні села й почали прочищати ліс.

Прекрасно знаючи місцевість, котовці маневрували, уникаючи відкритого бою. На п'ятнадцятий день самі перейшли у наступ. Раптовим ударом змішали ворожі цепі, знищили багато фашистів. Та сили були нерівні. Надвечір карателі оточили партизанів у лісі між річками Танев і Сопот. Командир розбив загін на невеликі групи по 5—10 чоловік. Бійцям на чолі з Полуніним і Бродовим пощастило прорвати вороже кільце і вийти з оточення. В кривавих сутичках котовці втратили дванадцять товаришів, однак гітлерівці дорого заплатили за їхню смерть — партизани знищили чимало ворожих солдатів і офіцерів.

Наприкінці липня 1943 року на Люблінщині поширились чутки, що генерал Ковпак іде на Карпати, й котовці рушили на південь, та з самого початку їм не пощастило. Подолавши Сан, партизани спинилися на дньовку в урочищі «Ніско», в трикутнику, обмеженому шосейними

дорогами Розвадув — Ніско — Кольбушева, тобто потрапили в охоронну зону «Сталевої Волі». На світанку спалахнув жорстокий, кривавий бій, який точився до ночі. Гітлерівці зазнавали великих втрат, але щоразу відновлювали свої атаки. Партизани розстріляли майже всі боєприпаси. Андрій з болем згадує імена полеглих бойових побратимів — Вані Синицина, Василя Тихонова, Івана Калашникова та багатьох інших. В бою тяжко поранило у ноги Василя Полуніна. Невдовзі він помер від втрати крові.

Під прикриттям темряви загін подолав Сан і знову повернувся на старе місце, в Білгорайські ліси. Частина бійців рушила за Буг, решта розділилася на дві групи, з яких вирости боєздатні партизанські загони «Грузина» і «Андрія».

Розукрупнення не вплинуло на бойову активність народних месників. Читаю короткі нотатки в Андрійовому записнику:

«...Серпень 1943 р. Двічі розганяли німецьку охорону на лісозаводі «Длугий Конт», де проводились відбудівні роботи. Вбито шість гітлерівців.

Вересень. Розбито гарнізон в селі Майдан Супоцький. Виведено з ладу лісозавод на станції Краснобруд. Спалено спиртозавод у місті Ніско. Бій на станції Белжец. Убито 13 гітлерівців. Загинув Ваня Хабаров.

Жовтень. Підірвано і обстріляно військовий ешелон з живою силою на перегоні Краснистав — Замость. Виведено з ладу великий млин, де мололи борошно для вермахту. Борошно і збіжжя роздано населенню.

Листопад. Жителі села Осередок прийшли скаржитись на грабунки гітлерівців, що стояли на охороні лісозаводу станції Сусець. При поверненні мародерів із села убито двох гітлерівців.

За три кілометри від Томашува, в селі Шара Воля, гітлерівці виселили усіх жителів і поселили фольксдойчів з Бессарабії, створивши з них опорний гарнізон. У тісному контакті з виселеними жителями, які були провідниками, гарнізон розгромлено. Партизани здобули багато зброї і, головне, два радіоприймачі, що дає змогу слухати зведення Радінформбюро.

Відповідальний за розповсюдження зведень серед населення — Олександр Садчиков, а серед партизанів — ст. лейтенант Чорноморського флоту Федір Власенко.

Грудень. Через зв'язкового Юзика партизани встановили зв'язок з військовополоненими, що працювали на станції Звезинець. В ніч під Новий, 1944 рік внаслідок уміло організованого наскоку гарнізон був розгромлений. Визволено чотирнадцять бранців. Партизани захопили два кулемети, п'ятнадцять гвинтівок, сім пістолетів і багато боєприпасів.

Січень 1944 року. Неподалік станції Звезинець партизани спинили пасажирський поїзд, знищили паровоз, убили кількох гітлерівців. Решта німців розбіглася, прикриваючись польськими громадянами, які їхали у цьому поїзді».

Активно діяв і загін «Грузина».

У вересні 1943 року бійці Манджavidзе разом з польськими партизанами загону БХ «Блискавиці» на залізниці Дембів — Пулави захопили військовий ешелон. Два паровози і 38 вагонів з авіабомбами і снарядами були повністю знищені. Залізниця не працювала близько тижня. У тому ж місяці знищено лісопильні заводи в місті Звезинець і селі Майдан. У жовтні партизани висадили в повітря два мости на залізниці Замость — Рава-Руська, на перегоні Рудка — Сусець.

У грудні хлопці перебили охорону й знищили гуральню в селі Журавце. І навіть більше — зробили спробу захопити місто Тарногруд. Та, на жаль, фашисти засіли в дотах, і вибити їх не пощастило.

Під час розмови я попросив Бродового розповісти про себе.

— Біографія звичайна, — зашарівся юнак. — Навряд чи є в ній що-небудь цікаве.

Андрій родом з села Бузівки на Дніпропетровщині. Батько помер, коли хлопцеві було дванадцять років. Закінчив семирічку, ФЗУ при заводі імені Карла Лібкнехта в Дніпропетровську. Працював там же модельником. У квітні 1941 року був призваний до лав Червоної Армії. А через два з половиною місяці почалась війна.

Бродовий був тяжко поранений і в липні сорок першого потрапив у полон. Довелось зазнати страхіть табірною режиму в Ровно і Холмі. Потім — втеча. І знову полон. Побої, знущання.

Нова втеча привела Андрія в партизанський загін. Там він зустрівся з Михайлом Атамановим і Василем Полуніним, які зуміли знайти своє місце в загальному строю і

виховали таких мужніх командирів, як Бродовий і Манджавідзе.

28 лютого

Цілу ніч взвод Діянова за Рудою Ружанецькою очікував літаків. Та вони так і не прилетіли.

Дуже прикро, що риск не виправдався. Наші і без того важке становище погіршилось. Ворог уже виявив місцеперебування з'єднання. Вчора увечері гітлерівці повели наступ на хутір Пила, де стоїть застава 1-го полку. Партизани зустріли ворога прицільним вогнем з кулеметів, і фашисти відійшли на Жукув.

Відділення 2-го батальйону мало замінувати шосе Жукув — Цешанув. Але по дорозі до призначеного місця хлопці натрапили на засідку. В запеклому нічному бою два партизани загинули і два новачки пропали без вісті.

Вчора над Рудою з'явився «костиль». Розвідник ішов на великій висоті, очевидно, боявся обстрілу. Літак скинув кілька мін і звернув на північ.

Як стало відомо, пілот підбитого вчора Me-323 зумів посадити машину на полі за селом Сусець. Пасажири та екіпаж, а їх було більше сотні, зайняли кругову оборону. Видно, льотчикам вдалося встановити зв'язок з командуванням, бо через кілька годин на місце посадки приїхала валка технічних машин і рота охорони. Оглянувши пошкодження, спеціалісти зробили висновок, що відремонтувати літак неможливо. Його розрізали автогеном, навантажили на машини й повезли до Німеччини.

Влаштовані партизанами засідки на шляхах пройшли вдало. Під Томашовом 2-й ескадрон підбив легкову автомашину, в якій їхали два офіцери. Біля міста Белжець на міні, поставлений підрильник Горінім, злетів у повітря ще один легковичок з трьома офіцерами. Знищено засідками: 1-го полку — легковий автомобіль, 2-го — вантажний на шосе Плазув — Ліпско.

Усе це викликало паніку серед німців. До того ж вибухнуло кілька протитанкових мін, закладених цієї ночі підривниками. Одним словом, рух на дільниці Томашув — Белжець — Ліпско — Цешанув на сьогодні припинився.

Капітан Кальницький з групою бійців мінерної роти вирушив на залізницю, щоб перешкодити гітлерівцям відбудувати висаджені у повітря мости на річках Сопот і

Лосинець. У Новінах мінери з'ясували, що на мосту через Сопот побувала комісія. Один з фашистських інженерів наступив на протипіхотну міну, і йому відірвало ногу. Комісія вернулася назад.

На зворотньому шляху Кальницький дізнався, що охорону станції Сусець перекинуто до підбитого літака й на місці лишилося до десятка жандармів. Сміливим наскоком мінери захопили станцію, висадили в повітря водокачку і підірвали станційне господарство. Хлопці привезли до штабу начальника станції та кількох службовців з документами і печаткою. Трофейні матеріали передано Юркіну. Вони цінні тим, що розкривають роботу залізниці Люблін — Рава-Руська за останні місяці.

УШПР знову обіцяє літаки, та лишатися на місці ми не можемо. О 20.00 рушаємо з Руди Ружанецької на Узлазув — Цевкув. На дньовку зупинимось у селі Майдан Синявський. Штаб зі своїми підрозділами іде разом з колоною 2-го полку. Брайко переміщається через Боровець, Замх, Обше на Доброполь. Полк Бакрадзе до 1.00 29 лютого очікує літаків, потім наздоганяє нашу колону в напрямку Майдана Синявського.

...Майдан Синявський простягнувся кілометрів на п'ять уздовж безіменного потоку, від шосе Тарногруд — Синява аж до Синявського лісу. Власне, це збірна назва великого села, куди входять три населені пункти: Осувка Дольна, Осувка Гурна й Новіни. Західна околиця підступає до шосе, а Осувку Гурну й Новіни прикриває великий сосновий ліс. Між селами Майдан Синявський — Доброполь — Буковець знаходяться костьол, плєбанія і цвинтар. Трохи далі, кілометрів зо два на південь, розкинулось під лісом село Павлова. Місцевість чудова і, головне, придатна для оборони.

Звичайно, маневр є маневр. Раптові наскоки, диверсії на залізницях і шосе, засідки — усе це збиває противника з пантелику, змушує розпорошувати свої сили замість того, щоб зосередити їх для вирішального удару. І все ж затримаємось у Майдані, Доброполі, Павлові на кілька днів. Треба гарненько роздивитися, зважити можливості, розвідати обстановку за Саном, послати хлопців на залізницю Львів — Перемишль і вже тоді приймати конкретне рішення.

Ми саме розквартирувались, коли з Осувки Дольної долинули вибухи гранат, кулеметні й автоматні черги.

Тріскотнява бою, переміщаючись на південь, в бік Синяви, віддалялася. Невдовзі до штабу приїхав Ленкін разом зі своїм начштабу Тутученком.

Обстановка прояснилася. Вчора, пізно увечері, фашистська ремонтно-відбудівна колона заїхала до Майдана й спинилася на ночівлю саме на кутку, що був відведений кавдивізіону. Заставши непроханих «квартирантів», Ленкін з ходу відкрив вогонь, вибив німців з села і погнав на Синяву. В перебігу бою вершники знищили автобус, легкову автомашину, захопили два кулемети МГК, автомати, пістолети, штабні документи, карти і взяли в полон чотирьох есесівців. З нашого боку загинули Уліян Ошомко і Петро Зудін. Поранило Сергія Ошкіна.

За даними розвідки, в останні дні посилився рух на шосе Тарногруд — Синява. Дорога весь час контролюється патрулями. Щоб уникнути загрози нападу з боку шосейки, ми вирішили закласти на ній протитанкові міни. Зробити це доручено комполку-3 капітанові Брайку. Крім того, він має влаштувати засідку за два кілометри на північ від села Буковець Велькі в урочищі Білгорай.

О 6-й ранку батальйон Цимбала в повному складі вирушив з села Добропіль. На місце засідки партизани прибули задовго до світанку. Саме в цей час на шосе з'явилася рота 1-го поліцейського полку СС, що рухалась з Тарногруда на Синяву. Бій тривав близько години. Хлопці знищили й поранили до вісімдесяти есесівців. Решта в паніці подалася назад, до Тарногруда. По дорозі машина командира наїхала на міну й підірвалася. Шофер і пасажери загинули. Партизани захопили чотири кулемети, міномет, два автомати, десяток пістолетів, гвинтівки, патрони, гранати.

Під час мінування шосе трапилось нещастя. На власній міні підірвався Олександр Васильєв. Тяжко поранило Михайла Назаренка. Мінерів Алексича, Глюза і командира відділення Миколу Рожнова, які прикривали підрильників, контузило.

О 10.00 майор Стрельцов приніс розвідзведення. Обстановка складна. Фашистський генерал Мозер, штаб якого діє в Замості, продовжує зосереджувати у навколишніх містах військові частини. За станом на сьогодні в Білгорай сконцентровано до тисячі есесівців, які ведуть окопні роботи. В Краснобруді — батальйон «Русланд Зюд», чотири «сотні» фашистської організації ТОДТ. На озброєнні ворога — французькі кулемети й міномети.

В Ніско теж до тисячі багнетів. У Руднику, Гарасюках, Тарногруді стоять частини дивізії СС «Галичина». Тут з'явилися й підрозділи 1-го і 25-го поліцейських полків СС, а також легіонів, нумерацію яких ще не встановлено.

Що й казати, новини тривожні. Та мало того, сьогодні до Осувки Гурної, де стоїть штаб, приїхав Бакрадзе й повідомив, що минулої ночі літаків знову не було. Партизани марно очікували їх у Руді до другої години ночі. Лише тепер підрозділи 1-го полку прибувають до Павлової.

Бакрадзе повідомив, що в районі Павлової 24 лютого вступив у бій з гітлерівцями генерал Наумов. Наші хлопці забрали з собою кількох поранених партизанів, яким дали притулок місцеві жителі. Доктор Зима везе наумовців у санчастину до Скрипниченка.

А ще Давид сповістив, що за Саном, між Рудником і Лежайськом, у районі станції Лентовня, знаходяться великі склади зброї і боєприпасів, закладені восени 1939-го і в 1941 році, після нападу гітлерівців на Радянський Союз.

У Вершигори загорілися очі. Тепер, коли ми відчуваємо гостру нестачу вибухівки і боєприпасів, цей склад став би в пригоді. Із захопленням зброї Петро Петрович пов'язує реалізацію намірів допомогти польським патріотам ще ширше розгорнути партизанський рух і паралізувати ворожі комунікації.

Зважуємо обстановку. Мости через Сан є в трьох населених пунктах, у тому числі в Ніско, Синяві. Але там стоять великі гарнізони, опору яких нам не подолати. Лишається Кшешув, де, за даними Стрельцова, військ немає, крім посту повітряного спостереження і взводу гітлерівців, що охороняють міст. За Саном, в Руднику й Лежайську, стоять частини 154-ї дивізії вермахту. І ще одне: в селі Курилівка є паром і брід через Сан.

Вирішили не гаяти й години. Штаб розробив наказ на операцію, згідно з яким в ніч з 29 лютого на 1 березня маємо подолати ріку Сан, рішучим ударом захопити склади й завантажити підводи боєприпасами і вибухівкою.

1 березня

Трапилось найгірше — несподівано почалася весна. В Карпатах тоне сніг, ідуть дощі. Ще вчора спокійний,

Сан нині широко розлився, затопив заплаву і став непереборною перешкодою. Про перебрід годі й думати.

Повідомлення про повінь застало колону в Домбровиці, куди ми прибули із запізненням на чотири години проти графіка. Обстановка склалася критична. Ми опинилися в гущі ворожих угруповань, націлених на з'єднання. Дорога остаточно зіпсувалася. Ми втратили не лише маневр, а й мобільність. Напружуючи всі сили, партизани ледве долають по два кілометри на годину.

Як бути? Потрібні боеприпаси і хоч маленький морозець, який стягнув би дорогу. Вихід один: користуючись з вигідного для оборони розташування сіл над річкою Злотою, спиняємось на дньовку в Ожанні, Домбровиці, Слободі. За день треба роздобути якнайбільше возів і уточнити дані про міст у Кшешуві.

День минув відносно спокійно. Правда, наші господарники в пошуках возів часто натрапляли на ворожі роз'їзди. На фільварку в Цеплице Дольне хлопці зіткнулися з розвідкою есесівського легіону. Втративши шість чоловік, противник подався на Синяву. В лісництві біля села Коньська Уліца взвод роти Добкіна розігнав патруль «Остлегіону Ітіль». Видно, гітлерівці уточнюють наше місцеперебування. Щоб зберегти свободу маневру, ми вирішили надвечір перекинути 3-й полк за Злоту, в село Бжиська Воля.

Дорогою до нового місця, біля лісничівки «Смолюхи» батальйон зіткнувся з гітлерівцями. В зустрічному бою ворог був розгромлений. Втративши десять чоловік, фашисти подалися до Лежайська. На місці сутички Цимбал лишив засідку з кулеметом і ротним мінометом, яка заодно прикриватиме Бжиську Волю з боку Лежайська.

2 березня

Погода — хоч сядь та плач. В небі клубочаться хмари. Іноді вони спускаються так низько, що закривають вежі костюлу. Раз у раз зривається дрібний, холодний дощ. Дорога пропала остаточно, і їхати далі просто неможливо.

Вранці повернулися розвідники, вислані на пошуки переправи. Вісті невтішні: навколо ворог зосередив значні сили. Не виключено, що саме сьогодні гітлерівці перейдуть у рішучий наступ.

Ще вчора ми зайняли панівні висоти й обладнали на них кулеметні й мінометні точки. Сьогодні вдосвіта штаби

полків перевірили оборону, і о 9.00 командири полків доповіли про боеготовність.

Розвіддані такі ж невтішні, як і раніше. Фашисти перекрили всі входи й виходи у Синяві, Лежайську, Руднику, Тарногруді. Навіть підпільникам з груп БХ не здається туди проникнути, щоб зв'язатися зі своїми людьми. Про перебрід через Сан годі й думати — ріка розлилася ще більше. Вихід один — розгромити німців у Кшешуві й захопити міст. Тепер головне для нас — склади.

Плануємо вийти з Домбровиці о 9.00 за маршрутом: Ожанна, Кульно, Лазув, Бистре, Кшешув. Форсування ріки повинен забезпечити кавдивізіон Ленкіна. Він же має захопити склади. З-му полку Брайка доручено уточнити розвіддані й розгромити гітлерівців у Кшешуві.

Несподівано від Бакрадзе примчав зв'язковий і повідомив, що в Цеплице Дольнім, Волчастому й Молиному зосереджується ворожа піхота, яка прибуває на автомашинах із Синяви.

Поспішаю на КП Бакрадзе. Крім Давида, там начштабу Бережний, представник артбатареї Прутковський, зв'язкові з підрозділів. Перед нами чисте поле спускається до заболоченого потоку, що в районі Ожанни впадає у Злоту. Де-не-де в тумані видніються поодинокі сосни. Далі чорніє глибока балка, поросла лісом. Там протікає струмок, перегороджений дамбами, які утворюють кілька ставків. У відрозі балки з-під землі б'є джерело. Його вода вливається до озерця.

Десь там, внизу, накопичує сили ворог. До нас долинають гортанні команди, доноситься гуркіт буксуючої вантажки. Партизани затаїлися в добре обладнаних окопах. Наказ: «Без команди не стріляти. Підпускати ворога впритул і, заощаджуючи боєприпаси, вести лише прицільний вогонь».

Фашисти почали операцію з артпідготовки. Вони старанно обстрілювали Домбровицю, переносючи вогонь з місця на місце. Великої шкоди це не заподіяло. Загорілося кілька будівель, та вогонь вдалося погасити.

Невдовзі карателі з диким криком кинулись в атаку. Правда, «кинулись» — не те слово. Неначе суцільна маса, вони сунули по мокрій ріллі, грузнучи по коліна у грязюці.

Партизани мовчали, і лише коли ворожий цеп минув групу сосон на дорозі з Цеплице й підійшов до села зовсім близько, «заговорили» партизанські кулемети.

З висотки біля фільварку вдарив кинджальним вогнем станкач, відсікаючи фашистів від балки. Наступальний порив противника згас, атака захлинулася. Незважаючи на загороджувальний вогонь своїх, що били по відступаючих шеренгах ззаду, солдати повзли до рятівної балки.

Бакрадце ввів у бій роту Манджавідзе. Партизани обійшли ворога й ударили з тилу.

Полонені показали, що вони з «Остлегіону». Наступав 1-й батальйон, а тим часом інші підрозділи готувалися до атаки. І раптом з тилу — нищівний вогонь. Кинувши вбитих і поранених, легіонери разом зі своїм командиром відійшли на Вовчасте. Якийсь час звідти біла артилерія, а згодом «Остлегіон» рушив на Синяву.

Одночасно з нападом на Домбровицю ворог повів наступ на оборону 2-го полку в селі Слобода. Першими пішли в бій піхотинці дивізії СС «Галичина». Їхню атаку підтримувало кілька танків. Есесівці наступали хвацько та, зустрівши зливу партизанського вогню, залягли в мокром полі. На виручку рушили інші фашистські підрозділи, але й вони були змушені відступити.

В бою ворог втратив середній танк і понад п'ятдесят своїх вояк. На рукавах убитих — емблеми дивізії СС «Галичина», 1-го та 25-го поліцейських полків СС.

В наступ на Ожанну Мозер кинув курсантів полкової школи 39-го піхотного полку, які вже закінчили навчання й чекали відправки на Східний фронт. Почавши атаку з лісу, що підходив до вогневих позицій партизанів, фашисти навальним штурмом збили застави кавдивізіону і вдерлися на околиці села.

1-й ескадрон Гапоненка кинувся в контратаку. Бій спалахнув з новою силою, раз у раз переходячи у рукопашну. В хід пішли багнети, ножі, приклади. Нарешті, фашистів вдалося вибити з Ожанни. Та через кілька годин, отримавши підкріплення, гітлерівці знову пішли в атаку на південну околицю села і, незважаючи на втрати, наступу не припиняли. У бій вступили наші артилеристи й мінометники.

Під Ожанною полягла майже уся школа. З нашого боку загинули обидва командири ескадронів — Микола Гапоненко й Віктор Ларіонов, командир взводу Льоня Уткін, партизани Ілля Попок, Олексій Томах. Тринадцять товаришів поранено.

Та це ще не все. Напруження на цій ділянці оборони досягло кульмінації тоді, коли фашисти кинули в бій нові підрозділи.

О 16.00 близько роти гітлерівців рушило з Курилівки на лісничівку «Смолюхи» з тим, щоб ударити по Ожанні з півночі. Однак по похідній колонії ворога відкрила нищівний вогонь з кулеметів і автоматів засідка 3-го полку. Партизани погнали противника на Курилівку.

Вертаючись назад, взвод Устенка зіткнувся з ротою гітлерівців, яка рухалась від села Кульно. Тут знайшли свій кінець з десяток окупантів. У запеклій січі загинули чотири партизани. Втративши під час бою кулемет, хлопці відійшли до Ожанни, в розташування кавдивізіону.

Близько п'ятої години вечора карателі відступили до своїх гарнізонів у Синяву, Лежайськ і Тарногруд. Спроба Мозера знищити нас лопнула, як мильна бульбашка. Фашисти не дорахувалися більш як 200 солдатів і офіцерів, втратили танк, понад 10 кулеметів, чимало іншої зброї.

Усе було б гаразд, якби не брак боєприпасів. На другий такий бій патронів нам не вистачить.

Борода весь час штурмує УШПР радіограмами. І ось на сьогодні обіцяють літак. Встановлюється погода, тягне морозцем. Однак лишатися на місці ризиковано, тому прийматимемо вантаж на ходу.

3 березня

Перед виходом на марш Федір Божченко приніс радіограму з повідомленням, що цієї ночі літак буде обов'язково. Вершигора особисто проінструктував начштабу 1-го полку Бережного й командира взводу Діянова про порядок прийому вантажів і навіть перевірів, які дрова заготовлені для вогнищ.

Ми розраховували підібрати «подарунки» в районі Лазув — Бистре, що кілометрів за три від Кшешува, поповнити боезапас і провести операцію. Та, на жаль, бездоріжжя зірвало плани. Вже за Ожанною стало ясно, що на Кульно нам не пройти. Авангард ще так-сяк просувався по дорозі, яка звивалася заболоченим лісом, але підводи ар'єргарду буквально тонули в багнюці. Довелось повернути на Бжиську Волю і рухатись за маршрутом 3-го полку.

Лише опівночі подолали ще одну річку — Злоту, й голова колони почала втягуватись у село Шишков. Раптом у небі загуркотіли мотори. На полі під Бжиською Волею партизани запалили вогнища, в повітря злетіли ракети. Літак зробив коло над колоною і скинув вантаж. Доки підбрали усі мішки, минула година. До Кшешува замість першої ночі ми підійшли десь о третій.

Брайко теж прибув із запізненням, однак в обумовлений наказом час полк розвідав містечко і зайняв вихідні позиції. Не дочекавшись кавдивізіону і розвідоти, які мали брати міст, комполку прийняв рішення діяти самостійно.

О 2.00 4-та рота Сивопляса розпочала ліквідацію посту повітряного спостереження, що розмістився в школі, а рота Коркішка кинулась на штурм мосту. Навальним ударом хлопці збили охорону й захопили міст. В бою загинули Ю. Абдулаєв, Г. Сасин, А. Сабітов, Роголев. Тяжко поранило одинадцять чоловік. Серед них Федір Беленков, Аркадій Коляда, Петро Толмачов та інші хоробрі партизани.

Невдовзі з Рудника, до якого було не більше десяти кілометрів, до гітлерівців рушило підкріплення. Підричники замінували дорогу Копки — Рудник протитанковими мінами.

Партизани утримували плацдарм на західному березі Сану, доки не скінчилися боеприпаси. Лише тоді рота Коркішка почала відходити.

На мосту бійці зустріли 2-й ескадрон, але, на жаль, було пізно. З Рудника підходили вантажки з ворожою піхотою, танки, бронемашини. За таких обставин пробиватися за Сан було неможливо. Захопивши на кшешувських складах до п'яти тонн цукру, різної крупи, борошна і спаливши склад пального, ми вранці повернули назад, на Липини Гурне і Липини Дольне.

На виході з Кшешува трапилась надзвичайна подія. Дорога, якою ішла колона, прострілювалась, тому довелося їхати повз костьол на Каменку Середню. Підричники 3-го полку заклали на цій дорозі міни і невідомо чому не зняли їх. В результаті підірвався передок 76-міліметрової гармати, поранило чотирьох партизанів.

У Липини Дольне прибули о десятій ранку. Насамперед розподілили підібрані з літака боеприпаси. Нам скинули чотирнадцять мішків з патронами, мінами й снарядами.

Дещо поповнивши боезапас, ми стали міркувати, як

бути далі. Повернутись на Львівщину не можемо — фронт стабілізувався, і ми б опинилися в гущі фронтових резервів групи армій «Південна Україна». Хоч ці резерви і не такі великі, як хотілося б Гітлеру, та їх цілком достатньо, щоб стерти нас на порох. За Сан уже не дістанемось, доки в ріці не спаде вода. Чекати доведеться, принаймні, місяць. Та й лишатися в районі Білгорайських лісів недоцільно. Воювати з Мозером — значить відмовитись від головного завдання. Єдине, що ми можемо зробити, — це пробиватись на північ, за Буг, у партизанський край. Там здамо поранених, поповнимо боезапас і знову рушимо в глиб Польщі громити ворога.

4 березня

Згідно з планом ми мали вийти в район Боровець — Замах — Ольховець, та річка Вирова затопила дорогу, й туди не проїхати. На дньовку спинилися в селах Лукова, Хмелек із заставою в Осухах.

Лукова простяглась кілометрів на вісім уздовж безіменного потоку, який впадає у Танев. Торуючи шлях до Сану, річка робить велику дугу, й село Лукова разом із Хмелеком становить величезну хорду, що стягує цю дугу. Місце для оборони дуже зручне. З півночі і сходу нас прикриває повноводий зараз Танев. Він вийшов із берегів і затопив заплаву; єдину дорогу на північ ми перекрили заставою в Осухах. З півдня й заходу лежить відкрите поле. Воно прострілюється з пагорбів, що ланцюжком здіймаються край села. На цих висотках ми встановили кулеметні точки.

Авіації, мабуть, не буде, бо знову хмарна погода. Єдине, що нас дратує, — це лихе сусідство: у Тарногруді стоять гарнізоном підрозділи дивізії СС «Галичина». Нас відділяє якихось десять кілометрів, тому потрібна особлива пильність.

Організувавши розвідку, працівники штабу роз'їхались по обороні. Я подався в Хмелек до Кульбаки, де найімовірніше можна чекати наступу.

2-й полк готовий зустріти непроханих гостей. Кульбака зайняв командні висоти на підступах до села, бійці вирили окопи, маскують вогневі точки. Настрій бадьорий, партизани почувають себе впевнено, жартують. Ось що значить одержати боеприпаси!

Вертаюся до штабу довжелезною вулицею. Обабіч — чепурні будинки, у дворах — просторі стайні. Чимало хат побудовано з цегли, випаленої тут же, на цегельні. Але село якесь сумне, зажурене. Майже всіх чоловіків і більшість молодих жінок гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Лишилися в основному старі й малі. У лісових селах, де ми дотепер стояли, вплив партизанів більший, тому там окупаційна адміністрація не наважувався на таке свавілля.

Уже в Луковій наздогнав мене Семен Гавриловець. Кульбака передав, що з Тарногруда на Корхув рушив батальйон есесівців з гарматами і танками. Полк до бою готовий. Дорога Корхув — Хмелек замінована.

Після безладної артпідготовки ворог розгорнувся в цеп і пішов на штурм. Повзучи глинистими путівцями, натужно ревли танки. Раптом один з них, що вибрався на дорогу Корхув — Хмелек, наїхав на міну. Страшний вибух струсонув повітря, з броні повалив чорний дим. Інший танк зійшов з путівця до балки і загруз у мокрій ріллі. Гусениці не тримали сталевого чудовиєька, й воно все глибше заривалося в землю. На виручку подалися танкісти, кинувши свої машини. Піхота лишилася без прикриття. Її рух вперед сповільнювався. Щоб збадьорити есесівців, ворожа артилерія знову відкрила по нас шалений вогонь.

Коли цепи противника підійшли зовсім близько, на повен голос «заговорили» наші кулемети. Масований удар був прицільний.

Свого часу кулеметниками славився Глухівський партизанський загін. І ось тепер спадкоємці слави глухівчан ще раз довели, що грізна зброя — в надійних руках. Особливо влучно стріляв кулемет Романа Плакси, колишнього зв'язкового, що по суті й виріс у загоні. Роман заздалегідь обладнав вогневу позицію і бив у фланг ворогові.

Гітлерівці не витримали напруження і під зливою куль позадували на вихідні позиції. Противник ще кілька разів вводив у бій нові підрозділи, та всі атаки були безуспішними. Втративши танк і близько ста п'ятидесяти солдатів, карателі відійшли до Тарногруда.

...Рушаємо на північний схід в напрямку Краснобруда із стоянкою в селах Бондиж, Качурки, Намуле і Гуцюв. Там постараємось завдати удару по найближчих гарнізонах і візьмемо курс на Янівські ліси.

У Бондиж ми прибули уже, коли розвиднілось. Шлях долали на ентузіазмі, особливо останні десять кілометрів. На долю багатьох навіть бувалих у бувальцях партизанів не випадало таких мук. А що вже казати про коней! Вони приставали, обози весь час розривалися, й підводи приїхали на місце лише об одинадцятій годині дня.

Погода, як на гріх, була льотна. «Костилю» засік колону на марші. Облетів села над річкою Вепш і зник. Вдруге з'явився з вантажем. Він скинув крупнокаліберні міни. Од вибухів у багатьох будинках вилетіли шибки. Зруйновано кілька повіток. Людських жертв не було.

Підсилена кулеметами й мінометами рота Бродового, що знає місцевість, лишилася в Гуциску і Старій Гуті. В селі Оброча під Звезжинцем стоїть застава 3-го полку. Від Краснобруда тримає оборону полк Кульбаки, а з півночі нас прикриває річка Вепш.

Ще з Лукової вийшов у рейд 6-й батальйон Цимбала. Він має висадити у повітря мости на залізниці й шосе Білгорай—Звезжинец, замінувати шосе Білгорай—Фрамполь і чекати нас у селі Чарнисток, що кілометрів з десять на північний захід від Звезжинця. Це, безумовно, ускладнить прегруповання фашистських військ, змусить їх вести розвідку й уточнювати, де саме знаходяться наші головні сили.

Вночі, проходячи через Гамерню, ми дізналися, що в селі Новіни стоїть гарнізоном «сотня» фашистського легіону. Вона охороняє будівництво залізничного мосту через річку Сопот. Тут же, на марші, Ленкін одержав завдання розгромити гітлерівців. Після короткого бою ескадрон увірвався в Новіни. Німці спробували вчинити опір і були знищені. «Козачки» в паніці розбіглися. 37 чоловік при перших пострілах перейшли на бік партизанів.

Не лишився поза нашою увагою і гарнізон в Краснобруді, де стояв батальйон цього ж таки «Остлегіону Зюд».

В другій половині дня подув західний вітер, і заплыв Вепша заволòкло туманом. Небезпека нальоту авіації зменшилась. Кульбака дав партизанам перелочити з дороги і пополудні повів їх до Краснобруда.

Лишивши обози на узліссі, бійці розгорнулися в цеп і під прикриттям туману непомітно наблизились до крайніх

будинків. Там зіткнулися з гітлерівцями. Сильним ударом зім'яли ворога й захопили центр містечка. Фашисти, які були там, кинулись урозтіч.

Операція пройшла успішно і без втрат з нашого боку. Кульбака захопив багаті трофеї: три станкові кулемети, гвинтівки, патрони тощо. Однак при виловлюванні втікачів загинули два партизани.

Це трапилось так. Молодший лейтенант Володимир Садовський і розвідник полкової розвідки Микола Прохоренко погналися за гітлерівцем, щоб захопити його живим. Той забіг за стіну будинку і кинув звідти гранату. Фашиста знищили, але від вибуху загинули обидва партизани.

Раніше Садовський воював у загоні імені Котовського, а до нас потрапив випадково. На той час котовці діяли в лісостепових районах Кам'янець-Подільської області і весь час рейдували. Тож і довелось Садовському після виконання одного з бойових завдань розшукувати свій загін. Разом з ним було ще шестеро партизанів. Наприкінці серпня 1943 року неподалік села Волиця Вонсовича зупинилася група капітана Шумейка, яка виходила з Карпат. Садовський з хлопцями прийняв її за котовців і рушив назустріч. Ковпаківці були виснажені далеким переходом, несли поранених товаришів і тут, у безлісій місцевості, потребували досвідчених і надійних провідників. Шумейко попросив котовців довести групу до Шепетівських лісів. Хлопці погодились та так і лишилися в загоні.

...Видно, ночувати в Бонджі не доведеться. Розвідка доповіла, що у Звезинець і Замость прибувають частини голландської дивізії «Вікінг». Солдати їхали на фронт, та по дорозі їх затримали, щоб кинути на розчистку тилу від партизанів.

Хоч люди втомлені, треба рушати. Плануємо 36-кілометровий марш на північний захід у район сіл Лятичин — Забужжя — Хлопкув.

8 березня

З Бонджи виїхали 5 березня о 20.00. Не встигли подалати й кількох кілометрів, як повалив мокрий сніг. І без того погана дорога цілком розкисла. Колона ледве просувалася вперед. На початку першої години ночі прибули в Кособуди. Далі дорога «стрибала» по пересіче-

ній місцевості — то здіймалася на високі пагорби, то спускалась у глибокі балки, й провідники твердили: «До Журавниці не пройти». Та й звичайний розрахунок показував: якщо одинадцятикілометровий марш від Бондижа до Кособудів забрав у нас п'ять годин, то таку ж відстань до Журавниці та ще й по нерівній дорозі швидше не пройдемо. Отже, доведеться форсувати залізницю у світлий час доби і перевтомлені походом люди будуть змушені відбиватися від ворога в несприятливих умовах.

Так чи інакше, а бою з есесівцями не уникнути. То чи не краще дати відсіч у знайомій нам місцевості, заздалегідь підготувавши оборону?

Частини й підрозділи розмістилися там, де стояли 26 лютого: полк Бакрадзе зайняв оборону з боку Звезинця; 1-й полк спинився у Кособудах із заставою на роздоріжжі біля села Отроч; другий — у Шевні з обороною від Замостя і шосейної дороги Замость — Яцня — Звезинець; третій (без 6-го батальйону Цимбала, який діє у Чарнистоку) — в селах Заріччя, Вепшець із заслоном від Замостя; штаб зі своїми підрозділами — в Кособудах. У резерві комдива — кавдивізіон, окрема розвідрота й артбатарея.

Готуючись до бою, партизани до ранку вирили окопи, обладнали кулеметні гнізда, вогневі позиції для мінометів; знадобились і блівдажі, побудовані тут під час минулої стоянки. Їх, правда, вдосконалили. І повалив густий сніг. Він замаскував оборону, вкривши землю товстим, пухнастим шаром.

На передовій лишилися лише чергові підрозділи. Решту партизанів виведено в села на перепочинок.

У штабі панує напруження. Єфремов поїхав до Брайка, в якого досить складне становище — від Замостя стоїть заслоном лише батальйон Берсеньова. Позиції у нього вигідні, однак треба заздалегідь продумати, чим можна буде допомогти Брайку в разі необхідності.

Ще вдосвіта з Рудки на Кособуди вирушила група есесівців. Перша застава пропустила ворожу розвідку, а друга прицільним вогнем знищила фашистів. Одного з розвідників хлопці захопили в полон, і помічник начштабу по розвідці 2-го полку Юрій Колесников привів «язика» до нас.

Цей гітлерівець воював у дивізії СС «Вікінг». Їхню пошарпану в боях частину повернули в тил, доукомплек-

тували й направили на Східний фронт. Кілька днів тому підрозділ спинили в Замості, а звідти перекинули до Звезжинця на боротьбу з партизанами. В Замості лишився ще один полк цієї дивізії. Крім артилерії, у гітлерівців є танки і бронемашини.

Як свідчить полонений, солдати з поповнення навіть зрадили, дізнавшись, що відправка на фронт затримується. Однак бували вояки знають, що таке партизани. До того ж ходять чутки, нібито в Польщі з'явився Ковпак.

На допиті фашист показав, що сьогодні слід чекати «генеральної битви».

І справді, об 11-й ранку батальйон гітлерівців у супроводі трьох танків і під прикриттям артилерійської та мінометної батареї повів наступ від Звезжинця на оборону 1-го полку. В районі гаївки «Слули» партизани зустріли ворога нищівним вогнем і змусили розгорнутися цепом, а самі, використовуючи складки пересіченої місцевості, без втрат відійшли до Кособудів.

На підступах до села бій розгорівся з особливою силою і тривав близько двох годин. Противник кидав в атаку нові й нові підрозділи. В критичний момент командир роти Дорофеев підняв бійців у рукопашну. Не витримавши нервового напруження, есесівці відкотилися назад.

Тим часом бронебійники влучними пострілами підпалили ворожий танк. Він згорів разом з екіпажем. Інше броньоване чудовисько хлопці підбили з сорокап'ятки, й гітлерівці відбуксирували його до Звезжинця.

Саме тоді, коли фашисти тіснили бойові порядки 3-ї роти, комбат-2 Тютєрев перекинув у тил ворожого угруповання взвод Олександра Духна на чолі з командиром 4-ї роти Андрієм Бродовим. За сигналом Тютєрева він мав ударити в спину наступаючим есесівцям. Тепер виникла ще одна можливість — на підтримку 1-го полку ми вислали артбатарею. По команді Бакрадзе Тюпов накрав вогнем ворожий цеп, а Бродовий ударив по тилу. В стані противника почалась паніка. Зазнаючи великих втрат, гітлерівці відступили до Звезжинця.

Есесівці лютували. В безсилій злості вони підпалили в Рудці кілька будівель і забралися геть.

Коли бій на ділянці оборони 1-го полку затих, над селами Верховина, Вепшець і Заріччя, де стояли підрозділи 3-го полку, з'явився «костиль». Він обстріляв наші позиції кулеметним вогнем і скинув кілька мін. А о 15.00 до тисячі есесівців при підтримці танків, броньовиків,

авіації розпочали наступ на оборону 7-го батальйону в селах Заріччя і Вепшець.

...Сьомий прибув на визначене йому місце годині о третій ночі й одразу ж, не марнуючи часу, почав зводити укріплення. По правді кажучи, ми не сподівалися, що Мозер кине́ться в наступ від Замостя. Єдина тут дорога — на фільварок «Топорниця» — тягнеться повз стави, перетинає заболочений, залитий водою луг і лише під самим селом виходить на відносно суху місцевість. Пішки про-братися можна, але ні броньовик, ні танк не пройдуть. Та війна є війна, і дрібниць, як казав Ковпак, немає. Тому командуванню 3-го полку було наказано будувати надійну оборону і в разі чого стояти на смерть.

Берсеньов виніс оборону за село. Партизани вирили окопи й заклали кулеметні гнізда на лузі, метрів так за 150 — 200 від будівель Заріччя. Протягом ночі встигли навіть замінувати дорогу на Замость.

При денному світлі з'ясувалося, що взвод Родіна, який обороняв один з головних напрямків, у темряві не помітив канави з високою бровкою метрів за двадцять-тридцять від окопів. Однак переробляти не стали.

О 15-й годині з Топорниці долинув гуркіт моторів, і незабаром на пагорбі показалися ворожі автомашини з піхотою. Побоюючись мін, фашисти залишили бойову техніку біля фільварку й рушили до села пішки.

Згодом командир відділення Микола Рожнов розпо-відав:

— Есесівці рухались по шосе, потім наче провалилися крізь землю. Лише за викриками можна було зрозуміти, що вони йдуть лугом. Родін попередив: «Без команди не стріляти!» Коли з-за бровки показалися голови і цеп піднявся на вал, ми дали залп. Застрочили кулемети й автомати. Німці лишилися на землі.

За першою атакою почалась друга, третя. Есесівці буквально засипали село мінами й снарядами. У нашому тилу спалахнули пожежі. Потім пішли танки, в небі закружляв літак Ю-52.

Скидаючи на село ящики з гранатами, транспортник опустився надто низько і його прошила кулеметна черга. Позаду показався чорний шлейф. Літак різко пішов на зниження в бік Замостя.

Не пощастило й танкам. Один з них підірвався на міні, другий був пошкоджений пострілом сорокап'ятки і від-ійовз за пагорб. Вдалося підбити й броньовик.

Більше танки не з'являлися, та атаки піхоти ставали дедалі запеклішими. До Топорниці раз у раз підходили автомашини з підкріпленням. Вони ж вивозили до Замостя вбитих і поранених.

Хоч уже й смеркло, напруження не спадало. Гітлерівці без угаву штурмували партизанську оборону. Над Заріччям здійнялася заграва. Село горіло. Спалахнули пожежі у Верховині і Вепшеці.

О дев'ятнадцятій пощастило встановити радіозв'язок з Цимбалом, який перебував у самостійному рейді. Комбат-6 повідомляв, що згідно з наказом висадив у повітря два мости на залізниці й шосе Білгорай — Звезжинец і спинився в селі Чарнисток. Карателі атакували батальйон з боку Білгорая. Бій тривав сім годин. Не домігшись успіху, гітлерівці відійшли. Знищено понад сотню солдатів і офіцерів. Є втрати і в батальйоні. Поранені потребують хірургічного втручання. Кінчаються патрони.

Лишатись ще на добу в районі Кособудів було вкрай небезпечно, і ми прийняли рішення йти на північний захід, щоб з'єднатися з Цимбалом. Однак ворог перекрив нам усі дороги. Вихід один — пробиватися з боєм. На допомогу Брайку для прориву кинули половину резерву — 1-й ескадрон Тетьоркіна. Він повинен ударом з тилу привернути увагу противника до себе й дати нам змогу зібрати усі частини в один кулак.

Не знаю навіть, як це сталося, але в ту найтривожнішу, мабуть, ніч, коли оточені фашистами партизани від втоми валилися з ніг, а від грядущого бою залежала доля цілого з'єднання, Вершигора зустрівся з польським патріотом Станіславом Сажинським.

Цей літній чоловік з ретельно виголеним обличчям — працівник місцевого лісництва. Привітний, певний себе. Петра Петровича називає «папашею». Сажинський обіцяє вивести нас до Журавиці без єдиного пострілу.

Власне, так воно й сталося. Позаду — вагання й тривоги. Хоч дорога не легка, а все ж завершується наш вихід з оточення.

Наблизились до переїзду. 2-й ескадрон Супинського зняв охорону й виставив заслони. Як тільки хлопці заклали на залізниці міни, з боку Замостя долинув перестук коліс. Поїзд мчав на Звезжинец.

І раптом під платформою, яку поперед себе штовхав паровоз, пролунав вибух. Машиніст різко загальмував, та ешелон занесло майже до переїзду. По паровозу вда-

рили протитанкові рушніці. З котла повалила пара. Скориставшись раптовістю, партизани знищили охорону й захопили ешелон. На чотирьох платформах стояли танки, а на восьми інших — автомашини. На ворожій техніці виднілись емблеми 5-ї дивізії СС «Вікінг» — голова вікінга в крилатому шоломі. Отже, ця грізна зброя «зустрілася» з нами годин на вісім раніше, ніж планував генерал Мозер.

Партизанська колона долала переїзд. Половина дивізії була вже на тому боці, коли від Замостя надійшов бронепоезд. Він зупинився на станції Шебжечин і вдарив по скупченню підвід. Кількох бійців поранило осколками.

Далі йшли форсованим маршем. У Чарнистоку до нас приєднався 6-й батальйон. Тим часом гітлерівці підтягнули підкріплення і о 23.00 почали наступ. Та ворог прорухувався — ми вийшли переможцями.

Лише 7 березня об 11 годині підрозділи дивізії спинилися на відпочинок у селах Гошня Ординацька, Гилув, Кондрати.

До штабу надходять зведення командирів, донесення політпрацівників рот і батальйонів. Підбиваємо підсумки за вчорашній день. Знищено до 450 фашистських солдатів і офіцерів, 12 танків, броньовик, паровоз, 4 залізничних мости...

Особовий склад з'єднання проявив масовий героїзм у боях з ворогом. Узяти хоча б взвод Адама Алесіча, що прикривав відхід свого батальйону. Жменька сміливців вела нерівний бій, аж доки не виконала поставленого завдання. Тоді партизани без сторонньої допомоги прорвали вороже кільце і вийшли з оточення.

Чудово зарекомендували себе й партизани із загону «Андрія». Після того, як взвод Олександра Духна з комроту Бродовим ударив по фашистах з тилу, він був відрізаний від своїх. Бійцям доводилось діяти самостійно. І лише сьогодні хлопці прибули до села Отроч. Кілька з них поранені.

Пополудні почалася перестрілка в Кондратах, де стоїть полк Бакрадзе. Як з'ясувалося, на передові пости натрапила фашистська розвідгрупа чисельністю до п'ятдесяти чоловік. Гітлерівці діють обережно й близько до села не підходять.

Використовуючи затишшя між боями, вільні від служби партизани сплять мертвим сном. Обстановка така

складна, що навіть приблизно не може визначити, коли зупинимось хоча б на добу. Ворог буквально наступає нам на п'яти. Щоб відірватися від нього, треба різко підняти мобільність з'єднання. Для цього щонаочі мусимо долати принаймні по 60 — 70 кілометрів, та з обозом, в якому за станом на сьогодні до 400 підвід, проходимо по 25 — 30. Щоб розв'язати собі руки, плануємо посадити весь особовий склад на коней; підводи доведеться залишити лише для поранених і перевезення боєприпасів.

Увечері знову переіменили місце стоянки. 1-й полк і штаб зі своїми підрозділами перейшли до села Отроч, 2-й і 3-й полки займають Здзіловіце. Можливо, хоч тут пробудемо кілька днів. Заздалегідь перекриваємо лісові дороги завалами й мінними полями, закладаємо вогневі точки на висотках. Щоб відвернути увагу противника від місця дислокації, висилаємо сильні диверсійні групи під Люблін і в район Замостя. Усі мости на ріках Пор і Гораєць в радіусі 30 кілометрів від Отроча підлягають знищенню.

Сьогодні Вершигора надіслав на Велику землю радіограму; в якій повідомляє:

«...Прийняв рішення просуватись на північ і, подолавши Буг, вийти в партизанські райони на укомплектування зброєю і боєприпасами. Прошу підготувати в районі Луцьк — Сарни транспорт із зброєю. Орієнтуйте про обстановку в районі Брест — Ковель».

Надвечір розвідники доповіли, що ворог нагромаджує військові частини в селах Годзішев, Хжанув і Бранев. Побували й зв'язкові загонів «Семена» і «Блискавиці». За даними польських друзів, у Фрамполі, Янові Любельським і Туробині з'явилися підрозділи 174-ї фашистської дивізії, а також дивізії СС «Галичина» з танками, бронемашинами, артилерією.

Відірватися від ворога ми все одно не зможемо. До того ж підрозділи з'єднання розійшлись виконувати бойові завдання. Так, діють ескадрон Супинського під Замостям, рота Бокарева на чолі з начштабу батальйону Чистюхіним — на річці Пор, мінери майже у повному складі — під Любліном, розвідрота, теж мало не вся, — в районі Люблін — Влодава — Краснистав. Основні групи повернуться лише завтра. Зваживши усі «за» і «проти», вирішили лишатися на місці.

Пізно ввечері з боку Здзіловіце долинули звуки бою. Нічну тишу розітнули вибухи мін й снарядів, кулеметні й автоматні черги. До штабу прискакав з донесенням Михайло Рубінов. Він доповів, що на південно-західну околицю Здзіловіце повели наступ есесівці. Їхні танки й міномети б'ють з Годзішева.

Десь за годину бій затих. Фашисти перекинули з Янова Любельського до Годзішева підкріплення і, в'язучи по коліна в липкій ріллі, знову пішли на штурм. Розгорівся жорстокий бій. Ворог зазнавав втрат, але наступу не припиняв. У небі весь час висіли освітлювальні ракети. Та цей фейерверк німцям не допомагав — партизани сиділи в добре замаскованих окопах. А от нашим кулеметникам було добре видно цепи противника.

О третій ночі командир прийняв рішення перейти на рубіж Тарговисько — Закжев — Нікодемів. Марш всього на 14 кілометрів, однак німцям доведеться перегруповувати війська. Тим часом підійдуть наші підрозділи. Батальйон Цимбала без обозів лишаємо в Здзіловіце до 6-ї ранку. Потім він рушить на Вульку Баторську — Ставце — Закжев.

9 березня

На сьомій годині запеклого нічного бою батальйон Цимбала рішучою контратакою відбив наступ есесівців і залишив Здзіловіце.

Вернувся і 2-й ескадрон, що ходив під Замость. Перед Супинським стояло завдання знищити мости через ріку Вепш у селах Міхалув і Бодачув, а також спалити будівлі аеродрому в Розлопах, що кілометрів на п'ять північніше Щєбжечина. Керівництво операцією покладалося на заступника Ленкіна — Олександра Годзенка.

Виконавши завдання, партизани поверталися на місце стоянки і в селі Черненцин потрапили в засідку. Розгорівся жорстокий бій. На вершників посипався град куль з дворів і вікон усіх навколишніх будинків.

Як невдовзі з'ясувалося, стріляли не поляки. Ще в грудні 1942 року їх виселили звідти. Фашисти наказали мешканцям лишити всі речі й під конвоєм погнали їх до станції Щєбжечин. А замість них прийшли нові хазяї — німці-колоністи. Вони і взяли участь у засідці.

В перебігу бою загорівся один з будинків. Вітер роздув полум'я і погнав його вздовж вулиці. Пожежа охопила

село. При світлі вогнищ кіннотники відступили на Туробин.

В 2-му ескадроні поранило чотирьох кіннотників, у тому числі й Годзенка. Партизани втратили з десяток коней.

Якби не вчорашній бій, то вся увага гітлерівців напевно була б прикована до Любліна. Там, під самим містом, наші диверсійні групи висадили в повітря кілька мостів і спалили дві гуральні. Сьогодні партизани вернулися у з'єднання.

Що й казати, фашисти не можуть опам'ятатися після вчорашнього пекла. Тепер, мабуть, перегруповуються.

Вдень над місцем нашого розташування пролетів «костиль», а потім близько роти гітлерівців повели наступ на оборону 1-го полку в Біскупах. Ворог потрапив під нищівний вогонь партизанських кулеметів і, зазнавши втрат, відступив на Отроч.

Погода похмура, але дощу немає. Поривистий вітерець сушить грязюку. Сьогодні о 19.00 рушаємо далі. Пройдемо дорогою по вододілу між річками Жулкевка і Гелчев, а тоді візьмемо курс на залізницю Люблін — Холм.

Баритися з виходом не можна, бо розвідка доповідає, що в Отрочі, Туробині й Високому фашисти готуються до бою з партизанами.

10 березня

Як тільки почало смеркати, на дорозі Високе — Біскупи з'явилися дві автомашини з піхотою. Обози саме зосереджувалися у Закжеві. Ми вже зняли оборону, і лише на пагорбі, біля вітряків, стояв станковий кулемет. Тут бійці й ударили по вантажках. Машини круто розвернулися і помчали назад.

Сумніву не було: це — розвідка. Тепер слід чекати наступу.

Вже на полі за Тарнавкою колону наздогнали розвідники 2-го полку. Вони повідомили, що гітлерівці, розгорнувшись у цепі, повели наступ на Біскупи — Тарговисько. Хлопці з загону «Семена» передали інформацію про склад і чисельність есесівців, які вже прибули вузькоколійкою до фільварку «Старий Двір» і розвантажуються з вагонів. Це підрозділи дивізії СС «Галичина» чисельністю до тисячі багнетів.

Ззаду доносяться вибухи гранат, тріскотнява кулеметів, автоматів. Від ворога колону прикривають заслони. Тут-там спалахують у темряві пасма трасуючих куль, злітають у небо освітлювальні ракети. З боку «Старого Двору» б'ють гармати...

Швидко посуваємось вперед. Правда, «швидко» — поняття відносне. За півтори години при максимальних зусиллях ми подолали аж... п'ять кілометрів. Та все ж вийшли за шосе Високе — Бихава. А ще за годину форсуємо дорогу Люблін — Високе. Найнебезпечніша ділянка шляху, можна сказати, позаду. Однак просуватись далі стає все важче. Люди грузнуть у багнюці. Щораз міняємо коней у тачанках. Що не крок, то нове напруження усіх сил. І так десятки, сотні кілометрів.

Під Токарівкою колону застав світанок, а годині о десятій ми доплелися до глухого села Іздебно. Далі йти нікуди. За вісім кілометрів звідси лежить шосе Люблін — Краснистав, по якому безперестанку рухаються війська.

Оголошується привал, та замість перепочинку доводиться рити окопи.

Найгірше з картами. Більшість, переважно сорокарічної давності, дає лише приблизне уявлення про місцевість. А ще потрібна точна інформація. Бійці розвідроті перетомлені й ледве стоять на ногах. Виручають загони «Семена» і «Блискавиці». Недарма кажуть: вірний друг — то найбільший скарб.

Уточнюємо маршрут. Перехід буде довгий, тому доцільно розбити марш на дві частини. Польські друзі знають обстановку лише до Травників. Це перший етап. Далі одержимо інформацію від зв'язкових у селі Євполе.

11 березня

Минулої ночі склалася ситуація, мабуть, найнебезпечніша з усіх, які дотепер випадали на долю з'єднання. Навіть прорив у Славутські ліси з-під села Садки Шумського району, де ми у вересні 1943 року були оточені переважаючими силами ворога, не йде ні в яке порівняння із шойно пережитим.

На 15-кілометровому відрізу маршруту шлях нам перетинали автострада Люблін — Краснистав — Замость, повновода ріка Вепш з її заболоченою заплавою, залізниця Люблін — Холм і знову шосе. Щоб подолати цей клятий

відрізок суцільного бездоріжжя, потрібно було не менше чотирьох-п'яти годин, протягом яких фашисти могли кинути проти з'єднання величезні сили. До місць, якими ми просувалися, від Любліна й Холма кілометрів тридцять, від Травників — п'ять, Краснистава — п'ятнадцять. Та генерал Мозер нагодою не скористався. А в нас іншого шляху не було...

З Іздебно колона рушила о 18.00. Протягом дня земля протряхля, і йти стало легше. Спинулися за хуторами Суходол. Далі дорогу перетинає автострада. Вперед поскакали вершники. Кавдивізіону Ленкіна було наказано захопити переїзд, 6-му батальйону Цимбала — виставити заслони від Краснистава, а Шоліну — перекрити шлях від Файславице.

По дорозі кавалерія зіткнулася з ворожою розвідкою і погнала її в напрямку села Лопенник. Спалахнула зелена ракета — шлях вільний, і колона рушила до переїзду.

В Лопеннику, Файславице злетіли у небо червоні й білі ракети. Намагаємось якнайшвидше подолати небезпечну зону. Голова колони втягується на хутори Добжинюв. І враз на переїзді лунають постріли. Це гітлерівці повели наступ від Лопенників. Бій розгорається з кожною хвилиною. Противник атакує і з боку Файславице. Кулеметні черги бризкають уздовж автостради, та рельєф місцевості складний, і пасма трасуючих куль летять високо над переїздом.

Рішучою контратакою батальйон Цимбала відкинув карателів назад до Лопенників, і на цій ділянці настало затишшя. Але посилили натиск гітлерівці, що наступали від Файславице. По шосе, де стояв заслоном батальйон Шоліна, до ворога йшло підкріплення. Виручили міни. На них підірвалося п'ять вантажок з солдатами і легковий автомобіль. Зазнавши великих втрат, фашисти відійшли. Шолін захопив кілька автоматів, гвинтівок і пістолетів.

Бій на шосе виявив нас остаточно. Від Травників до мосту в селі Олесники всього три кілометри. Якби ворог захопив цей міст, ми б змушені були зупинитись у чистому полі в зоні Травники — Файславице — Лопенник. А це — катастрофа.

Порадившись, вирішили будь-що прорватися мостом через Вепш і форсувати залізницю біля села Вулька Канська. У зв'язку з цим ставилось завдання: ескадрону Зезюліна захопити міст в Олесниках і перекрити шлях

від Травників до підходу підрозділів 2-го полку, а роти Добкіна — блокувати залізницю в районі Вульки Канської.

До Олесників Добкін прийшов раніше за гітлерівців. Міст через Вепш був вільний, і рота 2-го полку форсованим маршем рушила на Вульку Канську. Як тільки партизани наблизились до переїзду, від станції Травники показався поїзд. Поставити міни не встигли. Хлопці нашвидкуруч встановили сорокап'ятку і вдарили по паровозу. «Заговорили» й наші протитанкові рушниці. Кілька снарядів влучило у тендер, однак поїзд вискочив з-під обстрілу й, набираючи швидкість, помчав на станцію Кане.

Постріли почули в Травниках. Видно, гітлерівці вирішили, що на залізниці діє невеличка група місцевих партизанів, і рушили вздовж колії, час від часу пускаючи в небо освітлювальні ракети. Коли ворог наблизився, рота Добкіна вдарила з кулеметів. Залишивши на місці сутички понад двадцять трупів, фашисти кинулись назад, до станції Травники.

Тим часом наші обози зосереджувались у невеликому лісовому масиві біля дороги Олесники — Вулька Канська, щоб одним кидком форсувати переїзд через залізницю.

Обстріл поїзда і сутичка на колії насторожили противника. Над Травниками висіли освітлювальні ракети, із залізничного мосту через Вепш били кулемети по заболоченому луку. З хвилини на хвилину ми чекали нападу. Найімовірнішим було те, що карателі спробують перехопити з'єднання при переході шосейної дороги.

Отже, продовжувати рух на Євполе нема сенсу. Щоб уникнути пастки, взяли курс на село Кулик, що по той бік шосе Люблін — Холм.

За Вулькою Канською дорога йде низиною, перетинаючи торф'яне болото. Партизани спішилися, повели за собою і без того вимучених коней. Підводи з пораненими грузли. Доводилось витягувати їх з трясовини і пхати далі, щоб обоз не затримувався.

Близько п'ятої ранку дісталися до того місця, де шлях перетинає шосе Люблін — Холм. Попереду — п'ятнадцять кілометрів бездоріжжя! Цієї перешкоди нам не подолати. А може, спинитися на відпочинок в Романівці або на хуторах Корибутова? Ні, надто ризиковано. Вирішуємо вийти на перехрестя доріг Люблін — Холм, Травники — Влодава і продовжувати марш уже по шосе. Висилаємо вперед головну похідну заставу.

Відчувши під копитами твердь, коні пожвавішали й побігли риссю. Колона виїхала на дорогу, коли від села Липувка долинули кулеметні черги, розриви гранат, а трохи згодом сильний вибух струсонув землю. Це заслон батальйону Дегтьова захопив і знищив міст на шосе Люблін — Холм.

Після 6-кілометрового маршу на захід ми звернули до Влодави і взяли курс на північ, а від села Барки уже вранці з'їхали з дороги й подалися на схід. В сумі з'єднання пододало п'ятдесят п'ять неймовірно важких кілометрів, і тепер люди й коні ледве брели, знову утпаючи в багнюці.

Годині о десятій частини спинилися на відпочинок у селах Кулик, Добромисль, Майдан Загородинський і Стренчин. Зайнявши оборону, партизани заходились рити окопи і обладнувати кулеметні точки. Раптом від села Добромисля, де став заслоном І-й батальйон Сердюка, долинули звуки артилерійської канонади. Як з'ясувалося, в місто Седлище прибуло близько півтори тисячі гітлерівців. При підтримці танків і артилерії ворог повів наступ на Добромисль.

Сердюк заздалегідь висадив у повітря міст через одну із заболочених приток річки Могельниці, замінував дороги Могельниця — Кулик і Яновиця — Кулик, зайняв панівні висоти навколо села. Одне слово, батальйон був готовий до бою.

Після артпідготовки фашисти кинулись на штурм. Попереду рухались танки. Але далі підірваного мосту в Могельниці вони не пішли — звідти прикрили вогнем наступ піхоти. Есесівці були п'яні, атакували безладно, хаотично, раз у раз відкочуючись під свинцевим шквалом партизанських кулеметів, лишаючи на підступах до села вбитих і поранених. Лише в одному місці ворогові пощастило вклинитися в нашу оборону. Сердюк підняв хлопців у атаку, й противника було знищено.

В розпалі бою під Добромиском дві роти гітлерівців повели наступ від села Барки на оборону 3-го полку в Стренчині, а одна рота від села Воля ударила на Майдан.

Німці під'їхали вантажками, лишили їх на шосе, розгорнулися у бойові порядки й рушили на оборону 6-го батальйону. Попереду йшло близько шістдесяті автоматників. Стріляли вони розривними кулями. Цимбал наказав партизанам підпустити фашистів якнайближче,

і, коли ворог опинився поряд, хлопці вдарили з кулеметів. Жодному автоматнику не вдалося врятуватись.

Також невдалою була спроба німців захопити Майдан Загородинський.

Зазнавши поразки на всіх ділянках наступу, гітлерівці відійшли і, здалеку обстрілюючи наші позиції, кілька разів намагалися хоча б підібрати вбитих, яких налічувалось близько чотирьохсот. Але зробити цього не дали наші снайпери. Після шестигодинного бою карателі пі з чим вернулися в Седлище і Травники.

У бою на марші смертю хоробрих загинули Петро Мельниченко, словак Кароль Жишка й четверо інших партизанів. Поранило Г. Лупікова, А. Гавриловця, М. Терещенка, С. Нищика, Г. Лагутіна. Четверо поранених — у Сердюка й п'ятеро — у Цимбала.

...Напружений до безкраю день доходить кінця. Позаду — помережана дорогами Люблінська височина, а перед нами, за шосе Травники — Влодава, стелеться заболочена рівнина, вкрита мішаним лісом, озерами, болотами й торфовищами. Про характер місцевості свідчать географічні назви: «Руде багно», «Соснове багно», «Коров'є болото» та інші. Провідники запевняють, що там, у Парчевських лісах, — основна база партизанів АЛ на Люблінщині.

З Кулика виходимо двома колонами: штаб зі своїми підрозділами і 1-й полк рухаються на Людвінув, Верещин, Дембовець, Залуччя до села Лейно. 2-й і 3-й полки вирушають на Глембокє, Каневолю, Пясечно, Ожехув і Старий Ожехув.

12 березня

Марно боялися озер і торфовищ. Місцевість у районі Парчевських лісів чимось нагадує північ Сумщини. Тут, як і біля Зноб-Новгородської або Середини-Буди — ліс, болота, піски й привітні села. Дорога хоч і важка, та не зрівняти її з глинистими й чорноземними путівцями Люблінської височини. Без особливого напруження ми подолали 35 кілометрів і на світанку були вже в Лейно.

В Парчевських лісах встановили зв'язки з польськими партизанами, і насамперед з нашим найближчим сусідом — з'єднанням Роберта Сатановського.

Під час розмови з начальником розвідки з'єднання і комбатом АЛ поручником «Янушем» з'ясувалося, що

тут, у партизанському краї, знаходиться база загонів Армії людвої. Діяльністю місцевих бойових формувань керує командуючий Люблінським округом АЛ підполковник «Метек».

Останнім часом обстановка в районі Парчевських лісів ускладнилася. Гітлерівське командування розчищає свої тили. Тиждень тому на станцію Парчев і роз'їзд Бжежніца почали прибувати підрозділи калмицького карального корпусу оберфюрера СС Отто Долла. Їх перекинули сюди для боротьби проти народних месників із західних областей Білорусії. Командування Люблінського округу АЛ прийняло рішення вибити карателів з партизанської зони. Відчутного удару ескадронові завдав батальйон імені Холода під безпосереднім керівництвом підполковника «Метека». Під час бою в селі Ями неподалік міста Острова Любельського карателі втратили кільканадцять солдатів і подалися на станцію Бжежніца Бихавська.

Через кілька днів карателі повернулися в Ями й жорстоко розправились з мирними жителями. Хто не встиг сховатися в лісі, був закатований. Половина села згоріла.

Минулої ночі карателів посадили у вагони й повезли на південь, в бік Любліна. Кажуть, десь там з'явилися великі сили радянських партизанів.

Армія людова в цьому районі має великий вплив і невичерпні людські резерви. Але й тут, як і в Сольській Пуші, діють реакційні угруповання на кшталт НСЗ, НФ, АК... За постановою лондонських керівників вони розпочали тут нову хвилю терору проти діячів ППР, Армії людвої, РППС, а також радикального селянського руху. Дістали вони вказівку вести боротьбу і проти нас. Узяти хоча б такий випадок.

Нещодавно ми перетинали шосе Травники — Влодава. Попереду колони їхала розвідка кавдивізіону. Вибравшись на греблю, командир розвідвзводу Павло Приходько помітив за деревами підозрілий рух. Розвідники спішилися, і вчасно — по греблі різонула кулеметна черга, забихкали гвинтівочні постріли. В короткому бою кіннотники знищили п'ятнадцять нападників, шістнадцятого захопили живим.

На превеликий подив, полонений назвав себе польським партизаном. Спочатку подумали, що трапилася фатальна помилка. Але непорозуміння не було. Невдовзі

з'ясувалося, що «народові демократи» мали завдання затримати на греблі саме нас — радянських партизанів.

Наш гість, підпоручник «Януш», розповів, що 9 серпня 1943 року НСЗетовці на чолі з нашим «старим знайомим» «Зубом» напали під Боровим на бійців Гвардії людової, які чекали літака із зброєю, і всіх знищили. Про цей випадок навіть складено пісню, що починається словами: «Серпня дев'ятий день нехай запам'ятає кожен...»

Ми тепло розпрощалися. На згадку про зустріч Петро Петрович наказав передати польським побратимам 120 гвинтівок і два кулемети.

Використовуючи короткий відпочинок, ми підготували наказ про бойову діяльність з'єднання за останній місяць, в якому відзначено кращих бійців і командирів. Серед них — комполку-3 Брайко, начштабу Абрамов, комбат-6 Цимбал, комісар Тоніян, комбат-7 Берсеньов, комісар Пшеніцин, комвзоду Адам Алесіч та інші.

Особовому складу 3-го полку оголошно подяку, а Адама Степановича Алесіча представлено до нагороди.

У хлопців свято. Звичайно, вони намагатимуться і далі показувати приклад мужності й хоробрості. Та закріпити за собою звання передовиків нелегко — шириться змагання за кращий підрозділ з'єднання.

Сьогодні в санчастині день особливо напружений. До виходу з Лейно хірург Скрипниченко зробив сім складних операцій.

О 20.00 рушаємо в дорогу двома колонами. Штаб зі своїми підрозділами і 1-й полк виходять у район Подедвоже — Ополля, 2-й полк прямує в село Головно, а третій — в напрямку Бояри — Грабувка із заставою в Мостах.

13 березня

Ще до схід сонця штаб зупинився в Ополлі — Подедвожі. 1-й полк зайняв оборону в селі Русіли, другий лишився в Головно і третій у Грабувці.

Минулої ночі за дванадцять з половиною годин ми подолали 46 кілометрів по бездоріжжю. Не лише коні, а й партизани вибилися із сил. На привалах люди падали й засинали прямо на землі. Та це й не дивно. Ось уже два тижні, як ми щоночі рейдуємо по бездоріжжю, мало не щодня ведемо бої

Однак влаштовувати стоянку небезпечно. По суті, ми йдемо без розвідки, а повідомлення, які одержуємо від польських партизанів, швидко старіють. Так, за даними «Януша», кілька днів тому в районі теперішньої нашої стоянки було спокійно. Зараз на шосе Леплювка — Радзінь і Вишниця — Парчев, що всього за десять кілометрів від Ополя, курсують автомашини з військами й патрульні броньовики.

Поки ми з Петром Петровичем і Миколою Олексійовичем радились, як бути, до штабу зайшов Скрипниченко й повідомив, що в нас уже понад 200 пораних, тому управляти обозом санчастини надзвичайно важко. Дмитро Федорович запропонував передати усіх, крім тяжкопораних, у свої частини під нагляд полкових лікарів і обов'язково дати людям перепочинок. Почастішали випадки простудних захворювань, у тому числі запалення легенів у важкій формі, партизанів з десять потребують повторної операції.

Аргументи начсандива узяли гору, і ми вирішили спитися на ніч.

На шосейки висилаємо диверсійні групи, які мають замінювати дорогу, знищити всі мости в радіусі 15—20 кілометрів і влаштувати засідки.

14 березня

Ніч минула спокійно. Відпочивши, хлопці пожвавішали. Настрій у людей бадьорий. З самого ранку в кавдивізіоні грає баян, а в розташуванні пораних — патефон.

Новини тривожні. Розвідка доповідає про концентрацію військ у містах і селах уздовж шосе Вишниця — Парчев — Любартов. До Парчева вернулися каральні підрозділи Отто Долла, у Вишниці стоїть 25-й поліцейський полк СС, у Городищі — армійські підрозділи й білоскози Шумакова.

Вранці командири частин і працівники штабу перевірили нашу оборону. 1-й полк додатково виставив заставу в селі Долголіска, а взвод Маркіданова перекрив дорогу Яблонь — Подедвоже.

О 10.00 Бакрадце доповів, що ворог зосереджується в селі Линюв. По шосе Линюв — Городище снують автомашини, чути брязкіт гусениць. Ми були певні, що саме тут фашисти почнуть наступ. Та несподівано об 11.30 гітлерівці показалися на шляху Яблонь — Подедвоже, що

проходить заболоченим, залитим водою лугом. Німці рухались похідною колоною. Кілометрів за три від села, там де кінчається гребля, вони розгорнулися в цеп, але метрів через сімсот починалося болото, й солдати знову почали сходитись на дорогу. Підпустивши карателів впритул, застава, що займала вигідну позицію на узліссі, відкрила нищівний вогонь.

Гітлерівці відкотилися назад. На полі бою залишилися підводи з важкою зброєю і боеприпасами. Ворог не встиг підібрати навіть убитих і поранених.

Тим часом ми підсилили взвод Маркіданова кулеметами, виставили біля цегельні станкач і два батальйонні міномети з 2-го ескадрону.

За півгодини гітлерівці зосередилися у лісочку неподалік Пухової Гори, і знову пішли в атаку. Пропустивши ворога за перший місток на греблі, мінометники відкрили вогонь. Вибухи на шляху загородили карателям відступ до ліска, і вони відійшли на Яблонь.

В бою під селом Подедвоже тяжко поранило Льоною Журова.

Як і передбачалося, основні події дня розгорнулися на ділянці Долголіска — Русіли, де оборонявся 1-й полк.

На Долголіску повели наступ із села Линюв підрозділи 25-го поліцейського полку СС. Рота Манджавідзе, яка тут оборонялася, відбила кілька запеклих атак та есесівці застосували запалювальні кулі й снаряди. Вони підпалили село, і Манджавідзе з боєм відійшов на Ратаєвиче й далі на Русіли.

Фашисти продовжували обстріл. На шляху Линюв — Русіли з'явилися бронетраспортери, — від Долголіски у наступ пішла піхота.

Бакрадце зайняв оборону на погорбах, що прикривають Русіли з півночі і сходу. Позиція була зручна, та ворог, незважаючи на втрати, кидав у бій свіжі підрозділи. Обстановка ускладнювалась. На шосе Влодава — Любартув теж з'явилися бронемашини.

На допомогу Бакрадце ми кинули 2-у роту 3-го полку і артбатарею. О 16.00 Скопенко вдарив у фланг ворогові. Розстрілюючи останні снаряди, відкрили вогонь і наші гармаші. Небо над полем бою розквітло пухнастими хмарками шрапнелі. Її ми берегли саме на такий випадок.

Почувши на флангах і в своєму тилу вибухи мін і тріскотнюву партизанських автоматів, гітлерівці в паніці відступили, кинувши важку зброю, боеприпаси і на-

віть шинелі. Чергова спроба розгромити з'єднання провалилася. Карателі втратили близько трьохсот солдатів, багато зброї, боеприпасів. Лише під Русілами ми захопили три батальйонні міномети, чотири важкі кулемети і більш як десять тисяч патронів.

Хоч бій закінчився для нас щасливо, обстановка лишається напруженою. Шосе Леплювка — Любартов посилено охороняється — патрулюють тут броньовики й автомашини з піхотою. Навколишня місцевість потопала в грязюці, а проїжджі дороги, що ведуть на шосе, перекриті ворожими заставами й засідками. В одну з них потрапив взвод Володі Богданова, який ходив у розвідку на північ. Під час перестрілки один з партизанів загинув, трьох поранило.

Врешті-решт розвідники 2-го полку виявили переїзд біля села Занювка. О 20.00 рушаємо з Подедвоже і через Канюки — Пахولة — Хмелюв йдемо на Занювку. В авангарді — 2-й полк Кульбаки, який має забезпечити форсування шосе.

15 березня

Ми рухались за маршрутом. Без пострілу подолали шосе Вишниця — Парчев, і мінери 2-го полку висадили в повітря мости.

Бій спалахнув на автостраді Леплювка — Луков. Це трапилось так. 4-та рота 2-го полку старшого лейтенанта М. О. Акоева, яка мала знищити мости на дільниці Рудно — Полюбиче Дворске і стати заслоном від Вишниці, натрапила біля села Деревична на автоколону одного з підрозділів 24-го піхотного полку, що рухалась з Вишниці на Радзінь Поляські. В запеклій сутичці партизани підбили і спалили три вантажки, знищили кільканадцять гітлерівців і змусили ворога відступити.

Ми мали намір пройти шосейкою 15—17 кілометрів на захід, до села Гурне, і лише тоді повернути на північ. Однак бій змінив плани. Хоч Акоев підірвав міст і, ставши біля нього заслоном, прикрив колону від Вишниці, вирішили не ризикувати. Далі рушили путівцями.

Невдовзі опинилися серед боліт. Куди не глянь — безкрайнім морем розлилася вода. Навколо — заболочені луки, порізані осушувальними каналами. Село, де стоять штаб і підрозділи 1-го полку, так і називається — Острівці 2-й полк зайняв село Шустку, розкидане на іншому

островочку, і третій — село Лузки, що прикриває вихід з цієї пастки. Густа мережа доріг і залізниць робить місцевість ще небезпечнішою. Щоб уникнути раптового нападу й ускладнити перекидання фашистських військ, наші підричники висадили в повітря мости на шосе Мендзижець — Вишниця і Мендзижець — Радзінь Подляські, влаштували завали на дорогах і замінували залізничну колію Люблін — Луков.

Та, незважаючи на все це, лишатися тут смертельно небезпечно. Ми — як на розпеченій сковороді. Становище ускладнюється тим, що ми втратили зв'язок з організованим підпіллям. Після 50-кілометрового маршу мусимо посилати розвідників в напрямку Радзіня, Вишниця, Мендзижця. Хто зна, чи вернуться вкрай перевтомлені хлопці, чи, може, де пристануть коні й загинуть наші орлята в нерівному бою, пробиваючись до своїх.

Саме в такі неймовірно важкі часи найповніше розкриваються люди. Доводиться рити окопи, йти в дальню розвідку. Потім, можливо, бій, а надвечір без відпочинку знову в далеку дорогу. І жодних нарікань, ні скарги на втому!

Однак перенапруження дається знаки. Партизан побоюється відстати в поході й міняє притомленого коня. Новий, нетренований, обов'язково відстане на наступному переході, й усе починається спочатку. Проти цього дива важко боротися.

Нещодавно, вирудаючи хлопців у розвідку під Вишницю, я звернув увагу на їхніх коней. В Олексія кінь непоганий. В Марченка — маленький, пузатий, з побитою саморобним сідлом спиною. Аж ось увечері бачу хлопців на прекрасних скакунах, підсідланих рипучими новенькими сідлами. Підзиваю «орлів» до себе:

— Марченко! Звідки ці коні? Обміняли?

— Та ми...

— Зрозуміло. Ану, розповідайте, як було. Тільки без брехні.

— Вертаємо вже додому. Коні пристали, ну хоч ти плач. Аж тут — хутори. Виглядаємо: де краща огорожа — там, певне, й господар заможніший. Недалечко — височенний паркан. Одчиняємо хвіртку. На подвір'ї — велика стайня. Відімкнули двері, а там — двоє чудесних коней. На кілках — сідла, оголов'я. Все блищить лаком і нікелем. Ми аж обмерли. Швидше зачинили двері. Олексій вартує, а я сідлаю. Раптом він пошепки: «Німці!»

Дивимось, на ганок виходять два «фріци» в галіфе, чоботи зі шпорами. Пішли вмиватися. А я сідлаю. Думаю, коли рушать до стайні, стрілятиму. Та німці помилилися й пішли в хату, а ми вивели коней. Своїх лишили і сідла теж... Ще з тих, що в Купелі робили.

Збирався цілком серйозно покартати хлопців хоча б за те, що могли заповідати шкоду дядькові, ну, і що коней наших німцям залишили. Та коли уявив, як гітлеряка замість свого красеня підбрав Марченкового пузаня з саморобним сідлом і побитою спиною, то розсміявся і дорікати партизанам не став.

16 березня

Вивчаю топографічні карти й шукаю місце, де можна переправитись через Буг. На мости надій мало — поблизу них знаходяться великі гарнізони. Правда, знайшов один, біля села Тонкеле, на шосе Соколув Подляскі — Високо-Литовськ. В тому районі немає важливих магістралей і великих населених пунктів. Та чи існує міст насправді? Може, він значиться лише на карті? Придивляюся уважніше. На дільниці Дрогичин — Янув Подляскі ліс підходить до самого Бугу, і більше надії на переправу. Але треба поспішати, бо ворог кидає на нас усе нові й нові частини, наступає на п'яти, намагається перехопити на дорогах.

Цієї ночі прорвалися через залізницю й шосе Брест — Луков. Під час переходу залізниці заслон 3-го полку захопив і знищив два ешелони: один на колії, другий на роз'їзді Довга. Фашисти недорахувалися двох паровозів і сімдесяти вагонів, у яких везли до рейху пшеницю, ячмінь, овес, сіно і коней. Крім того, мінери 3-го полку висадили в повітря три мости: один на залізниці й два на шосе, в районі села Рогожниця.

...Заслони вибили з бункерів охорону мостів, і колона рушила через переїзд. Біля Рогожниці до Вершигори під'їхав Ленкін:

— Товаришу командир! Поряд, у фільварку, чоловік двісті наших військовополонених. Дозвольте послати на виручку ескадрон Супинського.

Ми звірилися по карті. Справді, фільварок Високе був неподалік, але й до Мендзижця від нас три-чотири кілометри, до того ж напад на табір міг перерости в серйозний бій. Петро Петрович спершу вагався, але потім погодився:

— Давай, тільки хай не затримуються.

...Проїхавши з півкілометра, ескадрон спинився. На фоні нічного неба ледь виднілися силуети сторожових вишок і довгих кам'яних будівель фільварку. Супинський встановив на шосе станковий кулемет, неподалік розташував свій КП. Партизани розгорнулися в цеп і рушили до табору. Йшли тихо, та охорона, стривожена вибухами й стріляниною на шосе, була напоготові. У когось з хлопців хруснула під ногою гілка, і в небо злетіли освітлювальні ракети. З вишок ударили кулемети.

Першою чергою Супинського поранило в ногу. Медсестра Катя Приходько, що була на КП, витягла комеска з-під обстрілу в безпечне місце, наклала жгут і, перев'язавши, відправила до санчастини.

Ще не встигли згаснути ракети, як з ворожими кулеметниками було покінчено. Бій перекинувся на територію табору. Деморалізована навальним штурмом і загибеллю кулеметників охорона була перебіта, й партизани підбігли до великого сараю-воловні, звідки доносились відчайдушні крики. Павлуша Приходько з розвідниками знайшли залізний лом і відірвали масивний, наче музейний, замок. Ворота розчахнулися, і юрба бранців виплеснулася на двір.

Мало хто з полонених міг іти. На щастя, у фільварку було кілька десятків возів. Хлопці запрягли коней, і сумна процесія посунула на Шидловку. Хоч як попереджала Катюша, щоб зголоднілим людям не давали по багато їжі, дехто не втримався. По дорозі кілька чоловік померло.

Більшість червоноармійців потрапила в полон ще в перші дні війни. Доки знаходились у великих таборах, до них доходили вісті про події на фронті, та ось уже другий рік вони були у фільварку відрізані від усього світу. З п'ятисот лишилося двісті! Усі фізично виснажені, дехто втратив усякий інтерес до життя. Але більшість прагне стати на бій проти ворога.

Сьогодні старшина санчастини Тимофій Арбузов влаштував лазню, господарники зібрали брудний одяг, білизну, мобілізували усіх «перукарів», і люди на очах мінялися. Вони навіть не впізнають один одного!

Петро Петрович ходить заклопотаний і прикидає, наскільки зросте обоз санчастини. А взагалі ця подія несе в собі великий виховний заряд. Використовуючи загальне піднесення в підрозділах, Москаленко органі-

зував мітинги, на яких виступили й колишні бранці. Партизани поклялися жорстоко помститись гітлерівцям за їхні злочини.

...На дньовку спинилися в трикутнику Мендзижець — Лосицьк — Седлець. Штаб і підрозділи 1-го полку зайняли Шидлувку, 2-й полк став в Ольшанці і третій — у селі Прохенки. Не відпочиваючи, розпочали окопні роботи. В окопах і обідали.

О 16.00 на дорозі Крульова Ніва — Прохенки показались ворожі цепі. Понад 800 гітлерівців при підтримці чотирьох танків, трьох броньовиків і артбатареї пішли в наступ на оборону 3-го полку.

Дорога тягнулася вузьким перешийком між річками Кжимошце і Лівець. Простір вузький, усього 500—600 метрів, по боках залиті водою болота. Це утруднювало маневр, та фашисти, мабуть, сподівалися, що в нас слабкі нерви, й навально йшли вперед. Аж ось, потрапивши під прицільний вогонь партизанських кулеметів, ворог був змушений так само «навалю» відкотитись на вихідні рубежі.

Після посиленої артпідготовки німці ще раз атакували оборону 3-го полку і знову, зазнавши великих втрат, відкотилися. Тоді вони пустили вперед танки й броньовики. Від влучних пострілів наших бронебійників запала бронемашина, за нею — друга. Закрутився на місці підбитий танк. В небо потяглись стовпи чорного диму.

Тим часом на лівому фланзі ворожого угруповання почали вибухати міни, вдарили кулеметні й автоматні черги. Введення у бій 2-ї роти Манджавідзе прискорило розв'язку. Втративши танк, два броньовики і близько двохсот солдатів, гітлерівці відступили.

З документів убитих з'ясувалося, що це були підрозділи 24-го піхотного полку, з якими ми вже зустрічалися на шосе під Мендзижем.

Ще тривав бій у Прохенках, коли німці чисельністю до двохсот багнетів повели наступ на село Ольшанку. Видно, з партизанами їм не доводилось мати справу. Лишивши машини, фашисти лісом підійшли майже впритул до оборони 3-го батальйону майора Шоліна. Партизани віддавна стежили за карателями, але вогонь не відкривали, і лише при перших пострілах ворога ударили в лоб і перейшли в контратаку.

В результаті знищено дві вантажки, більш як сорок фашистів і чотирьох захопили в полон. Противник зали-

шив на полі бою батальйонний міномет, чотири важкі кулемети, багато іншої зброї та боеприпасів.

О 20.00 рушаємо далі на північ, до села Чубайє. За маршрутом уже пішов взвод Михайленка, який має розвідати міст біля Тонкеле.

17 березня

Видно, гітлерівці не встигли опам'ятатися після розгрому в Прохенках та Ольшанці, і ми за три кілометри від Морд подолали залізницю Седлець — Черемха й шосе Соколув — Жабинка без єдиного пострілу. О 5-й ранку дістались до Кам'янки — Чубайє, де нас чекали розвідники.

Вісті були невтішні. Місця, придатні для переправи через Буг, прикриваються з обох боків системою довготермінових укріплень. До того ж уздовж ріки проходить шосе Соколув — Жабинка, і німці за якусь годину можуть підкинути підкріплення з ближніх гарнізонів. Отже, будувати переправу на ділянці Янув Подляські — Дрогичин надто ризиковано. Вихід один — захопити міст через Буг на шосе Соколув — Жабинка біля села Тонкеле. Зробити це треба з ходу цієї ж ночі. Завтра вже буде пізно.

Міст охороняється пильно. Є доти, але гарнізон (невеликий, не більше сотні гітлерівців. Петро Петрович хвилюється, адже йдеться про долю всього з'єднання. За мостом — Білорусія. Ще два-три переходи, і ми в рятівних лісах Біловезької Пущі.

Захопити міст доручено кавдивізіону, яким ми дорожимо не менше, ніж Наполеон своєю старою гвардією.

Одержавши завдання, Ленкін риссю подався на Корчев, Могельницю і далі, до мосту. Вершигора й Москаленко зібрали командирів, комісарів, начальників штабів і підрозділів. Охарактеризувавши обстановку, командир наказав готувати людей до прориву за Буг.

Ми рушили на північ, до мосту. Іздові підтягнулись. Колона гранично стиснулася й готова до кидка.

...Тим часом Ленкін на галопі проскакав Могельницю і помчав до Буга. В яру за селом, де протікав безіменний струмок, вершники спішилися і, лишивши коней коноводам, рушили до мосту.

Операція пройшла блискавично. Ескадрон Тетьоркіна, знявши вартових, розпочав штурм ворожих укріплень.

Тим часом ескадрон Зезюліна на чолі з начальником штабу дивізіону Тутученком, використовуючи елемент раптовості, кинувся по мосту на східний берег ріки.

Гітлерівці на тому боці були певні, що їхній тил надійно прикривають укріплення західного берега. Вони мали відбивати напади зі сходу, тому, побачивши партизанів, на кілька хвилин розгубилися. Цього було досить. Навальною атакою ескадрон захопив дзот, перебив охорону в караульному приміщенні й перекрив шосе від Дрогичина. В небо злетіла ракета — східний кінець мосту в наших руках.

На західному березі події розвивалися несприятливо. Побудовані тут ще перед війною укріплення прикривали шлях до важливих транспортних вузлів Седлець та Соколув Подляські й були розраховані на довготермінову оборону.

На підході до мосту шосейка перетинала пагорб і пролягала в глибокій виїмці. Ми опинилися перед облутаною колючим дротом двоповерховою кам'яною будівлею-казармою. Через дорогу стояла масивна, добре закамурфльована залізобетонна громада доту. За ним до самої ріки спускався парк. Дотів було аж три. Вони мали круговий обстріл і підтримували один одного вогнем.

Кавалеристам вдалося захопити два доти. В головному, що на пагорбі, чергував гарнізон з добірних фронтовиків, які побували в Сталінграді й Новоросійську. Вони запекло оборонялися.

Спроба розбити казарму з сорокап'ятки була марною. Навіть бронебійні снаряди відскакували від метрової товщини стін, не завдаючи шкоди. В хід пішли протитанкові рушниці, гранати. Стріляючи по амбразурах, партизани намагались «осліпити» гітлерівців і закидати казарму й дот гранатами. Та зробити це не вдалося.

Коли розвиднілось, від транспортного вузла Соколув Подляські показалися мотоциклісти й вантажки з піхотою, що йшли на допомогу гарнізону. Қомбат-2 Тютєрев доповів, що 3-я рота М. О. Акоева зав'язала бій на підступах до села Скшешув.

З гарнізоном мосту треба було кінчати. Гармаші використали 76-міліметрову гармату на пряму наводку і з відстані 150—200 метрів почали розстрілювати казарму, б'ючи фугасками по вікнах. Після десятка вибухів у середині будинку кавалеристи кинулись на штурм і, перебивши охорону, захопили казарму.

Дот тим часом оборонявся. Гітлерівці поливали кулеметним вогнем усі підступи й особливо вогневі позиції артбатареї. Тяжко поранило командира взводу капітана Фурлетова і кількох бійців. Командування прийняв наводчик Василь Алексеев. Гармаші й бронebійники били по амбразурах, однак у тьмяному світлі похмурого ранку помітити їх на закамуфльованому, оповитому пороховим димом доті було важко. На спалахи кулеметного вогню стріляли протитанкові рушниці.

Нарешті, влучним попаданням бронebійник подавив кулемет, до доту із в'язкою гранат кинувся комсомолець Іван Пирожник. Але як тільки він наблизився до колючого дроту, кулемет ожив. Хлопець упав на землю, прощитий кулями. На допомогу поповзла медсестра Катя Приходько. Та юнак почав гукати:

— Назад! Мене вже не врятуєш, а сама загинеш! Місце пристріляне!

Дівчина під зливою куль уперто повзла вперед. Тоді партизан підняв пістолет і вистрелив собі в серце.

Розповідаючи, Катюша плакала:

— Рана у Вані була страшна. Кулеметна черга прошила живіт. Але Скрипниченко врятував би його...

Ескадрон Тетьоркіна зазнав втрат. П'ять вершників загинуло, шістьох тяжко поранило. Інші партизани після перев'язки знову ішли в наступ.

У бій було введено 1-й батальйон. Іван Сердюк з хлопцями спустився до ріки. Ховаючись за високим берегом, партизани пройшли під мостом у тил ворога і парком, що спускався до води, наблизились до самого доту. Тоді Проня Новікова, Василь Мошкін і ще кілька бійців на чолі з комбатом підкралися до амбразур і закидали їх гранатами. В запеклій сутичці Сердюка тяжко поранило, а Вася Мошкін загинув.

Здавалося, бій тривав вічність. Я глянув на годинник. Була лише восьма година ранку. Отже, гарнізон, що засів у неприступних укріпленнях, ми знищили за годину і п'ятнадцять хвилин! Партизани захопили десять кулеметів, близько 20 тисяч патронів, гранати, автомати, гвинтівки, склад обмундирування і запаси харчів.

Операцію закінчили, можна сказати, вчасно. На шосе від Дрогичина показались автомашини — гітлерівці підкинули підмогу. Під Сکشешовом розгрався новий бій, Фашисти наступали від Соколува. Щоб пригасити їх запал, наші гармаші кілька разів ударили по автомаши-

нах. Фонтани розривів піднялися над дорогою, зупинивши гітлерівців у Вульці Замковій.

По мосту рушили на східний берег підрозділи авангарду, обози. Не чекаючи, доки скінчиться переправа, Кальницький із своїми гвардійцями почав звозити на міст солому, бочки з паливом, захоплені на складах і фільварку Франкополь. Міст був величезний, довжиною не менше 400 метрів. Щоб знищити його, Кальницький вирішив підірвати опори в двох місцях, а дерев'яне покриття спалити. Ілля Фількович, Костянтин Єгоров, Михайло Ігнатенко і Олександр Горін прилаштували толові заряди, й партизани заходились розставляти бочки з бензином і мазутом.

Петро Петрович поїхав уперед, а я лишився на мосту. Нарешті, пройшов останній підрозділ 3-го полку, що рухався в ар'єргарді. Від Сکشешова з боєм відходила рота Бичкова. За нею — танки. Партизани рушили мостом і вже наближалися до східного берега, коли середина проїжджої частини злетіла в повітря. Міст запалав, наче велетенський смолоскип. Танки відкрили вогонь, але хмари чорного диму заслонили наші підрозділи. Пожежа ширилась, до середини мосту дістатися було неможливо, і ми не сумнівалися, що згорить він дотла. Я наказав Кальницькому знімати людей і разом з Павлом Приходьком і Григорієм Філоменком рушив наздоганяти колону.

Попереду гримів бій. Постріли віддалялися в бік Минчева, а від Дрогичина, навпаки, — наближалися. Це ворожа піхота, намагаючись пробитися до мосту, наїдала на роту Бродового. Сам Андрій був тяжко поранений в голову, і командування перебрав на себе Олександр Духно. Натрапивши на Тютерева з ротою Бичкова, я послав його на виручку партизанам.

Наздогнав колону вже за Сеневицями. Незважаючи на виснажливий 40-кілометровий перехід і важкий бій, настрій у хлопців чудовий. Тут, на білоруській землі, навіть поранені збадьорилися. Під'їжджаю ближче. Медсестра 2-го ескадрону Катюша Приходько поїть Бородавку вишневим компотом з трофейних запасів. Неподалік лежить на підводі комбат Сердюк. У Івана перебита ліва рука, зачепило бік, обличчя. Голова забинтована, нога в шині. Запитую в дружини Сердюка — Проні, в якому стані поранений, а з-під бинтів жарти:

— Порядок, начштабу. От тільки носа відірвало. Боюсь, як би стара не розлюбила.

«Стара» крізь сльози посміхається:

— Знаєте; Василю Олександровичу, почала перев'язувати, а в нього ніс, ну, на одній ниточці висить. Хотів зовсім відірвати, так я не дала. Приліпила на місце, прибинтувала. Дмитро Федорович каже, що приросте.

...О полудні частини з'єднання спинилися на відпочинок. 1-й полк і штаб розмістились у селі Пашки, 2-й полк став у Мачках і 3-й — у Сморгличі. Місцевість тут насичена дотами нашого колишнього укріпрайону, й нових окопів ми майже не рили.

Як тільки зайняли оборону, німці повели наступ від міст Дрогичина й Цехановця.

Угруповання, що рухалось від Дрогичина, неподалік села Мачки зіткнулося з розвідкою 2-го полку. На постріли підійшов наш черговий підрозділ. Спалахнув короткий, але запеклий бій. Кинувши станковий кулемет і кілька ящиків патронів, карателі втекли. Нагінци пустилися бронейники. Вони запалили чотири вантажки.

Так же невдало закінчилася атака гітлерівців від Цехановця. Колона карателів зіткнулася на фільварку в селі Острожани з підрозділом 3-го полку. В ході бою партизани підбили середній танк, спалили автомашину, знищили близько тридцяти гітлерівців і сімох захопили в полон. Наші трофеї — станковий кулемет, гранати, гвинтівки і до чотирьох тисяч патронів.

Петро Петрович дуже стурбований надзвичайно швидкою реакцією ворога. Через три години після нашої появи в цих краях він кинув на бій без розвідки війська і навіть танки. Такого ще не було, принаймні, протягом останніх тижнів. За словами Вершигори, тут щось не те.

Так чи інакше, а надія на відпочинок провалилася. Лишатися тут не можна. Як тільки стемніє, рушимо далі, на Журобичі — Толвин — Горнов.

18 березня

О п'ятій ранку ми приїхали в Журобичі. З'ясувалося, що на шосе Бельск — Семятичі посилено курсує ворожа техніка, і стоянку довелось перенести трохи далі, в район Поканево — Толвин — Хорошево — Валки. В селі Грабарка став заставою кавдивізіон. Він утримує переправу через річку Нурчик.

Тут, за Бугом, хлопці відчули себе безпечніше. Нервове напруження спало. Та й перевтома далася взнаки. Вперше за останній місяць рили окопи неохоче, з при-

мусу. Сподівалися, що і так все обійдеться. І все ж оборона знадобилася.

О 12.00 з боку Мелейчиці показалися три вантажки з піхотою. На узліссі машини зупинились, і гітлерівці повели наступ на південну околицю Грабарки. Сильним, коротким ударом кавдивізіон відбив атаку, й німці відійшли до лісу. Хвилини через двадцять з Мелейчиці під'їхало підкріплення, і ворог знову кинувся на Грабарку. Ленкін підпустив фашистів майже впритул і «пригостив» сильним кулеметним вогнем. Карателі відійшли і знову через півгодини, чисельністю до батальйону, розпочали новий наступ. Бій тривав до самого вечора, і лише близько дев'ятнадцятої години кавдивізіон рішучою контратакою відкинув ворога на вихідні позиції. Втративши 56 солдатів і офіцерів, дві автомашини, гітлерівці відійшли на Мелейчицю й далі, на Клещелі.

Одночасно з подіями під Грабаркою точився бій біля села Толвин, де оборонялась рота Семена Добкіна. Фашисти чисельністю до 250 чоловік майже п'ять годин атакували партизанську заставу. Втративши кілька десятків солдатів, вони відійшли назад, до Семятичів.

З того, як поведуться фашисти протягом останніх двох днів, Петро Петрович зробив висновок: ворог намагається перекрити нам шлях до Біловезької Пущі і саме тут завдати нищівного удару. Мабуть, і справді це так. Гітлерівське командування боїться, що наша присутність у білоруських лісах активізує діяльність місцевих партизанських загонів.

Отже, треба поспішати. На ніч плануємо 50-кілометровий марш у район Подбоже — Омелянець — Каленковичі. На шляху з'єднання — дві шосейні дороги і дві залізниці.

23 березня

Два тижні тому думалось, що перехід Іздебно — Кулик — це найважчий і найнебезпечніший епізод нашої партизанської біографії. Та ба! Те, що нам випало пережити цього тижня, перевершує всі наші уявлення про труднощі й небезпеку.

Так от, з Поканева ми вийшли десь через годину після того, як закінчився бій у Грабарці. Шосе Клещелі — Семятичі й залізницю Черемха — Седлець подолали без

пострілу. Далі дорога тягнулася заболоченим лісом. Вози потопали в багнюці по ступицю, стрибали на вибоїнах.

Хоч як намагалися скоротити обоз, нічого з того не вийшло. Все одно 300 підвід. Разом з пораненими веземо боєприпаси, запасну зброю, харчі. Отже) 300 підвід, 1000 коней — і колона розтягнулася на десяток кілометрів. Щільніше згуртувати вози — марна справа. По корінню можна їхати лише ступою, та й то поранені раз у раз непритомніють від болю.

Зупинилися в Туровщині. За два кілометри — залізниця, а ще за два — шосе Брест — Білосток. Зв'язкові кинулись збивати колону, підганяють відстаючих. Далі, кілометрів п'ять, доки не форсуємо переїзд, коні мчати-муть рясю, і тяжкопораненим для втамування болю Скрипниченко заздалегідь вводить морфій, видає спирт.

Заслони виставляє полк Бакрадзе. На обумовлені рубежі вирушив уже 1-й батальйон, командування яким після поранення Сердюка прийняв комісар Тоут. За даними розвідки, переїзд не охороняється, тому слідом за заслоном рушає колона.

Ми щойно вибрались на підвищення за Туровщиною, коли з боку Черемхи над'їхав пасажирський поїзд. Партизани зустріли його кулеметним вогнем, та, видно, не завдали паровозові значних пошкоджень, і машиніст, даючи тривожні гудки, повів поїзд на Брест. (

Буквально за кілька хвилин на колії з'явився товарняк. Машиніст, мабуть, почув тривожні гудки й почав гальмувати. Ешелон зупинився метрів за п'ятсот від переїзду. По паровозу вдарила сорокап'ятка, залопотіли протитанкові рушниці. Снарядом пробило котел, состав заволокло димом і паром.

Під прикриттям димової завіси партизани кинулись до вагонів. В ешелоні було 25 платформ, на яких стояло 50 автомашин. У двох товарних вагонах везли боєприпаси, а у двох класних їхали шофери і охорона.

В короткій сутичці фашисти були знищені, а вагони охопила пожежа. В одному з палаючих вагонів затріщали патрони. Незважаючи на смертельну небезпеку, хлопці почали розбивати двері, та посеред ешелону вибухнуло кілька снарядів, і ПІНШ 1-го полку старший лейтенант Колесников наказав відійти.

В останньому вагоні-телятнику партизани виявили і врятували п'ятдесят радянських військовополонених. Їх тут же відправили до обозів.

На підступах до села Хлівище, вірніше, на переїзді шосе Брест — Білосток спалахнув бій. Мабуть, обслуга пасажирського поїзда попередила гітлерівців, і з Високо Литовська на місце обстрілу виїхало кілька танків і бронетранспортерів з піхотою.

Відбивати запеклі атаки ворога випало 2-й роті майора Мороза. Особливо відзначилась обслуга 45-міліметрової гармати Дмитра Волинця. В нерівному бою гармаші підбили й спалили два танки і бронетранспортер. Та невдовзі поранило Федю Продощука, вбило коней. Як тільки обози перейшли через шосе, Шолін зняв заслони. Гармаші тягли на собі гармату кілька кілометрів. На якомусь хуторі роздобули коней і вже на стоянці наздогнали своїх.

Наші плани дещо змінилися. На дньовку зупинились у районі Омелянця. Полки ще займали свої села (1-й — Свиньово, 2-й — Двожець і 3-й — Подбоже), коли в небі з'явився ворожий бомбардувальник. Він зробив над нами коло й полетів назад, а хвилин через двадцять в районі хуторів Свиньово спалахнув бій — на позиції 1-го полку пішли в наступ десантники дивізії «Герман Герінг». В короткій сутичці партизани знищили 45 гітлерівців і захопили два кулемети.

Того дня ми мали вийти за річку Лесьна Права, в район Лави — Велькі Ляс, що на південному узліссі Біловезької Пущі. Однак донесення розвідників насторожували. Новини були тривожні. Так Хвощевський доповів, що в районі Гайнувка — Біловеж дислокується десантна дивізія «Герман Герінг». Села Лесьна, Бяла, Сельце і деякі мости через річку Лесьна Права спалені. Коло тих, що лишилися, побудовано доти. Наподалік стоять танки.

Щоб забезпечити свої тили, наказали Кульбаці висадити в повітря мости в районі села Верховичі. Очевидно, гітлерівці вгадали наш намір, бо вислали туди свою заставу. Навальною атакою батальйон Дегтьова розгромив фашистів, спалив мости й, лишивши у селі партизанську заставу, вернувся до Двожця.

О 17.30 ворог при підтримці танків і артилерії повів наступ на Верховичі й Каленковичі, де оборонялись підрозділи 3-го полку. Застави з боєм відійшли на Подбоже і Двожець. П'яні карателі атакували навально, не зупиняючись. Запалали два броньовики, танк. Горіли автомашини... Але в нас кінчалися боєприпаси, і партизани економили кожен патрон, кожен снаряд для 45-міліметрової гармати.

Зважаючи на обстріл Подбожа, Брайко вивів обоз з пораненими за лісок, в напрямку села Омелянець.

Коли смеркло, ми вислали на допомогу 2-му і 3-му полкам артбатарею. Під її прикриттям підрозділи виходили з бою. Втративши близько 150 солдатів і офіцерів, противник вернувся до Двожця і Подбожа.

Настала ніч. Нам, як і раніше, бракувало відомостей про ворога в Біловезькій Пущі. Фашисти під страхом смерті заборонили населенню наближатися до лісу, і ніхто не знав навіть приблизно, що там діється. Ми вирішили перейти в район Рожковки з надією, що, може, звідти вдасться розвідати обстановку. Під копірку написав розпорядження про зміну маршруту. Отже, рушаємо на Втолповіско — Рожковку з дньовкою у селах Рожковка (штаб і 1-й полк), Хвояново, Абрамово (2-й полк) і Янущі (3-й полк).

Усі дороги до лісу перекриті. В селах Втолповіско і Рожковка зайняла оборону ворожа піхота. Мости на шляху Войновка — Дмитровиче охороняються сильними гарнізонами.

Кавдивізіон вибив фашистські застави, що були в селі Втолповіско, а також на мостах по дорозі, й навальним штурмом оволодів Рожковкою. Карателі в паніці кинулись... до лісу! В боях кавалеристи знищили близько п'ятдесяти гітлерівців, захопили три кулемети, півсотні гвинтівок, стільки ж гранат, два міномети, гранатомет. І лише патронів здобути не вдалося.

В Янущах теж стояв гарнізон — рота гітлерівців. Його майже повністю знищив 7-й батальйон Берсеньова, що вихором увірвався до села. Партизани спалили вантажку і п'ять легкових автомобілів, відбили у ворога два міномети, три кулемети, автомати, гвинтівки і, головне, півсотні мін і чотири тисячі патронів!

При штурмі Янущів загинуло четверо партизанів і серед них — комісар 7-го батальйону Федір Євгенович Пшеницин та командир взводу лейтенант Яків Пашенко. Кількох хлопців тяжко поранило.

Ще гриміли постріли у Янущах, коли батальйон фашистських десантників пішов у наступ на Рожковку. Рішучою контратакою підрозділи 1-го і 2-го полків відкинули противника до села Хвояново. Тоді гітлерівці ввели у дію свої резерви. Бій перемістився до дороги Високо Литовськ — Біловеж, де безперервним потоком ішли вантажки з піхотою, бронемашини.

В середині дня всі обози під охороною батальйону Шоліна були виведені до лісу, в район Рожковка — Селище. З'єднання мусило будь-що прорватись у глиб масиву, до глухих доріг, щоб вийти ними з ворожого оточення і дістатися до білоруських партизанів. У зв'язку з цим 3-й роті 1-го полку, якою командував Бичков, ми доручили захопити міст через річку Лесьна Права.

В запеклому бою рота виконала завдання, та через кілька годин противник підкинув до річки піхотний батальйон, підсилений танками, і знову заволодів мостом. На тому березі лишився взвод 3-ї роти на чолі з Бичковим. Третя взагалі опинилася у скрутному становищі — загинув помічник командира Петро Лепьошкін, а десь за годину — й Віталій Богданов, який перебрав на себе командування.

Не легше й біля Хвояново, де партизани відбивають атаки знавіснелих від крові фашистських горлорізів-десантників. Загинув комісар батальйону Йосип Тоут, тяжко поранило командира комсомольської 1-ї роти Степана Бокарева.

Катастрофічно погіршується становище — кінчаються боєприпаси. На цій ділянці до лісу нам не пробитись. Ленкін одержав завдання негайно підшукати провідника. Спробуємо подолати Лесьну в районі Брест — Кам'янець Литовський і вийти до села Хмельово. Це теж «мішок», бо трикутник Кам'янець — Жабинка — Чернови — Чернавчиці обрамлений прекрасними дорогами. Тут підстерігає смертельна небезпека, але іншого виходу немає.

...Світанок застав нас в районі Кам'янця Литовського. Шаленіє хурделиця, в обличчя б'є колючий сніг, і за кілька кроків нічого не видно.

О полудні біля села Млин подолали Лесьну, без пригод форсували шосе Високо Литовськ — Пружани. Вже за дорогою, в селі Лесьна, кавдивізіон зіткнувся з німецькими прикордонниками, що стояли заставою на межі між «Рейхскомісаріатом Остланд» і Східною Пруссією.

Колона втягувалась у село. Далі було шосе Кам'янець—Брест. Ми мали пройти його, не затримуючись. У район хуторів Турна поскакав кавдивізіон, щоб захопити переїзд.

Тим часом на Лесьну налетіла ланка Ю-82. Зробивши коло, літаки пішли на бомбометання, але вогонь наших кулеметників не дав фашистам прицільно скинути бомби. Вони упали десь нагородах. Коли хижі круки робили

новий розворот, повалив густий сніг, видимість погіршилась, і ми встигли розосередити обози в невеликому лісовому масиві між Лесьною і Олешковичами.

Невдовзі на шосе з'явилися танки і ворожа піхота. По Олешковичах, де зайняв оборону кавдивізіон, ударила авіація. Маневруючи поміж хмар, фашистські льотчики знаходили «вікна» і скидали в них бомби малого калібру, міни. Скидали в основному контейнерами. Ті розпадалися у повітрі, й смертоносний вантаж, розлітаючись, накривав широку площу. Од вибухів почалися пожежі.

Ми зазнавали втрат. У 2-му кавескадроні тяжко поранило мінера Вусова. На допомогу кинулась медсестра Катюша Приходько й заходилась перев'язувати бійця. Вона ж прикрила його собою під час чергового бомбометання. Дівчину тяжко поранило. Потерпілих перетягнув до окопу й відправив у санчастину Вася Новиков, призначений у боях помкомандира ескадрону.

Ворог безперестань атакував нас з повітря і з боку дороги великими силами, не даючи перепочинку ні на хвилину. Лише пізно ввечері гітлерівці вивели з бою свої підрозділи і зайняли оборону на шосе Кам'янець — Брест, яке весь час патрулювалося танками й бронемашинами.

Отже, біля хуторів Турна пробитись було неможливо. Жевріла єдина надія — на форсування переїзду, що на південному боці села Більдейки.

Перед світанком дісталися до призначеного місця. Залишивши обози неподалік шосе, ми з Вершигорою, Ленкіним, Бакрадзе й Кульбакою рушили до переїзду. З нами був кавдивізіон.

Дорогою ішли вантажки. Німецькі солдати ледь виднілися у п'ятні. Вони тягли кулемет. Все ясно — засідка.

Настав вирішальний момент. У таких випадках Руднев казав: «Затримка — це смерть». І справді, ми були на тій межі, коли остаточно вичерпуються сили. Страшно подумати, хлопці буквально падають на сніг, у болото і, незважаючи ні на що, засинають. Лежать непритомні, наче мертві.

Переїзд треба взяти, а тоді, хай там що, — навалньо вперед. Усією масою, до останнього подиху!

Ми — наготові. Разом з Ленкіним, Бакрадзе й ординарцями атакуємо фашистів прямо в лоб. Петро Петрович, Москаленко й Кульбака ударять з боку Більдейки. Головне — раптовість...

Так усе й почалося — сплеск вогню, вибухи гранат,

кулеметні черги. Здавалося, цілий світ закрутився в якомусь шаленому кишлі. Дотепер не збагну, скільки часу минуло від першого пострілу — секунда, хвилина чи, може, десять? Єдиним поривом кавдивізіон змів ворожу заставу і натомість заслоном став 3-й полк. Пішли обози...

За годину від Кам'янця і Бреста показали танки, бронетранспортери з піхотою. Розпочався бій. А обози все йшли і йшли. Змордовані люди непритомніли. Підбирали їх під кулеметним вогнем і знову — вперед. Найбільше гинуло коней. Кілька гнідих поміняв протягом ночі їздовий штабу Шакір Мінібаєв, але все наше добро — документи, карти, боеприпаси — в повному порядку.

Перед полуднем прибули в район сіл Демяниче — Хмельово. Не встигли розташуватись, як ворог чисельністю до 750 багнетів при підтримці танків і авіації пішов у наступ на оборону 2-го полку в Демяниче. Туди ж перекинули 3-й батальйон Шоліна.

Бій тривав більше десяти годин. Гітлерівці наступали п'ятьма цепами, та прорвати нашу оборону їм так і не вдалося. Втративши танк, бронемашину і три вантажки, противник пізно увечері відійшов від села. В бою було знищено близько 250 ворожих солдатів і офіцерів.

Назріває нова біда. У Кульбаки лишилося шість (!) снарядів до сорокап'ятки і по дисковій патронів на ручний кулемет.

Взвод Богданова розвідав дорогу і переїзд через шосе Жабинка — Кам'янець. Колона вже рушала в дорогу, коли на місці розташування кавдивізіону спалахнув бій. До тисячі гітлерівців ішли на Хмельово від Жабинки.

Ленкін залишився прикривати відхід з'єднання. Три години відбивали кавалеристи атаки противника і лише після того, як ворог запалив село, зняли оборону.

...Знову повалив густий, лапятий сніг, замів дороги. Видно, ворог загубив наш слід, і в Кривлянах, де ми спинилися на відпочинок, спокійно. Користуючись нагодою, Скрипниченко розгорнув операційну. Хлопці пішли розвідати дорогу.

Намічаємо тридцятикілометровий перехід у район села Стрийє.

24 березня

Територія, на якій ми знаходимось, густо насичена ворожими військами. Та це й не дивно. Неподалік — залізниця Брест — Барановичі, що обслуговує групу фа-

шистських армій «Центр», а також лінія фронту. Вона тягнеться вздовж річки Мухавець і Дніпровсько-Бузького каналу, а отже, зовсім поряд, і, мабуть у Жабинці, Кобрині, а в Бресті напевно, є бронепоезд. Тому до переходу залізниці готуємось особливо ретельно.

Щоб скоротити час перебування на переїзді, вирішили рухатись двома колонами. До першої входять штаб зі своїми підрозділами, санчастина і 1-й полк; до другої — 2-й і 3-й полки. Захопити переїзд і утримувати його доручено Ленкіну і Брайку. Заслони мають закласти фугаси і висадити в повітря по 20—30 метрів колії з кожного напрямку.

О 20.00 ми вийшли з Кривлян, і кавдивізіон поскакав до переїзду на шляху Огородники — Ластувки. Хлопці вдарили зненацька. З ходу знищили протитанковими гарматами дзот на залізниці й розгромили ворожий гарнізон. Захопили станковий і ручний кулемети, гвинтівки і, головне, три тисячі патронів.

Щоб прикрити колону з північного сходу, в бік Барановичів рушили підрозділи 1-го батальйону. І саме звідти несподівано показався товарняк. На великій швидкості він мчав до Бреста. Як тільки ешелон минув лісок, по ньому вдарила гармата: «заговорили» протитанкові рушниці, а позаду пролунав вибух — мінери підірвали фугас. Невдовзі злетіла в повітря колія і з боку Жабинки. Поезд опинився в пастці.

З паровозом покінчили відразу, за допомогою гармати. Ешелон захопили штурмом. На платформах було 14 танків, 8 броньовиків і 5 автомашин. Усе це згоріло десь за годину.

Потрапивши до села Лясково, ми влаштували стоянку. Як завжди, зайняли кілька населених пунктів, виставили застави. А через кілька годин до штабу в село Стрийе приїхав незнайомий і назвався Онуфрієм Антоновичем. Це був партизанський вождь Липовик — командир одного з підрозділів загону імені Чапаєва, який входить до з'єднання генерала Комарова.

Зустріч була теплою і щирою. Гість розповів, що тут, у партизанській зоні, обстановка відносно спокійна. Загін проводить в основному диверсійну роботу. Для крупних операцій не вистачає зброї, боєприпасів і вибухівки.

На радощах Борода подарував білоруським сьбрам п'ять кулеметів і кільканадцять гвинтівок.

До лінії фронту лишається вже небагато. Цієї ночі хочемо подолати «варшавку», тобто шосе Москва — Варшава, і вийти в район села Детковичі. Там зупинимось і розвідаємо переправи через Дніпровсько-Бузький канал. А далі візьмемо курс на Рафалівку. Конче треба здати поранених і поповнити боєприпаси. Тим же шляхом вернемось назад. На це піде тижнів зо два.

Та, як кажуть, на все свій час. Нині найголовніше — це подолати «варшавку». Розвідники вже підшукали зручне місце для переходу. До Бакрадзе відрядили Яковенка з саперами. Вони мають вимостити ділянку дороги Зосими — Студзянка. Тяжкопоранених наказано везти на санях, бо колеса у возах стрибатимуть по встеленій жердинами греблі.

...Видно, чапаєвці залили фашистам сала за шкіру, і ті вирішили порухатися за диверсії на «варшавці», а заодно наловити юнаків і дівчат для відправки на каторжні роботи до Німеччини. Ця так звана «пацифікація» розпочалася сьогодні. Карателі чисельністю понад тисячу багнетів пішли облавою по селах уздовж шосе, і близько п'ятисот солдатів оточили Подолесьє і Єремичі. Мабуть, ворог і гадки не мав, що тут дислокуються не чапаєвці, а підрозділи ковпаківців.

У штабі йшла повсякденна робота, коли на заставах 6-го і 7-го батальйонів 3-го полку спалахнув бій. Невдовзі з ясувалися подробиці. Партизани здалеку виявили противника, підпустили його впритул і відкрили нищівний вогонь. Втративши понад сто солдатів і офіцерів, карателі в паніці відступили. Вони спалили кілька хуторів і ні з чим вернулися до Кобрина.

Пізно увечері ми вирушили на Детковичі. «Варшавку» довелося переходити з боєм. Заслони 2-го полку спалили два броньовики, п'ять вантажок і знищили близько шістдесяті гітлерівців.

27 березня

Другий день 1-а Українська партизанська дивізія імені С. А. Ковпака стоїть у Детковичах. З огляду на становище, в якому ми опинилися, дотепники називають з'єднання «господарством Скрипниченка». Картина і справді сумна. З усієї кількості особового складу, що

становить 1717 бійців і командирів, у нас понад 350 поранених і 140 хворих, тобто майже 500 небоєздатних! Обоз санчастини досягнув 250 підвід! Стільки ж їздових, плюс обслуговуючий персонал. Лишається 700 чоловік, які й охороняють усе це «господарство».

Не краще і з боєприпасами. На кулемети й автомати припадає по 1—2 диски патронів і по 15—20 штук — на кожну гвинтівку. Про набої до протитанкових рушниць я вже й не кажу. Їх немає. Ну, а на вісім батальйонних мінометів лишилося всього 15 мін.

Ще в Стрийє Липовик повідомив, що за Дніпровсько-Бузьким каналом німців немає: Любешів на початку березня визволили партизани Федорова, з якими, до речі, чапаєвці підтримують зв'язок, зокрема, з диверсійними групами Клокова і Павлова. Лише на шосе Ковель — Брест, в районі Ратного, ідуть бої. Гітлерівці утримують Камінь-Каширський. Тож і вирішили ми, доки фронт не стабілізувався, форсувати канал, Прип'ять і вийти в район Рафалівки, де знаходиться база УШПР. У тому напрямку послали розвідзвод Богданова.

Сьогодні хлопці вернулися. Лінії фронту як такої, власне, немає. Правда, на зворотньому шляху Богданов помітив, що рух на шосе Брест — Пінськ поживався.

Є ще один варіант — обладнати для прийому літаків посадочний майданчик в районі Мотоля, де перед війною розпочали будівництво аеродрому. Але утримувати його доведеться кілька тижнів, що в наших умовах неможливо. А діючий аеродром генерала Комарова знаходиться від Детковичів кілометрів за триста, в районі села Хоростув. Для поранених це не близький світ.

У черговій радіограмі Петро Петрович запитує УШПР про обстановку в районі Брест — Пінськ і просить дозволу перейти за лінію фронту.

Тим часом рушаємо ближче до каналу, в район села Іменини.

30 березня

Здається, знову опинилися між молотом і ковадлом!

На радіограму надійшла відповідь. У зв'язку з бойовою обстановкою виводити дивізію за лінію фронту не дозволено. З'єднання поки що лишається за Бугом. Для одержання вантажів маємо направити в Рафалівку обоз з прикриттям.

Що ж, наказ є наказ, хоча обоз з прикриттям це і є все з'єднання.

В Іменині лишатися небезпечно. Надвечір переходимо в село Бездеж, подалі від шосе. Борода весь час бомбардує УШПР радіограмами, просить прислати хоч кілька літаків з боєприпасами і медикаментами.

1 квітня

Сьогодні вернулася розвідгрупа під командуванням помічника командира розвідроти Семчонка, яка ходила до каналу з'ясувати можливість переправи поранених. Момент прогаяно. Фронт уже стабілізувався, і за Буг пробитися ми не зможемо.

...Дві ночі палили вогнища на полі біля села Бездеж, та літаки не прийшли. Вирішили обладнати посадочний майданчик в районі Мотоля і відправити хоча б тяжкопоранених, які не витримають дороги до аеродрому.

Минулої ночі перейшли в Мотоль — невеличке містечко на березі Ясельди і одноіменного озера. Цілий день розчищали аеродром. Борода просить літак з посадкою.

4 квітня

Щоночі вартують застави. Для цього мобілізовано всі ресурси, знято половину їздових, господарників, залучили навіть поранених. Та літаків немає, хоч погода діють неподалік Мотоля.

Тим часом ми встановили дружні зв'язки з 99-ю бригадою імені Д. Т. Гуляєва та бригадою Цветкова, що діють неподалік Мотоля.

Минуло три дні. В район Кобрин — Пінськ почали прибувати з'єднання 2-ї угорської окупаційної армії. Гонведи зариваються в землю вздовж залізниці й каналу. Ворог підтягує резерви, корпусні й армійські тили.

Надходять повідомлення, що гітлерівці розпочали велику операцію по розчистці прифронтової смуги. Завтра вони наступатимуть на Мотоль. Ми виведемо звідси санітарну частину й господарчі обози в село Глинне, а самі спробуємо відстояти містечко, що має велике значення для місцевих загонів. Та незалежно від наслідків бою, рушимо далі, мабуть, уже без боєприпасів.

Лишається варіант № 3 — взяти курс на аеродром генерала Комарова.

ПІСЛЯСЛОВО

Так закінчився рейд, який згодом одержав назву Львівсько — Варшавського. Наша дивізія, переобтяжена обозами, з боями просувалася в глиб партизанського краю. Лише 17 квітня ми досягли села Великий Рожин і звідти відправили поранених на Велику землю. Потім рушили на нове завдання.

У червні 1944 року 1-ша Українська партизанська дивізія, йдучи вздовж ріки Німан, вчинила диверсії на ряді залізниць і шосейних доріг. На автомагістралі Стовпці — Барановичі наші підрозділи організували кілька засідок, в результаті яких було знищено 22 автомашини і два танки, перервано на значний час рух майже 20-кілометрової колони противника. Раптовим нальотом ковпаківці захопили місто Мости й підготовлений ворогом до зруйнування 186-метровий автомобільний міст через Німан і утримували його до підходу радянських військ. Але закінченням рейду вважається день, коли наші частини вступили до міста Мотоль, де знаходилась комендатура 99-ї партизанської бригади імені Д. Т. Гуляєва. Там починався білоруський партизанський край.

За роки війни ковпаківці здійснили рейди по окупованій гітлерівцями Сумщині, на лівобережжя Дніпра, під Київ, у Карпати і під кінець — Львівсько — Варшавський, уже за межами Радянського Союзу. У надзвичайно важких умовах ближнього тилу ворога, насиченого військами і технікою. Та, незважаючи на всебічну перевагу, гітлерівцям так і не вдалося розбити нас. Увесь особовий склад з'єднання, бійці і командири довели, що партизани здатні, воюючи «малою кров'ю», успішно громити комунікації противника, виявляючи при цьому стійкість і витривалість, мужність і героїзм, тобто усі ті кращі якості, які прищеплювали нам С. А. Ковпак і С. В. Руднев.

Наведу лише деякі цифри.

З 5 січня по 1 квітня 1944 року з'єднання з боями пройшло 2100 кілометрів по території Житомирської, Ровенської, Волинської, Львівської областей УРСР, Люблінського, Жешувського, Варшавського й Білостоцького воєводств Польщі, Брестської й Пінської областей Білорусії. Крім того, окремі підрозділи, виконуючи бойові завдання, подолали за своїми маршрутами ще 1500 кілометрів.

Тридцять разів нам довелось перетинати шосейні дороги, шістнадцять разів — залізниці. Ми проривалися через лінію фронту, переходили такі ріки, як Ствига, Горинь, Стубля, Стир, Стохід, Вепш, Західний Буг. Деякі з них, а також шосе долали по декілька разів. Було форсовано сорок вісім переїздів.

Дивізія з боєм займала міста Горохів, Боромель, Станіславчик, Лопатин, Цешанув, Тарногруд, Улянов, Кшешув, Краснобруд, провела 139 боїв, з них 24 тривали понад шість годин, коли ворог вводив у дію не менше тисячі солдатів при підтримці танків, артилерії та авіації.

Наші підрозділи знищили 75 танків і бронемашин, 196 автомобілів, 5 літаків, чимало гармат, мінометів і кулеметів, висадили в повітря 66 мостів на шосе й залізницях загальною довжиною понад 2 тисячі метрів, підірвали 1176 метрів залізничної колії, зруйнували водокачку і шляхове господарство станцій Сусець і Горинець. Внаслідок диверсій, проведених у тилу ворога під час наступу військ 1-го Українського фронту, залізниці Львів — Варшава і Львів — Ярослав не працювали цілий місяць, а рух на шосейних дорогах було дезорганізовано.

Партизани вивели з ладу електростанцію заводу артилерійського озброєння «Сталева Воля».

На своєму шляху партизани дивізії вивели з ладу понад 30 промислових і сільськогосподарських підприємств, які працювали для потреб німецької армії, захопили та знищили близько 40 складів пального, озброєння, фуражу, обмундирування й продовольства, що дало змогу не лише забезпечити усім необхідним особовий склад з'єднання, а й допомогти місцевому населенню харчами, одягом, медикаментами.

Значну роботу проводили партійна і комсомольська організації, увесь політсклад дивізії на чолі з Миколою Олексійовичем Москаленком. Незважаючи на жорстокі щоденні бої з переважаючими силами ворога і важкі

нічні переходи, партизани ні на мить не втрачали високого морального духу й виходили з усіх випробувань ще більш загартованими.

Партійна і комсомольська організації приділяли багато уваги політико-масовій роботі серед населення. Під час рейду в 28 населених пунктах Волині й Польщі було проведено загальні сільські збори, на яких виступили з доповідями наші політпрацівники і командири. Для місцевих жителів було зроблено 43 доповіді, влаштовано більш як 400 бесід.

Протягом рейду «дивізіонка», як ми називали партизанську друкарню, видавала листівки із зведеннями Радінформбюро, окремими повідомленнями Радянського уряду, наказами Верховного Головнокомандування, зверненнями до українського і польського населення, до націоналістів і німецьких солдатів.

Комуністи і комсомольці були взірцем для всього особового складу. Перші в лавах наступаючих, вони відходили останніми. Партійна і комсомольська організації з'єднання зазнали найбільш важких втрат.

В боях за Батьківщину під час рейду полягло 163 партизани, з них 26 комуністів і 82 комсомольці. З 352 поранених — 16 комуністів і 113 комсомольців, тобто майже половина наших втрат, тоді як партійно-комсомольський прошарок ледь досягав 25 процентів особового складу. Крім того, 107 чоловік пропали безвісти. Це в основному ті групи, які відстали від частини, виконуючи бойове завдання. Більшість із них незабаром дісталася до своїх, частина лишилась в партизанських загонах Білорусії, а розвідгрупи А. Землянко і В. Слупського загинули в бою з окупантами.

Батьківщина високо оцінила подвиги славних ковпаківців. Командиру дивізії П. П. Вершигорі, начальнику штабу дивізії В. О. Войцеховичу, командирам полків Д. І. Бакрадзє, П. О. Брайку, П. Л. Кульбаці, командиру кавдивізіону О. М. Ленкіну, начальнику штабу кавдивізіону С. П. Тутученку і комбату-6 А. К. Цимбалу було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. 963 партизани були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

З М І С Т

Зшиток перший ХУТІР КОНОТОП	3
Зшиток другий ОПЕРАЦІЯ «ОЛЕВСЬК»	18
Зшиток третій ПОСЛАНЦІ ВЕЛИКОЇ ЗЕМЛІ	43
Зшиток четвертий ВИРУШАЄМО В ПОХІД	62
Зшиток п'ятий РЕЙД НА ПІВДЕННИЙ ЗАХІД	92
Зшиток шостий ВОЛИНЬ	111
Зшиток сьомий НА РОЗДОРІЖЖІ	145
Зшиток восьмий НА ПОЛЬСЬКІЙ ЗЕМЛІ	159
ПІСЛЯ СЛОВО	253

Василий Александрович ВОЙЦЕХОВИЧ ПАРТИЗАНЫ ИДУТ НА ЗАПАД

(На українском языке)

Київ

Издательство политической
литературы Украины

Завідуючий редакцією *В. Я. Марков*
Редактор *О. О. Сухолотук*
Художник *Ю. Д. Коломієць*
Художній редактор *М. І. Ткаченко*
Технічний редактор *М. Я. Таратута*
Коректор *І. М. Кондрацька*

Інформ. бланк № 6981

Здано до набору 03.08.81. Підписано до друку 30.08.82. БФ 45346.
Формат 84×108/32. Папір друк. № 2. Літ. гарн. Вис. друк. Ум.
друк. арк. 13,44. Ум. фарб. відб. 13,77. Облік-вид. арк. 14
Тираж 165 000 пр. Зам. 1—1949. Ціна 1 крб.

Політвидав України, 252025, Київ-25, вул. Десятинна, 4/6.
Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига». 252057, Київ-57, вул. Довженка, 3.